

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Pelin UZUN

SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM KRİTERLERİ KAPSAMINDA SİDE ANTİK KENTİ'NİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Turizm Yönetimi Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2024

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Pelin UZUN

SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM KRİTERLERİ KAPSAMINDA SİDE ANTİK KENTİ'NİN
DEĞERLENDİRİLMESİ

Danışman

Doç. Dr. Engin DERMAN

Turizm Yönetimi Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2024

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Pelin UZUN'un bu çalışması, jürimiz tarafından Turizm Yönetimi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Dr. Öğretim Üyesi Hülya KÖKMEN SEYİRCİ (İmza)

Üye (Danışmanı) : Doç. Dr. Engin DERMAN (İmza)

Üye : Dr. Öğretim Üyesi Neşe KÖKTÜRK (İmza)

Tez Başlığı: Sürdürülebilir Turizm Kriterleri Kapsamında Side Antik Kenti'nin Değerlendirilmesi
--

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 30/01/2024

Mezuniyet Tarihi : 22/02/2024

(İmza)
Doç. Dr. Seda BAYRAKTAR
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Sürdürülebilir Turizm Kriterleri Kapsamında Side Antik Kenti’nin Değerlendirilmesi” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

Pelin UZUN

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Pelin UZUN
Öğrenci Numarası	202052078020
Anabilim Dalı	Turizm Yönetimi
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Doç. Dr. Engin DERMAN
Yüksek Lisans Tez Başlığı	Sürdürülebilir Turizm Kriterleri Kapsamında Side Antik Kenti'nin Değerlendirilmesi
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	2290350090
Rapor Tarihi	09.02.2024
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: %3 Alıntılar dahil: %4
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE, Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 74 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: (X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımca yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.	
Danışman Öğretim Üyesi Unvanı, Adı-Soyadı Doç. Dr. Engin DERMAN İmza	

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
ŞEKİLLER LİSTESİ	iv
TABLolar LİSTESİ	v
GÖRSELLER LİSTESİ	vi
ÖZET	vii
SUMMARY	viii
TEŞEKKÜR	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM

1.1. Sürdürülebilirlik	3
1.1.1. Sürdürülebilir Gelişmenin Boyutları	4
1.2. Turizm Sektörüne Genel Bakış	6
1.3. Sürdürülebilir Turizm.....	10
1.4. Sürdürülebilir Turizm Kriterleri.....	12
1.4.1. Ekonomik Olarak Uygulanabilirlik	14
1.4.2. Yerel Refah	14
1.4.3. İstihdamın Kalitesi.....	14
1.4.4. Sosyal Eşitlik	14
1.4.5. Ziyaretçi Memnuniyeti	14
1.4.6. Yerel Denetim	14
1.4.7. Toplumsal Refah.....	15
1.4.8. Kültürel Zenginlik	15
1.4.9. Fiziksel Bütünlük.....	15
1.4.10. Biyolojik Çeşitlilik.....	15
1.4.11. Kaynak Verimliliği	15
1.4.12. Çevre Temizliği.....	15
1.5. Türkiye’de Sürdürülebilir Turizm.....	15
1.5.1. Doğu Anadolu Turizm Geliştirme Projesi	16
1.5.2. Gel Bir Gün Misili Ol Projesi.....	16
1.5.3. Seferihisar’ın Geleneksel Mutfağı Projesi	17
1.5.4. İpekyolu Misafir Evi Projesi	17
1.5.5. Safranbolu Hatırası Projesi.....	17

1.5.6.	Malatya'nın Mirası Arslantepe Projesi	17
1.5.7.	Dünyanın En Eski Tapınağı Göbeklitepe'de Taş İşçiliği Projesi.....	18
1.5.8.	Nar Kadın ile Edremit'in Yöresel Tatları Projesi	18
1.5.9.	Lavanta Kokulu Köy Projesi	18
1.5.10.	Kendi Kelebeğini Keşfet Projesi.....	18
1.5.11.	Dört Mevsim Foça Projesi.....	18
1.5.12.	Kuşlar Sizi Çağırıyor Projesi	19
1.5.13.	Likya Yolunda Bir Tarih Molası Projesi	19
1.5.14.	Perşembe'nin Işıklarını Kadınlar Yakacak Projesi	19
1.5.15.	Ovacık Köyü'nde Bir Gün Projesi.....	19
1.5.16.	Troya Kültür Rotası Projesi	19
1.5.17.	Aromatik Bitkiler Köyceğiz Projesi	20
1.5.18.	Ayancık'ta Ketenin Yolculuğu Projesi	20
1.5.19.	Kars Peynir Rotası Projesi	20
1.5.20.	Muğla Destinasyonu Projesi	20
1.6.	Kültürel Miras Turizmi	21
1.7.	Antik Kentlerde Sürdürülebilirlik.....	24

İKİNCİ BÖLÜM

SİDE ANTİK KENTİ

2.1.	Kent Tarihi	27
2.2.	Kent'in Tarihi Yapıları	28
2.2.1.	Savunma Yapıları.....	28
2.2.1.1.	Kapılar	28
2.2.1.2.	Surlar	31
2.2.2.	Kamu Yapıları.....	32
2.2.2.1.	Sütunlu Caddeler	32
2.2.2.2.	Nymphaion	34
2.2.2.3.	Vespasianus Anıtı	37
2.2.2.4.	Agora	38
2.2.2.5.	M Yapısı	40
2.2.2.6.	Tiyatro	44
2.2.2.7.	Hamamlar	46
2.2.3.	Dini Yapılar.....	47

2.2.3.1.	Athena Tapınağı	47
2.2.3.2.	Apollon Tapınağı	48
2.2.3.3.	Dionysos (?) Tapınağı	50
2.2.3.4.	Tanrıça Tykhe Tapınağı	52
2.2.3.5.	Diğer Tanrı ve Tanrıçalar.....	53
2.2.3.6.	Bizans Dönemi Mimari Yapıları.....	55
2.3.	Side Kazıları.....	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SİDE ANTİK KENTİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM KRİTERLERİ KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1.	Araştırmanın Amacı	58
3.2.	Araştırmanın Yöntemi.....	58
3.3.	Bulgular.....	59
3.3.1.	Side Antik Kenti'nde Herkes için Erişilebilirlik	60
3.3.2.	Side Antik Kenti'nde Atık Yönetimi	61
3.3.3.	Side Antik Kenti'nde Yerel İşletmelerin Değerlendirilmesi.....	63
3.3.4.	Side Antik Kenti'nde İstihdam Yaratma	64
3.3.5.	Side Antik Kenti'nde Yerel Ekonominin Desteklenmesi ve Adil Ticaret.....	65
3.3.6.	Side Antik Kenti'nde Toplumsal ve Kültürel Değerlerin Korunması	66
3.3.7.	Side Antik Kenti'nde Ulaşım.....	68
3.3.8.	Side Antik Kenti'nde Biyolojik Çeşitlilik	68
3.3.9.	Side Antik Kenti'nde Su Tüketimi ve Verimli Enerji Kullanımı.....	69
3.3.10.	Side Antik Kenti'nin Fiziksel Özellikleri ve Genel Değerlendirilmesi	69

SONUÇ	72
--------------------	-----------

KAYNAKÇA	75
-----------------------	-----------

ÖZGEÇMİŞ	80
-----------------------	-----------

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1 Sürdürülebilir Gelişmenin Boyutları	4
Şekil 1.2 2010-2022 yılları arasında global turist sayısı	7
Şekil 1.3 Türkiye'ye Gelen Yabancı Turist Sayısının Yıllara Göre Değişimi	8

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1 Sürdürülebilir Gelişme Boyutları	6
Tablo 1.2 Türkiye'ye En Fazla Yabancı Turist Gönderen Ülkelerin Yıllara Göre Değişimi (% değerler yuvarlanmıştır)	9
Tablo 1.3 Sürdürülebilir Turizm Kriterleri.....	13
Tablo 3.1 Katılımcılar ve Meslekleri.....	59
Tablo 3.2 Temalar.....	60

GÖRSELLER LİSTESİ

Görsel 1.1 Sürdürülebilir Turizm Kriterleri	13
Görsel 2.1 Side Kent Planı ve Agora-Tiyatro Kompleksi	26
Görsel 2.2 ve 2.3 Side Antik Kenti Büyük Kapı (A3).....	29
Görsel 2.4 Giyimli Kadın Heykeli.....	30
Görsel 2.5 Zafer Tanrıçası Nike Heykeli.....	31
Görsel 2.6 Sütunlu Cadde (B)	32
Görsel 2.7 ve 2.8 Side Müzesinde Sergilenen Yorgun Herakles Heykeli	33
Görsel 2.9 Side Antik Kenti – Tak	34
Görsel 2.10 Nymphaion.....	35
Görsel 2.11 İksion’un Cezalandırılması	35
Görsel 2.12 Tanrıça Aphrodite’nin Doğum Sahnesini Tasvir Eden Kaset Levhası	36
Görsel 2.13, 2.14 ve 2.15 Tanrı Hermes Heykelleri ve Heykel Başı	36
Görsel 2.16 Çeşmede Bulunan Tanrıça Athena Heykeli	37
Görsel 2.17 Vespasianus Anıtı	38
Görsel 2.18 Korinth Sütun Başlığı	38
Görsel 2.19 Side Agorası.....	39
Görsel 2.20 M Yapısı İmparator Salonu.....	40
Görsel 2.21 M Yapısı İmparator Salonu Köşe Hücresi, İstiridye Kabuğu Süslemesi.....	41
Görsel 2.22 İmparator Salonundaki Kazılarda Ele Geçirilen Zırhlı İmparator Heykeli	42
Görsel 2.23 ve 2.24 M Yapısı’ndan Gün Yüzüne Çıkarılan Tanrı Ares ve Tanrıça Hygieia Heykeli	42
Görsel 2.25 ve 2.26 Tanrı Hermes ve Zafer Tanrıçası Nike Heykeli.....	43
Görsel 2.27 Side Tiyatrosu	44
Görsel 2.28 Side Tiyatrosu Scene (Sahne)	45
Görsel 2.29 Orkestranın Etrafını Çevreleyen Su Kanalı	45
Görsel 2.30 Tanrıça Athena Tapınağı (N1)	48
Görsel 2.31, 2.32 ve 2.33 Tanrı Apollon Tapınağı (N2)	49
Görsel 2.34 Athena Tapınağındaki Medusa frizleri	49
Görsel 2.35 Dionysos Tapınağı	50
Görsel 2.36 Dionysos Büstü	51
Görsel 2.37 Dionysos Tapınağı Merdivenleri	52
Görsel 2.38 Tanrıça Tyke Tapınağı.....	53
Görsel 2.39 Tanrıça Artemis Kaset Levhası.....	54
Görsel 2.40 Tanrı Men Kaset Levhası.....	54

ÖZET

Sürdürülebilirlik kavramı, üretim ve tüketim çılgınlığının olumsuz yaşam koşullarına sebebiyet vermesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Üretimin hızla artmasıyla doğal kaynaklar tükenirken tüketimin hızla artmasıyla da çevre kirliliği ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda ise gelecek nesiller için tehdit oluşturan unsurlardan kaçınmayı hedefleyen sürdürülebilirlik kavramı ortaya konulmuştur. Turizm sektörünün hızla büyümesi kitlesel yoğunluğu meydana getirirken kitlesel yoğunluğun artması da çevre kirliliğine ve yenilenemeyen kaynakların tükenmesine yol açmıştır. Ancak son zamanlarda kitlesel turizme alternatif olarak farklı turizm türleri ortaya çıkmıştır. Alternatif turizm, turizm destinasyonlarının doğal ve kültürel bileşenlerine saygı gösteren ve turizmin doğal ve kültürel varlıklarını kullanırken koruma bilincine sahip ve kültürel açıdan hassas olan çevreye duyarlı turistleri çekmek amacıyla seçici pazarlama süreciyle sürdürülebilirliği teşvik etmektedir. Turizmin yenilenemeyen kaynakların kullanılmasında önemli bir rolü olmasıyla, çevreye verilen zararın önüne geçebilmeyi ve doğal kaynakların gelecek nesillere aktarılmasını amaçlayan sürdürülebilirlik kavramıyla birleşmesini sağlamış ve böylece sürdürülebilir turizm kavramı ortaya çıkmıştır. Side Antik Kenti, Antalya'nın Manavgat ilçesinde bulunan ve Pamphylia'nın en önemli kentlerinden biridir. Antik Dönem'de ulaşımın ve ticaretin deniz yolu ile olması, Side'nin gelişmesinde ve buradaki hayatın devamlılığında büyük bir rol oynamıştır. Bu çalışmanın amacı Side Antik Kenti'nin sürdürülebilir turizm kriterleri kapsamında değerlendirilmesidir. Araştırma anlamacı yorumsamacı paradigmaya dayalı biçimde nitel bir yöntem kullanılarak yürütülmüştür. Veriler görüşme tekniği ile katılımcılardan toplanmıştır. Araştırma sonucunda Side Antik Kenti'nin sürdürülebilir açıdan eksik yönleri saptanmış ve buna istinaden öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Turizm, Sürdürülebilirlik, Side Antik Kenti, Antik Kentler.

SUMMARY

EVALUATION OF SIDE ANCIENT CITY IN THE SCOPE OF SUSTAINABLE TOURISM CRITERIA

The concept of sustainability has emerged as a result of negative effects caused by over production and consumption. With the rapid increase in production, natural resources deplete, and with the rapid increase in consumption, environmental pollution occurs. As a result of this, the concept of sustainability which aims to avoid the factors that become a threat for the generations to come, has occurred. The rapid growth of tourism sector causes mass density, and the increase in mass density causes environmental pollution and depletion of non-renewable resources. Recently, however, types of tourism have emerged as an alternative to mass tourism. Alternative tourism promotes sustainability through a selective marketing process with the aim of attracting environmentally sensitive tourists who respect the natural and cultural components of tourism destinations and are conservation conscious and culturally sensitive when using the natural and cultural assets of tourism. As tourism has an important role in the usage of non-renewable resources, it has merged with the concept of sustainability, which aims to prevent environmental damage and to pass the natural resources on to future generations, and has created the concept of sustainable tourism. Side Ancient City is an Eastern Pamphylia city located in Manavgat district of Antalya and known as the most important city of Pamphylia. In the ancient period, the fact that transport and trade was carried out by sea played a major role in the development of Side and the continuity of life here. The aim of this study is to evaluate the ancient city of Side within the scope of sustainable tourism criteria. The research was conducted using a qualitative method based on the semantic interpretivist paradigm. Data were collected from the participants by interview technique. As a result of the research, the deficiencies of the ancient city of Side in terms of sustainable aspects were determined and suggestions were presented accordingly.

Keywords: Sustainable Tourism, Sustainability, Side Ancient City, Ancient Cities.

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın yürütülmesi sırasında ciddi bir emek ve özveri harcadığım yüksek lisans tezimde her zaman beni destekleyen ve yönlendiren değerli hocam Doç. Dr. Engin Derman'a, büyük bir heyecanla kendilerine yönelttiğim sorularımı yanıtlayıp beni kazı evinde misafir eden Side kazı ekibine ve her zaman beni yüreklendirip sıkıntılarımı ve heyecanımı sabırla destekleyen sevgili ailem ve eşim Mustafa Şirin'e teşekkürlerimi sunarım.

Pelin UZUN

Antalya, 2024

GİRİŞ

Sürdürülebilirlik kavramı ilk kez Brundtland Raporu, diğer bir adıyla “Ortak Geleceğimiz” adlı raporda kullanılmıştır (Baran ve Sat, 2019: 19). Brundtland Raporu’nda sürdürülebilir gelişme kavramından bahsedilmiş ve günümüz ihtiyaçlarını gelecek nesillerin ihtiyaçlarını da göz önünde bulundurularak karşılamak amaçlanmıştır (Kılıç, 2020: 14). Buna göre sürdürülebilir turizm üç boyutta ele alınarak incelenmiştir (Yavuz, 2022: 11).

Turizm sektörü gün geçtikçe büyümeye devam eden global bir faaliyet olarak görülmektedir (Liu, 2003: 462). Pandemi dönemine kadar hızla artan turist sayısı pandeminin vuku bulmasıyla azalmaya başlamış, pandeminin son bulmasıyla da artmaya devam etmiştir (WTO, 02.10.2023). Türkiye turizminde ülkemize gelen yabancı turist sayılarında, ülkemizin tarihi sürecinde yaşanan siyasal, askeri ve ekonomik krizler ile birlikte farklılıklar meydana gelmiş, bu krizler sebebiyle düşüş yaşanmış, krizlerin bitmesiyle de artışa geçilmiştir (Baykal, Emekli ve Oğan, 2023: 52).

Doğal ve yenilenemeyen kaynakların hızlı bir şekilde tüketilmesi ve bunun sonucunda çevre kirliliğinin gün geçtikçe artması toplumsal bilinci uyandırmış ve doğal kaynakların sürekliliğini sağlamak, çevre kirliliğini engelleyebilmek ve gelecek nesiller için tehlike oluşturan unsurlardan kaçınmak amaçlarıyla sürdürülebilirlik kavramı ortaya çıkmıştır (Lele, 1991: 609). Aynı zamanda turizm sektörünün büyümesi ile kitlesel turizme alternatif olarak birçok turizm türü ortaya çıkmıştır. Bu turizm türleri “alternatif turizm” olarak adlandırılmaktadır (Yolal ve Çetinel, 2009: 35). Turizm denilince akla hemen kitle turizmi veya klasik turizm olarak da bilinen deniz-kum-güneş üçlemesinden oluşan turizm türü gelmektedir (Akbaş, 2020: 127). Bu turizm türü sürdürülebilir turizmin zıttıdır; sürdürülebilir turizm kitlesel turizmin sonucunda meydana gelen çevre kirliliğine tepki olarak ortaya çıkmıştır (Karapınar ve Barakazı, 2017: 8). İnsanların yeni turizm türlerine ilgi duymaya başlaması, deniz-kum-güneş turizminden farklı turizm arayışına girmeleri ve turistlerin beklentilerinin değişmesi gibi kriterler sonucunda (Ersoy, Tehci ve Ersoy, 2018: 649-656) alternatif turizmin alt dallarından en başta gelen ve geçmişin manevi değerlerini günümüze aktaran, günümüzün değerlerini de gelecek nesillere aktarmayı ve bunu yaparken de sürdürülebilirlik kavramına önem verip sahip olunan kültürel değerleri korumayı amaçlayan kültürel miras turizmi ortaya çıkmıştır (Türker ve Yaşar, 2019: 2).

Side, Antalya’nın Manavgat ilçesinde bulunan Doğu Pamphylia kentlerinden biridir. Bu antik kentin en önemli özelliği, bir liman kenti olmasıdır (Sert, 2020: 14). Side, devam etmekte olan kazı ve restorasyon çalışmaları ile ziyaretçiler için dikkat çekici bir antik kenttir.

Bu alışmada Side Antik Kenti sürdürülebilir turizm kriterleri kapsamında değerlendirilmiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılıp, veriler mülakat tekniği ile toplanarak bulgular kısmında sunulmuştur. Sürdürülebilirlik kapsamında Side Antik Kenti'nin zayıf kalan yönlerini geliştirmek için öneriler sonuç kısmında sunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM

1.1. Sürdürülebilirlik

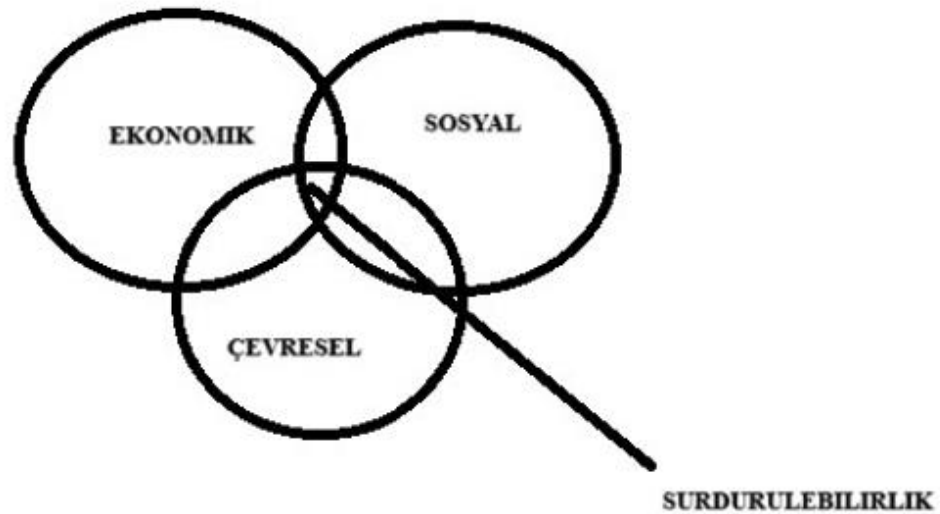
Sürdürülebilirlik, özellikle gelecek nesiller düşünüldüğünde insanların yaşamın her alanında gösterdikleri üretim ve tüketim çılgınlığının yarattığı olumsuz bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır (Kılıç, 2020: 3) . Gün geçtikçe artmaya devam eden dünya nüfusu ile sanayi, teknoloji ve ulaşım gibi sektörlerin kontrolsüz bir şekilde büyümesi bazı çevresel sorunlara sebep olmuş ve kullanılan doğal kaynakların yetersizliğini açığa çıkarmıştır (Gündüz, 2004: 58). Ekonomik alandaki gelişmeler üretim ve tüketimin aynı anda artmasına yol açmakta, üretimin artmasıyla doğal kaynaklar hızla tükenmekte ve tüketimin artmasıyla da çevre kirliliği ve çevresel atıklar oluşmaktadır (Terzi, 2017: 4). Doğal kaynakların hızla tüketilmesi ve çevresel kirliliğinin artması toplumsal bilinci uyandırmış ve böylelikle doğal kaynakların devamlılığını, çevre kirliliğinin önüne geçebilmeyi ve gelecek nesiller için tehdit oluşturan unsurlardan kaçınmayı amaçlayan sürdürülebilirlik kavramı ortaya çıkmıştır (Lele, 1991: 609). Sürdürülebilirlik toplumun çevresel, ekonomik ve toplumsal işleyişi devam ettirmesi ve doğaya verilen zararın en aza düşürülmesidir (Ballı, 2019: 466). Aynı zamanda kaynakların daha dikkatli kullanılmasıyla aşırı tüketimi engelleyerek bugünün ihtiyaçlarını gidermek ve gelecek nesillerin ihtiyaçları göz önünde bulundurularak kaynakların sürdürülebilir şekilde kullanılması olarak da tanımlanabilmektedir (Sezgin ve Karaman, 2008: 429). Doğal kaynakların devamlı surette kullanılması ve bu kaynakların korunması büyük önem arz etmektedir (Yavuz, 2022: 3).

1972 yılında çevre kirliliğine neden olan maddelerin belirlenmesi ve kontrol edilmesine yönelik bir eylem planının hazırlanması için Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı (Stockholm Konferansı) organize edilmiştir. Ekonomik büyüme planlarının doğaya zarar vermesi ve böylelikle sosyal anlamda bir gerilemeye sebebiyet vermesi ihtimali ile doğayı korumak için önlemler alınmadığı sürece ekonomik büyümenin gerçekleşmeyeceği konusu sürdürülebilirlik kavramı çerçevesinde ele alınmıştır (Kılıç, 2020: 4). 5 Haziran tarihi konferansın toplanma gününe ithafen “Dünya Çevre Günü” olarak duyurulmuş ve “Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP)” kurulmuştur (Yavuz, 2022: 5). 1982 yılında Dünya Doğayı Koruma Birliği tarafından onaylanan Dünya Doğa Şartı Belgesinde insanların faydalandığı kara, deniz ve hava kaynaklı unsurların, ekosistemin sürdürülebilirliğini gerçekleştirebilecek şekilde yönetilmelerinin gerektiği fakat bunların ekosistemi tehlikeye sokmayacak şekilde yapılmasının icap ettiği öngörülmektedir (Mengi ve

Algan 2001). 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından dünyayı tehdit eden çevre ve kalkınma konularında uluslararası ortak çabalara duyulan ihtiyaç nedeniyle Ortak Geleceğimiz adlı bir program yayınlanmıştır (Yutsal, 2019: 65). Sürdürülebilirlik kavramı ilk kez Brundtland tarafından çevrenin korunmasına yönelik uluslararası ve ulusal çalışmaların başlangıç tarihi olan "Ortak Geleceğimiz" raporunda kullanılmıştır (Baran ve Sat, 2019: 19).

1.1.1. Sürdürülebilir Gelişmenin Boyutları

Ortak Geleceğimiz (Brundtland) Raporunda sürdürülebilir gelişme kavramından günümüz ihtiyaçlarını gelecek nesillerin ihtiyaçlarını da göz önünde bulundurularak karşılamayı amaçlamasından bahsedilmektedir (Kılıç, 2020: 14). Buna göre sürdürülebilir turizm 3 boyutta ele alınmaktadır. Bunlar çevresel, sosyal ve ekonomik (Şekil 1.1) boyutlarıdır (Yavuz, 2022: 11).

Şekil 1.1 Sürdürülebilir Gelişmenin Boyutları

Kaynak: Akgül, 2010: 154

-Çevresel Boyut

Nüfusun hızla artması, kentleşme ve sanayileşme ile oluşan çevre sorunları sürdürülebilirlik kavramını ortaya çıkarmıştır (Aksu, 2011). Sürdürülebilirliğin çevresel boyutu günümüz nesillerin kullandığı doğal kaynakları bilinçli kullanarak ve mevcut halini değiştirmeden koruyarak gelecek nesillere aktarmaktır (Akgül, 2010: 156). Yani

sürdürülebilirliğin çevresel boyutu, doğal kaynakların gelecek nesilleri de düşünerek kullanılması ve onlara aktarılmasıdır (Yavuz, 2022: 12).

Doğal kaynak tüketiminin minimuma indirgenmesi, ürün tüketiminin yenilenebilir kaynaklardan oluşturulması, atıkların geri dönüştürülmesi ve biyolojik çeşitliliğin korunması çevresel sürdürülebilirliğin yapı taşlarıdır (Akgül, 2010: 156). Yenilenemeyen kaynaklar yerine yenilenebilir kaynakların tüketilmesi sürdürülebilirlik açısından önem arz etmektedir (Yavuz, 2022: 12).

-Ekonomik Boyut

Ekonomik boyutta, ekonomik etkinliklerde uygun maliyet göz önünde bulundurularak üretim yapılırken toplumsal refahı da düşünmek gerekmektedir (Yavuz, 2022: 13). Özçağ ve Hotunluoğlu'na (2015) göre sürdürülebilir gelişmenin ekonomik boyutu, üretimde devamlılığı ön planda tutan ve üretim sürecine zarar verebilecek herhangi bir unsuru bertaraf ederek doğa ve çevre ile uyumlu, geri dönüştürülebilecek ürünleri üreten bir planlamayı kapsamaktadır (Yavuz, 2022: 13).

-Sosyal Boyut

Sürdürülebilir gelişmenin sosyal boyutu hayat kalitesini artırmayı amaçlamakta ve nesiller arası sosyal ve kültürel değerlere önem göstermektedir (Yavuz, 2022: 14). Toplum içinde eşitliği ve kültürel mirasın korunmasını kapsamakta (Gürlük, 2010: 87) insanların temel ihtiyaçlarını ele alarak adil dağılımı, eşitliği ve sağlık gibi sosyal hizmetleri ön plana çıkarmaktadır (Yavuz, 2022: 14). Sürdürülebilir gelişmenin ekonomik boyutu maddi zararları en alt seviyede tutmak ve kazanılacak en üst seviyede gelirin ve yararın adil bir şekilde dağıtılarak yerel ekonominin desteklenmesidir. Çevresel boyut yaşam kalitesi için doğanın korunması; sosyal boyut ise toplumun sosyal eşitlik kavramına maksimum seviyede önem göstermesidir (Kılıç, 2020: 15).

Tablo 1.1'de görülen sürdürülebilir gelişmenin bu 3 boyutuna, Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'nde önem verilmiş ve bu 3 boyutun tamamlayıcı ve destekleyici özelliğine dikkat çekilmiştir (Ali, 2018: 26).

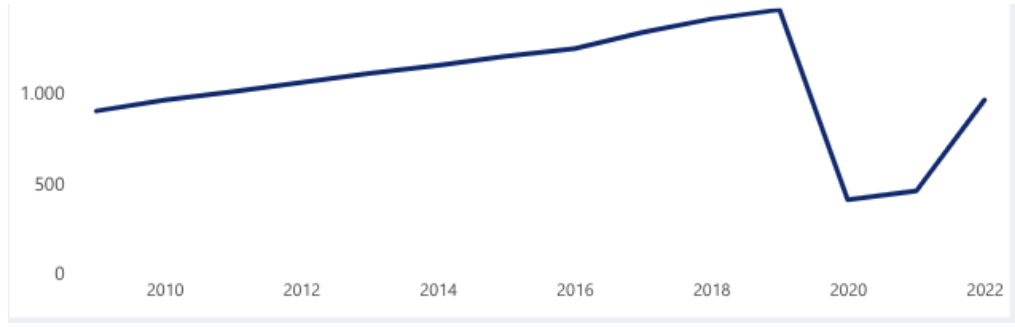
Tablo 1.1 Sürdürülebilir Gelişme Boyutları

Çevresel	-Doğayı ve çevreyi korumak -Yenilenebilir kaynakları sürdürülebilir bir şekilde kullanmak -Yenilenemeyen kaynakların kullanımını azaltmak -Kültürel mirasları korumak -Doğaya ve yabani hayata verilen zararı en aza indirmek -Biyolojik çeşitliliği korumak
Sosyal	-Hayat kalitesini artırmak -Toplumsal eşitliği sağlamak -Sosyal ve kültürel bütünlüğü sağlamak -Kişilik haklarına ve kişisel özgürlüğe önem vermek -Toplumları sürdürülebilirlik faaliyetlerine dahil etmek ve katılımı artırmaya çalışmak -Verimliliği artırabilmek için toplumu bilinçlendirmek
Ekonomik	-Toplum içinde ve toplumlararası adil dağılımı sağlamak -Adil gelir dağılımı sağlamak -Haksız kazancı engellenmek -Yerel ekonomiyi desteklemek -Yatırım politikalarında etik kuralları ön planda tutmak -Maliyet girdi ve çıktısının adil dağılımını sağlamak -Takas işlemlerinde adil olmak

Birleşmiş Milletler tarafından 2002 yılında düzenlenen Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'nde sürdürülebilir gelişme stratejilerinin ülkeler tarafından oluşturulup 2005 yılından itibaren hayata geçirilmesi, Dünya Dayanışma Fonu'nun yoksulluğun önüne geçebilmek için kurulması ve açlık sınırının altında hayatlarını sürdüren nüfusun en aza indirilmesi, enerji kullanımının ve enerji çeşitliliğinin global olarak adil ve eşit bir biçimde dağılması ve giderek azalan biyolojik çeşitliliğin eşit seviyeye ulaşması gibi kararlar alınmıştır (Kaypak, 2011: 24).

1.2. Turizm Sektörüne Genel Bakış

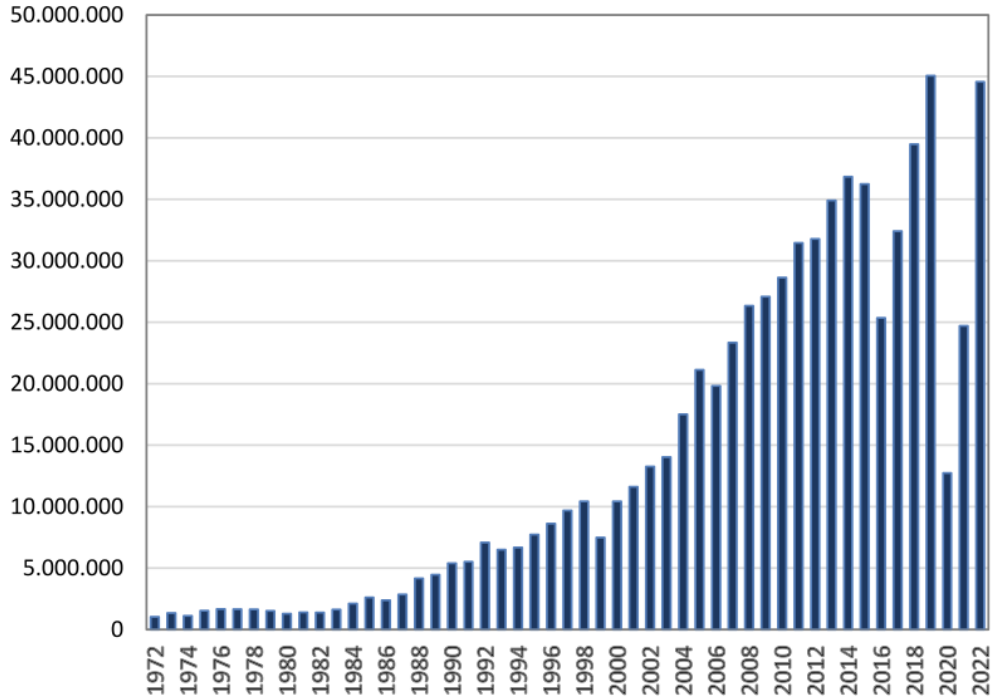
Hizmet sektörü olarak turizm istihdamı sağlayan, gelirleri ve genel ekonomiyi etkileyen küresel bir faaliyet olarak görülebilmektedir (Yolal ve Çetinel, 2009: 35). Turizm sektörü küresel olarak büyümeye devam eden en büyük sektörlerden birisidir (Liu, 2003: 462). 2016 yılında 1,2 milyar olan yıllık global turist sayısı (Şekil 1.2) 2018 yılında 1,4 milyara çıkarken 2022 yılında pandemi sebebiyle 963 milyona gerilemiştir (WTO, 02.10.2023). Pandemi dönemine kadar sürekli artan turist sayısı pandemi sebebiyle düşüşe uğramış ve pandeminin bitmesiyle artışa devam etmiştir (WTO, 02.10.2023).

Şekil 1.2 2010-2022 yılları arasında global turist sayısı

Kaynak: World Tourism Organisation, Erişim Tarihi: 02.10.2023

Türkiye turizmine ilişkin yabancı turist talebi ve uluslararası turizm faaliyetlerinde dönemsel farklılıklar meydana gelmiştir. Türkiye'nin tarihsel sürecinde petrol krizi ve Kıbrıs Barış Harekâtı gibi tarihi olaylardan ve 1980 Askeri Darbesi gibi siyasi olaylardan kaynaklı bazı dalgalanmalar meydana gelmiş ve bu tarihi olayların yaşandığı 1970'li ve 1980'li yıllarda (Şekil 1.3) yabancı turist sayısında düşüş yaşanmıştır (Baykal, Emekli ve Oğan, 2023: 52). Türkiye turizmi 1980'li ve 2000'li yıllar arasında önemli gelişmelere şahitlik etmiştir. 1982 yılında yürürlüğe giren Turizmde Teşvik Yasası ile doğal ve kültürel açıdan dikkat çekici alanlar global olarak tanıtılıp turizm faaliyetlerine açılmış böylelikle bu alanlarda konaklama sağlayacak yerler yapılmaya başlanmıştır (Emekli, İbrahimov ve Soykan, 2006: 12). 1990'lı yıllarda yaşanmaya başlanan ve uluslararası etkisi olan siyasal, askeri ve ekonomik krizler Türkiye turizmine olan talebi ve ilgiyi büyük ölçüde azaltmıştır (KTB, 2023). Bu krizler arasında 1990-1991 Körfez Savaşı, 1991 Türkiye Ekonomik Krizi, 1992-1993 Avrupa Para Krizi ve 1994 Türkiye Finansal krizi yer almaktadır (Baykal, Emekli ve Oğan, 2023: 52). Ancak yüksek düzeyde enflasyon ve Türk lirasının değer kaybettiği zaman aralıklarında Türkiye'ye gelen yabancı turist sayısında artış olmuştur; örneğin 1994 Türkiye Ekonomik Krizi zamanında yabancı turist sayısı yaklaşık %3 oranında artmıştır (KTB, 2001).

Şekil 1.3 Türkiye'ye Gelen Yabancı Turist Sayısının Yıllara Göre Değişimi

Kaynak: Baykal, Emekli ve Oğan, 2023: 52.

2000'li yıllarda yaşanan ekonomik ve siyasi krizler de Türkiye'ye gelen yabancı turist sayısında büyük ölçüde gerilemeye sebebiyet vermiştir. 2008-2009 yılında meydana gelen Küresel Ekonomik Kriz, 2011 yılında ABD'de yaşanan İkiz Kule Saldırısı, 2014 yılında başlayan ve halen devam etmekte olan Suriye'deki iç savaş ve sığınmacı sorunu, 2015 yılında yaşanan Rus savaş uçağının düşürülmesi, 15 Temmuz Askeri Darbe Girişimi gibi krizler ve Türkiye'ye turist gönderen ülkeler ile yaşanan krizler sonucu yayınlanan seyahat uyarıları ülkemizin turizmini çok büyük ölçüde etkilemiş ve ülkemize gelen yabancı turist sayısında ciddi bir düşüşe (Şekil 1.3) sebebiyet vermiştir. Bu krizlerin yaşandığı yıllarda ülkemize gelen yabancı turist sayısı 36 milyondan 30 milyona düşmüş, 2017 yılından sonra yeniden artmaya başlayarak 2017'de 37 milyona, 2018'de 39 milyona ve 2019'da 45 milyona yükselmiştir (Baykal, Emekli ve Oğan, 2023: 53).

COVID-19 pandemisi turizm faaliyetlerini global olarak derinden etkilediği gibi ülkemizi de etkilemiştir (Oğan ve Emekli, 2022: 338). Pandeminin ülkemizde etkili olmaya başladığı 2020 yılında, ülkemize gelen turist sayısında bir önceki yıla kıyasla %70 azalma görülmüş, bunun sonucunda turizmde istihdam eden personel sayısında da %58,3 oranında düşüş meydana gelirken turizm gelirinde de bir önceki yıla göre %71,2 oranında düşüş görülmüştür (TURSAB, 2020). Aşının bulunması, seyahat kısıtlamalarının gevşetilmesi ve kişilerin salgına ilişkin algılarının değişmeye başlamasıyla Türkiye'ye gelen yabancı turist

sayısı tekrar ivme kazanmış ve 2021 yılında 24,7 milyona, 2022 yılında ise 44,5 milyona yükselmiştir (KTB, 2023).

Sınır kapılarından ülkemize giriş yapan yabancıların geldikleri ülkeler, uluslararası ilişkiler, global ve milli krizler, tanıtım ve pazarlama, gelir ve harcama gibi veriler kapsamında birçok bilgi vermektedir (Baykal, Emekli ve Oğan, 2023: 59). Ülkemizde turizmin gelişmeye başladığı 1970’li yıllarda, en çok yabancı turist geldiği ülke %14 ile Amerika Birleşik Devletleri, ABD’den sonra %48 oran ile Avrupa ülkelerine aittir (Tablo 1.2). En çok yabancı turist geldiği Avrupa ülkesi ise sırasıyla Batı Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Yugoslavya, Yunanistan, İran, İsveç ve Hollanda’dır (KTB, 2023). Almanya, İngiltere ve Fransa bu dönemden itibaren ülkemize en çok yabancı turist gönderen ülkeler olmuş ve günümüze kadar da ilk 10’da yer almaya devam etmiştir (Baykal, Emekli ve Oğan, 2023: 59).

Tablo 1.2 Türkiye’ye En Fazla Yabancı Turist Gönderen Ülkelerin Yıllara Göre Değişimi (% değerler yuvarlanmıştır)

1973	%	1983	%	1993	%	2003	%	2013	%	2022	%
ABD	14	ABD	12	BDT	18	Almanya	24	Almanya	14	Almanya	13
B. Almanya	13	B. Almanya	10	Almanya	17	Rusya	9	Rusya	12	Rusya	12
Fransa	8	Yunanistan	8	İngiltere	7	İngiltere	8	İngiltere	7	İngiltere	8
İngiltere	8	Suriye	6	Bulgaristan	6	Bulgaristan	7	Gürcistan	5	Bulgaristan	7
İtalya	6	Fransa	6	Romanya	5	Hollanda	7	Bulgaristan	5	İran	5
Yugoslavya	6	İngiltere	5	Fransa	5	İran	4	Hollanda	4	Hollanda	3
Yunanistan	3	Bulgaristan	4	ABD	4	Fransa	3	İran	3	Irak	3
İran	2	Avusturya	4	Hollanda	3	Yunanistan	3	Fransa	3	Polonya	3
İsveç	2	Yugoslavya	4	Avusturya	3	Avusturya	3	ABD	2	ABD	2
Hollanda	2	İtalya	3	Yugoslavya	3	İsrail	2	Ukrayna	2	Fransa	2
On Ülke	64		62		71		70		57		58
Diğerleri	36		38		29		30		43		42

Kaynak: Baykal, Emekli ve Oğan, 2023: 60

Turizm hem destinasyonda çalışan yerel halkın kazanç elde etmesinde hem bölgenin kalkınmasında en önemlisi de yerel halkın istihdamında çok önemli bir rol oynamakta ve bulunduğu bölgenin ekonomisine, politik ve sosyokültürel gelişmelerine büyük ölçüde katkı sağlamaktadır (Yazdi, 2012: 50). Turizm sektörünün büyümesi kitlesel yoğunluğu artırmakta, kitlesel yoğunluğun artması da çevre kirliliğine ve yenilenemeyen kaynakların hızla tüketilmesine yol açmakta ve biyolojik çeşitliliğin de tehdit altına girmesine neden olmaktadır (Kılıç, 2020: 23).

Ancak son zamanlarda kitlesel turizme alternatif olarak birçok turizm türü türemiştir ki bunlar toplu olarak “alternatif turizm” olarak adlandırılır (Yolal ve Çetinel, 2009: 35).

Alternatif turizm genel olarak doğal, sosyal ve toplumsal değerlerle tutarlı olmayı hedefleyen ve hem ev sahiplerinin hem de misafirlerin olumlu ve değerli etkileşimlerden ve paylaşılan deneyimlerden keyif almasını sağlayan turizm türleri olarak tanımlanmıştır. Alternatif turizm, turizm destinasyonlarının doğal ve kültürel bileşenlerine saygı gösteren ve turizmin doğal ve kültürel varlıklarını kullanırken koruma bilincine sahip ve kültürel açıdan hassas olan çevreye duyarlı turistleri çekmek amacıyla seçici pazarlama süreci yoluyla sürdürülebilirliği teşvik etmektedir (Yolal ve Çetinel, 2009: 35). Turizmin yenilenemeyen kaynakların kullanılmasında önemli bir rolü olması, çevreye verilen zararın önüne geçebilmek ve doğal kaynakların gelecek nesillere aktarılmasını amaçlayan sürdürülebilirlik kavramıyla birleşmesini sağlamış ve sürdürülebilir turizm kavramını meydana getirmiştir (Kılıç, 2020: 23).

1.3. Sürdürülebilir Turizm

Sürdürülebilir turizm 1980'lerin sonlarından itibaren kullanılmaya başlanmıştır ve 1990'lı yılların başlarından beri bu terim daha yaygın kullanılır hale gelmiştir (Yolal ve Çetinel, 2009: 36). Sürdürülebilir turizm bütünsel bir yaklaşımdır ve aynı zamanda turizm gelişimi bağlamında çevresel, sosyokültürel ve ekonomik unsurlar arasında uzun soluklu bir denge oluşturmak için de kullanılır (Hall, 2023). Cater'e (1993) göre dünya çapındaki turizm pazarında sürdürülebilir bir turizm yaklaşımı uygulanmalıdır. Sürdürülebilir turizm ev sahibi toplumun sosyokültürel gelişimi ile yakından ilişkilidir ve daha da önemlisi uygun bir sürdürülebilir turizm planının uygulanması doğal ve kültürel mirasın daha iyi korunmasını sağlamaktadır (Sivesan, 2019: 58). Ev sahibi toplumun önemini turizmde istihdam eden kişilere nasıl davranıldığını ve turizmin ekonomik faydalarını en üst düzeye çıkarma arzusunu kabul eden bir turizm yaklaşımını kapsamaktadır (Yolal ve Çetinel, 2009: 37).

Sürdürülebilirlik kavramı genel olarak çevreyi, insanları ve ekonomik sistemleri kapsamaktadır (Yolal ve Çetinel, 2009: 37). Bu bağlamda, WTO (2008) sürdürülebilir turizmi şu şekilde tanımlamaktadır: *“Sürdürülebilir turizm bugünün turistlerinin ve ev sahibi bölgelerin ihtiyaçlarını karşılarken, gelecek için fırsatları korumakta ve geliştirmektedir. Tüm kaynakların ekonomik, sosyal ve estetik ihtiyaçların karşılanması yanı sıra kültürel bütünlüğün, temel ekolojik süreçlerin, biyolojik çeşitliliğin ve yaşam destek sistemlerinin korunmasını sağlayacak şekilde yönetilmesine yol açacağı öngörülmektedir.”* (Yolal ve Çetinel, 2009: 37). Teknolojinin gelişmesi, dünyanın küreselleşmesi ve stresli iş hayatı insanların daha çok eğlence ve rahatlamaya ihtiyaç duymasına sebep olmaktadır (Lerner ve Harber, 2001: 78). Teknolojinin hızla gelişmesiyle hayatımızda pozitif değişiklikler olsa da

doğal hayat ve çevre için negatif değişikliklere ve kayıplara neden olmaktadır. Küresel ekonomi bir yandan modern teknolojik çözümler sayesinde engelsiz bir şekilde gelişirken diğer yandan doğada var olan kıt kaynaklar çok daha hızlı tüketilmekte bu da gelecek nesiller üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır (Guzeloglu ve Gulc, 2021: 56).

Sürekli gelişmekte olan ve ülkelerin ekonomilerine katkısı olan bir sektör olmasına rağmen turizm, turizm kaynaklarının aşırı tüketimi, doğal yapının bozulması ve artan turizm faaliyetleri kirlilik ve kültürel mirasın zarar görmesi gibi olumsuz maliyetler yaratmaktadır (Guzeloglu ve Gulc, 2021: 56). Turizm merkezi olan destinasyonlar, doğal çevrenin bir parçasını gelecek nesillere aktarmak için sürdürülebilirlik konseptine göre korunabilmektedir (Can, 2013: 24). Brundtland “Ortak Geleceğimiz Raporu”nda sürdürülebilir turizm ve ekoturizm gibi yeni kavramlar ortaya çıkmıştır (Mercan, 2010: 18). Sürdürülebilir turizm kavramı 1990’lı yıllarda turizmin gelişmesiyle birlikte daha popüler hale gelmiştir (Guzeloglu ve Gulc, 57). Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu Raporu’nda sürdürülebilirlik kavramı *“Bugünün gereksinimlerini gelecek nesillerin de kendi gereksinimlerini karşılama imkanından ödün vermeden karşılamaktır.”* olarak tanımlanmıştır (WCED, 1987: 43).

Sürdürülebilirlik kavramında üretim ve çeşitliliği korurken insanlığı ve yaşamı kalıcı kılmak esastır (Garda ve Temizel, 2016: 85). Sürdürülebilir turizm planlaması bölgesel ve ulusal düzeyde merkezi ve bölgesel makamların iş birliği ile mümkündür (Guzeloglu ve Gulc, 2021: 57). İşbirliklerinin üç ana hedefi vardır: yerel halkın yaşam standartlarının iyileştirilmesi, turistlerin ihtiyaçlarının karşılanması ve çevrenin korunması (Liu, 2003: 460). Sürdürülebilir kavramı kapsamındaki projeler turizmin, çevrenin ve yerel halkın neden olduğu negatif durumları ve karışıklıkları azaltmayı amaçlamaktadır (Guzeloglu ve Gulc, 2021: 57). Bu sayede doğal güzelliklerin ve kaynaklarının kalitesinin daha uzun süre korunmasına yönelik bir yaklaşım oluşmaktadır (Kozak, 2014: 17). Sürdürülebilir turizm turistik bölgelerin yaşamın sürekliliği içinde geliştirilmesi, korunması ve gelecekte fırsata dönüştürülmesini amaçlamaktadır (Guzeloglu ve Gulc, 2021: 58). Aynı zamanda turizmin yapı taşları olan doğal ve kültürel değerleri zedelemeyen doğal kaynakları koruyarak ve turizmi çekici kılan unsurları zenginleştirerek gelecek nesillere aktarmayı amaçlamaktadır (Yavuz, 2022: 15).

Literatürde sürdürülebilir turizm hakkında makaleleri yayınlanan diğer yazarlar sürdürülebilir turizmin belirli bir bölgede turizmden fayda sağladığını ve gelecekte olumlu etkilere neden olacağını belirtmektedir (Selvi ve Şahin, 2012: 24). Destinasyonda bulunan yerel halk turistlerin ihtiyaçlarını karşılarken turizm ürünü gelecekteki fırsatlar için korunmaktadır (Kaypak, 2011: 94). Sürdürülebilir turizm çevreyle bütünleşmiş turizm gelişimi tartışmalarında bir anahtar kelime haline gelmiştir (Sezgin ve Kahraman, 2008: 430).

Sürdürülebilir turizm ile ilgili yapılan bütün tanımlamalar da insanları doğayı korumaya teşvik etmek ve günümüzdeki kültürel ve yerel kimlikleri koruyarak turizm kaynaklarını gelecek nesillere aktarabilmenin amaçlandığından bahsedilmektedir (Yavuz, 2022: 15).

Sürdürülebilir turizm kültürel bütünlüğü, ekolojik süreçleri, biyolojik çeşitliliği ve canlı sistemlerini koruyarak insanların çevreyle etkileşim halinde olduğu, ortamın bozulmadan ve değişmeden kaldığı, tüm kaynakların ziyaret edilen bölgedeki insanların ve turistlerin ekonomik, sosyal ve estetik ihtiyaçlarını karşıladığı bir yaklaşımdır ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) ve Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü'ne (UNWTO) göre sürdürülebilir turizmin kriterleri bulunmaktadır (Guzeloglu ve Gulc, 2021: 58).

1.4. Sürdürülebilir Turizm Kriterleri

Sürdürülebilir turizmin değerlendirilmesinde kullanılan birbirlerinden farklı veya benzer araçlar bulunmaktadır (Somuncu ve Yiğit, 2009: 393). Birleşmiş Milletler Çevre Programı sürdürülebilir turizm için Tablo 1.3'te açıklandığı ve Görsel 1.1'de görüldüğü üzere 12 kriter belirlemiştir (UNEP ve WTO, 2005: 18-19). Bu kriterler sürdürülebilir turizm ile ilgili başarılması hedeflenen amaçlardan oluşmakta içeriği genel olarak yerel halk için ekonomik ve sosyal faydaları arttırmak, negatif etkileri en az düzeye indirmek, kültürel miras için faydalı etkileri en üst seviyeye çıkarmak ve çevreyi olumsuz etkileyen yönleri en aza indirmektedir (Somuncu ve Yiğit, 2009: 393). Bu kriterler genel olarak bölgedeki turizmin gelişmesini ve turizm faaliyet ve ürünlerinin belirli yönlerini gelişmesini amaçlamaktadır. Eğer bu kriterlerde yer alan amaçlarla başarıya ulaşılır ve görevler yerine getirilirse turizmin sürdürülebilir olarak yapıldığı ya da geliştirildiği sonucuna ulaşılabilir (Somuncu ve Yiğit, 2009: 393).

Tablo 1.3 Sürdürülebilir Turizm Kriterleri

Ekonomik Uygulanabilirlik	Destinasyonların ve turizm işletmelerinin büyümesi, gelişmesi ve devamlılıklarının sağlanması
Yerel Refah	Turizm faaliyeti ile destinasyona gelen ziyaretçilerin bölge ekonomisine katkısını artırmak
İstihdamın Kalitesi	Bölgede turizm sayesinde oluşan istihdamın sayısını ve kalitesini, ayrımcılığa mahal vermeden artırabilmek
Sosyal Eşitlik	Hizmetin herkes için erişilebilir olması
Ziyaretçi Memnuniyeti	Ayrımcılığa mahal vermeden güvenli ve kaliteli bir turizm deneyi
Yerel Denetim	Bölgede yerel halkın da turizmin gelişmesinde katkısının olması, sorumluluk ve yetki almalarını sağlamak
Toplumsal Refah	Sosyal yapı ve kaynaklara zarar vermeden yerel halkın hayat kalitesini korumak ve geliştirmek
Kültürel Zenginlik	Bölge kültürel mirasına, farklılıklarına, gelenek ve göreneklerine sahip çıkmak
Fiziksel Bütünlük	Kentsel ve kırsal alanların kalitesini artırmak, fiziksel bozulmaları engellemek
Biyolojik Çeşitlilik	Doğal alanları, bitki örtüsünü, yaban hayatını korumak ve zararı minimuma indirmek
Kaynak Verimliliği	Turizm işletmelerinin faaliyetlerinde yenilenemeyen kaynakların kullanımını minimuma indirmek
Çevresel Temizlik	Turizm işletmelerinin ve yabancı/yerli turistlerin neden olduğu çevre kirliliğini minimuma indirmek

Kaynak: UNEP ve WTO, 2005: 18-19.

Görsel 1.1 Sürdürülebilir Turizm Kriterleri

Kaynak: Gelecek Turizmde, Erişim Tarihi 02.10.2023

Aşağıda belirtilen bu 12 kriterin sıralanışı herhangi bir önceliğe göre listelenmemiştir, her biri eşit derecede önemlidir (UNEP ve WTO, 2005: 19).

1.4.1. Ekonomik Olarak Uygulanabilirlik

Uzun vadede gelişmeye ve yarar sağlamaya devam edebilmeleri için turizm destinasyonlarının ve işletmelerinin kazanç elde etmeleri, büyümesi ve rekabet edebilirliğinin sağlanması amaçlanmaktadır (UNEP ve WTO, 2005: 18-19; Yavuz, 2022: 27).

1.4.2. Yerel Refah

Ev sahibi turizm destinasyonunun ekonomik refahına katkısını ziyaretçilerin yerel harcama oranını yükselterek en üst seviyeye çıkarmak amaçlanmaktadır (UNEP ve WTO, 2005: 18-19; Yavuz, 2022: 27).

1.4.3. İstihdamın Kalitesi

Ücret düzeyi, hizmet koşulları ve cinsiyet, ırk, engellilik veya başka yollarla ayrımcılık yapılmaksızın herkese açık olması da dahil olmak üzere turizmin sağladığı iş imkanlarının sayısını artırmak ve kalitesini güçlendirmek amaçlanmaktadır (UNEP ve WTO, 2005: 18-19; Yavuz, 2022: 27).

1.4.4. Sosyal Eşitlik

Yoksullara sunulan fırsatların, gelirin ve hizmetlerin iyileştirilmesi de dahil olmak üzere turizmden elde edilen ekonomik ve sosyal faydaların alıcı toplum genelinde yaygın ve adil bir şekilde dağılımı amaçlanmaktadır (UNEP ve WTO, 2005: 18-19).

1.4.5. Ziyaretçi Memnuniyeti

Cinsiyet, ırk, engellilik veya başka yollarla ayrımcılık yapılmaksızın ziyaretçilere güvenli, beklentilerini karşılayan, tatmin edici deneyimler sunmayı ve turizmden kaynaklı ekonomik, sosyal faydaların gelir gruplarına eşit bir şekilde dağıtılması amaçlanmaktadır (UNEP ve WTO, 2005: 18-19; Yavuz, 2022: 27).

1.4.6. Yerel Denetim

Diğer ilgili kişilerle istişare halinde olunması göz önünde bulundurularak turizm sektörünün planlaması, bölgelerindeki turizmin yönetimi ve gelecekteki turizmin gelişimi hakkında yerel toplulukları ve yönetimi planlama bu toplulukların karar alma süreçlerine dahil edilmesi ve düşüncelerinin önemsenmesi amaçlanmaktadır (UNEP ve WTO, 2005: 18-19; Yavuz, 2022: 27).

1.4.7. Toplumsal Refah

Her türlü sosyal bozulma veya kötüye kullanımdan kaçınarak sosyal yapılar-kaynaklara, imkanlara ve yaşam destek sistemlerine erişim de dahil olmak üzere yerel topluluklardaki yaşam kalitesinin korunması, sürdürülmesi ve güçlendirilmesi amaçlanmaktadır (UNEP ve WTO, 2005: 18-19; Yavuz, 2022: 27).

1.4.8. Kültürel Zenginlik

Ev sahibi toplumların tarihi mirasına, özgün kültürlerine, gelenek ve göreneklerine, ayırt ediciliğine saygı göstermek ve geliştirmek amaçlanmaktadır (UNEP ve WTO, 2005: 18-19; Yavuz, 2022: 27).

1.4.9. Fiziksel Bütünlük

Hem kentsel hem de kırsal bölgelerin sunduğu doğal görüntünün kalitesini sürdürmek ve geliştirmek, çevrenin fiziksel-görsel olarak bozulmasını önlemek amaçlanmaktadır (UNEP ve WTO, 2005: 18-19; Yavuz, 2022: 27).

1.4.10. Biyolojik Çeşitlilik

Doğal alanların, habitatların ve yabani hayatın korunmasını desteklemek ve teşvik etmek, aynı zamanda bunlara verilen zararı en aza indirmek amaçlanmaktadır (UNEP ve WTO, 2005: 18-19; Yavuz, 2022: 27).

1.4.11. Kaynak Verimliliği

Turizm tesislerinin ve hizmetlerinin geliştirilmesinde ve kullanımında sınırlı ve yenilenemez kaynakların kullanımının en aza indirilmesi amaçlanmaktadır (UNEP ve WTO, 2005: 18-19; Yavuz, 2022: 27).

1.4.12. Çevre Temizliği

Turizm işletmeleri ve ziyaretçiler tarafından oluşan hava, su, çevre ve atık kirliliğini en aza indirmek amaçlanmaktadır (UNEP ve WTO, 2005: 18-19; Yavuz, 2022: 27).

1.5. Türkiye’de Sürdürülebilir Turizm

1962 yılından sonra uygulanan beş yıllık kalkınma planlarında çevrenin korunmasına ve sürdürülebilirlik kavramından bahsedilmektedir (Kılıç, 2020: 17). 1963-1967 yıllarını içeren *Birinci* ve 1968-1972 yıllarını içeren *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*’nda ise çevrenin korunmasından dolayı yollar ile bahsedilmiştir (Özçelik ve Barut, 2017: 6). 1973-1977

yıllarını kapsayan *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı*'nda çevre ve çevre sorunları ilk kez tek başına ele alınmış, incelenmiş, kentleşmenin artması ve sanayileşme ile meydana gelen hava, su ve çevre kirliliğinin ortaya çıkardığı problemler ortaya konulmuştur (Kılıç, 2020: 17). Sürdürülebilir gelişme kavramı ise *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı*'nda ilk kez ortaya çıkarken *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*'nda ise amaçlanan sürdürülebilir gelişme planında alınan yolun yetersizliğine vurgu yapılmış ve *Sekizinci ve Dokuzuncu Kalkınma Planları*'nda sürdürülebilir gelişmeden bahsedilmeye devam edilmiştir (Kılıç, 2020: 19).

Ülkemizde sürdürülebilirlik adına hazırlanan kalkınma planlarının yanında farklı bakanlıkların çevrenin korunmasına ilişkin aldığı kararlar da bulunmaktadır ki bunlara örnek olarak 1973 yılında kurulan “Çevre Sorunları Koordinasyon Kurulu”, 1978 yılında kurulan “Başbakanlık Çevre Örgütü”, 1983 yılında yürürlüğe giren “Çevre Kanunu” ve bu kanunu uygulamayı sorumluluk edinen 1984 yılında kurulmuş “Çevre Genel Müdürlüğü” gösterilebilmektedir (Kılıç, 2020: 18).

Türkiye’de sürdürülebilir turizm 1980’li yıllarda gelişmeye başlamıştır (Guzeloglu ve Gulc, 2021: 60). 2007 yılında Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Birleşmiş Milletler Geliştirme Programı (UNDP) Anadolu Efes sponsorluğunda “Gelecek Turizmde” adlı bir platform kurmuştur (Guzeloglu ve Gulc, 2021: 60). Bu platform ile Birleşmiş Milletler Geliştirme Programı (UNDP) tarafından belirlenen 17 kritere göre hazırlanan 20 farklı sürdürülebilir turizm projesi 2007 yılından günümüze desteklenmektedir (Gelecek Turizmde, 02.10.2023).

1.5.1. Doğu Anadolu Turizm Geliştirme Projesi

2007-2012 yılları arasında hayata geçen bu projede sürdürülebilir turizmi desteklemesi için 4 farklı sivil toplum örgütü kurulmuştur (Gelecek Turizmde, 02.10.2023). Bu projede Çoruh Vadisinin turizm potansiyeli tanımlanmıştır (Guzeloglu ve Gulc, 2021: 60). 5 yıl sonrasında Uzundere turizm merkezi, 2016 yılında ise “cittaslow” ilan edilmiştir (Gelecek Turizmde, 02.10.2023). Cittaslow Birliği 1999 yılında İtalya’nın Greve in Chianti kentinde kurulan nüfusu 50 bin kişinin altında olan ve birlik tarafından belirlenen kriterleri karşılayan kentlerin başvurabildiği bir belediyeler birliğidir (Cittaslow Türkiye, 15.10.2023).

1.5.2. Gel Bir Gün Misili Ol Projesi

Bu projede 15 yıl öncesine kadar geçim kaynağı olan ipek böcekçiliğinin tekrardan hayata geçirilmesi ve turizm sektörüne dahil olması amaçlanmıştır (Gelecek Turizmde, 02.10.2023). Bu proje ile atölyelerde, mağazalarda ve işletmelerde istihdam edilmesi için 44 kadın turizm eğimi almış ve 24 kadın istihdam edilmiştir (Guzeloglu ve Gulc, 2021: 61). Bu

proje ile tekrardan canlandırılan ipek böcekçiliğinin zanaatı yerel kadınlar tarafından İpek Evi'nde gerçekleştirilmektedir (Gelecek Turizmde, 02.10.2023).

1.5.3. Seferihisar'ın Geleneksel Mutfağı Projesi

Bu projede İzmir'in Seferihisar yöresine özgü yemeklerin markalaştırılması ve bölge turizminin gelişmesine katkı sağlaması amaçlanmaktadır (Gelecek Turizmde, 02.10.2023). Yerel halktan kadınlar gelen ziyaretçilerle bu yemekleri paylaşabilsin diye bir atölye kurulmuş ve büyük kitlelere ulaşması için de online bir pazar kurulmuştur (Guzeloglu ve Gulc, 2021: 62).

1.5.4. İpekyolu Misafir Evi Projesi

Mardin'de bulunan İpekyolu Misafir Evi'nde kadın girişimcileri turizm alanında istihdam etmek ve teşvik etmek amaçlanmıştır (Gelecek Turizmde, 02.10.2023). Konaklamanın yanı sıra yeme-içme hizmeti de kadın girişimciler tarafından sağlanmakta olan 22 yataklı bu Misafir Evi "booking.com" adresinde birçok ödüller almıştır ve kadın girişimcileri turizm sektöründe çalışmaya teşvik eden bir model olmuştur (Gelecek Turizmde, 02.10.2023). Bu sayede yerel halk kültürlerini turizm amaçlı değerlendirebilmiş, gelir elde etmiş ve turizmin sürdürülebilirliğine katkı sağlamıştır (Guzeloglu ve Gulc, 2021: 61).

1.5.5. Safranbolu Hatırası Projesi

Sürdürülebilir turizm için ilgi çekici alanlardan birisi olan Safranbolu, 1994 yılında UNESCO Dünya Mirası Listesine girmiştir (Gelecek Turizmde, 02.10.2023). Bu projede Safranbolu'nun kültürel mirasını yansıtan hediyelik eşyalar yapılması amaçlanmıştır. Bu nedenle yerli halka ve ziyaretçilere anket düzenlenerek beklentiler belirlenmiş, anket sonuçlarına göre bir yarışma düzenlenerek yarışma sonucunda çıkan tasarımlar esnaf tarafından üretilmiştir (Guzeloglu ve Gulc, 2021: 63).

1.5.6. Malatya'nın Mirası Arslantepe Projesi

Bu projedeki amaç 5500 yıllık Arslantepe Höyüğünü tanıtmaktır (Gelecek Turizmde, 02.10.2023). İçerisinde saray, kral mezarları ve dünyanın en eski kılıçlarını bulunduran bu Höyük 2014 yılında UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi'ne, 2021 yılında ise asıl listeye girmiştir. Sonrasında açık hava müzesi haline getirilmiş ve çok dilli sesli rehberler hazırlanmıştır (Guzeloglu ve Gulc, 2021: 62-63).

1.5.7. Dünyanın En Eski Tapınağı Göbeklitepe’de Taş İşçiliği Projesi

Dünya’nın en eski tapınağı olan Göbeklitepe’de, 12 bin yıllık taş işçiliği geleneğini devam ettirmek amacıyla taş işçiliği atölyeleri kurulmuş, 6’sı kadın 21 kişi burada eğitim almış, bu sayede istihdam edildikleri yerlerde hediyelik eşya ve yapı süslemesi gibi alanlarda taş işçilikleri yapmışlardır (Gelecek Turizmde, 02.10.2023).

1.5.8. Nar Kadın ile Edremit’in Yöresel Tatları Projesi

Bu projede gurme turizmne destek olmak amaçlanmıştır (Guzeloglu ve Gulc, 2021: 65). Edremit’in zeytinyağı ile yapılan yemekleri öne çıkarılmak ve tanıtılmak istenmiş ve bu doğrultuda kadınlara temizlik, hijyen, zeytin yağı kullanım metotları, iletişim ve girişimcilik gibi eğitimler verilmiş, bu sayede yerel ürün turizm ürünü haline gelerek turizmde sürdürülebilirlik hedeflenmiştir (Gelecek Turizmde, 02.10.2023).

1.5.9. Lavanta Kokulu Köy Projesi

Türkiye’nin lavanta üretiminin %95’ini karşılayan Isparta Kuyucak Köyü’nde yapılan bu projenin amacı yerel halkın gelir elde etmesi, lavantanın çeşitliliğinin sağlanması, kırsal turizmin hareketlenmesi ve istihdam sağlanmasıdır (Gelecek Turizmde, 02.10.2023). 2016 yılının yazında bölgeyi 20 bin turist ziyaret etmiş, bu sayı 2017 yılında 140 bine ve 2018 yılında ise 190 bine çıkmıştır (Guzeloglu ve Gulc, 2021: 64).

1.5.10. Kendi Kelebeğini Keşfet Projesi

412 kelebek türünün 160’ının bulunduğu Adana’nın Saimbeyli ilçesinde Saimbeyli mavisi olarak bilinen kelebek türünün üzerinde durularak bir niş turizmi merkezi kurulmuştur (Gelecek Turizmde, 03.10.2023). Bu projede eko turizmin gelişmesi, ilçedeki düşük gelirin yükselmesi ve biyolojik çeşitliliğin korunması amaçlanmıştır (Guzeloglu ve Gulc, 2021: 65).

1.5.11. Dört Mevsim Foça Projesi

Bu projede dört mevsim turizm faaliyetinin olduğu Foça’da, sürdürülebilir turizm kapsamı dahilinde doğaya yararlı üretim ve işletmelerin turizm faaliyetlerine dahil edilmesi hedeflenmiştir (Gelecek Turizmde, 03.10.2023). Bu kapsamda dört mevsim devam edebilecek faaliyetler belirlenmiş, kapsamlı bir turizm planı hazırlanmış ve bu doğrultuda Dört Mevsim Foça başlığıyla markalaşma çalışmalarına başlanmıştır (Guzeloglu ve Gulc, 2021: 66).

1.5.12. Kuşlar Sizi Çağırıyor Projesi

Denizli'nin Bulan ilçesinde bulunan ve 1150 metre yükseklikte yer alan Yayla Gölü'nün bu proje ile turizme kazandırılması amaçlanmıştır (Gelecek Turizmde, 03.10.2023). Yayla Gölü'nün kuş türleri ve biyolojik çeşitliliği, ekoturizme dikkat çeken bu proje ile tanıtılmaya çalışılmıştır (Guzeloglu ve Gulc, 2021: 65). Bu projeye birlikte bölgedeki sürdürülebilir turizm canlanmış ve bölge ekonomisine katkı sağlamıştır (Gelecek Turizmde, 03.10.2023).

1.5.13. Likya Yolunda Bir Tarih Molası Projesi

Akdeniz Bölgesi'nde bulunan Likya Yolu Türkiye'nin ilk uzun mesafeli ve Dünya'nın uzun mesafeli 10 yürüyüş rotasından biridir (Gelecek Turizmde, 03.10.2023). Bu proje bölgeye yürüyüş için gelen turistlere dinlenme ve konaklama gibi ihtiyaçlar sağlanmıştır. Sürdürülebilir turizm kapsamında eğitimler alan kadınlara el işi yapıp satmak ve kafeterya işletmek gibi istihdamlar sağlamıştır. Böylelikle sürdürülebilir turizm konseptine dikkat çekmek amaçlanarak etrafındaki tarihi bölgeleri ulaşılabilir hale getirmek ve bu tarihi bölgelere dikkat çekmek amaçlanmıştır (Guzeloglu ve Gulc, 2021: 66).

1.5.14. Perşembe'nin Işıklarını Kadınlar Yakacak Projesi

Bu projeye birlikte Sakin Şehir Perşembe'nin yöresel lezzetlerinin tanıtılması, bölge ekonomisinin güçlendirilmesi ve bölge kadınlarına istihdam sağlanması amaçlanmıştır (Gelecek Turizmde, 03.10.2023). Bu kapsamda bir pansiyon oluşturularak bölge yemekleri sunulmuş ve bir gezi rotası oluşturularak bu rotada mevsimlerine göre bölgeye ait ürünler toplanabilmıştır (Guzeloglu ve Gulc, 2021: 68).

1.5.15. Ovacık Köyü'nde Bir Gün Projesi

Köy halkının bağ bahçeden toplayıp sofraya getirdiği bölgesel lezzetleri Ovacık'a gelen ziyaretçilerin deneyimleyebilmesi için deneyim temelli bir turizm modeli amaçlanmıştır (Guzeloglu ve Gulc, 2021: 67). Bu proje dahilinde köyde bulunan bir okul restore edilerek 13 kadının dönüşümlü olarak ata tohumlarını korumak, üretmek ve dağıtmak amacıyla kullanabileceği bir atölyeye dönüştürülmüş ve ziyaretçilerin bu atölyeye katılarak çalışmaları ve deneyimlemeleri sağlanmıştır (Gelecek Turizmde, 03.10.2023).

1.5.16. Troya Kültür Rotası Projesi

Bu proje ile Troya'nın kültürel mirasının korunması yanında yerel halk ve ziyaretçiler arasında bir bağ kurmak amaçlanmıştır (Gelecek Turizmde, 03.10.2023). Assos Antik Limanı

da dahil olmak üzere büyük bir bölgeyi kapsayan bu projede yerel halka sürdürülebilir turizm, işletmecilik, hediyelik eşya gibi eğitimler verilmiş ve bölgenin turizm potansiyelinin artması hedeflenmiştir (Guzeloglu ve Gulc, 2021: 67).

1.5.17. Aromatik Bitkiler Köyceğiz Projesi

Gelecek Turizmde 2020'den beri Köyceğiz'in tıbbi ve aromatik bitki çeşitliliğini sürdürülebilir turizm ürünü olarak desteklemektedir (Gelecek Turizmde, 03.10.2023). Bu proje ile Köyceğiz'in botanik zenginliğinin tanıtılmasıyla turizm potansiyelinin gün geçtikçe artırılması amaçlanmaktadır (Guzeloglu ve Gulc, 2021: 69). Bu doğrultuda planlanan hedefler kadın istihdamının artırılması ve dünyada bir trend haline gelen aromaterapi gezilerine Türkiye'den güzel bir örnek çıkmasıdır (Gelecek Turizmde, 03.10.2023).

1.5.18. Ayancık'ta Ketenin Yolculuğu Projesi

Bu proje ile Sinop'un Ayancık ilçesinde keten ipi yapma sanatının hareketlendirilmesi ve turizme kazandırılması amaçlanmaktadır (Gelecek Turizmde, 03.10.2023). Bölgenin gençlerinin bu sanatı ustalarından öğrenerek gelecek nesillere aktarılmasını sağlayacak, böylece kültürel mirasın korunmasına katkı sağlanacaktır (Guzeloglu & Gulc, 2021: 68-69).

1.5.19. Kars Peynir Rotası Projesi

Kars Peynir Rotası projesiyle birlikte bölgenin unutulmaya yüz tutmuş gelenek ve göreneklerinin tekrar gün yüzüne çıkması, gelecek nesillere aktarılması ve bölgenin turizme kazandırılması amaçlanmaktadır (Gelecek Turizmde, 03.10.2023). Peynir ile ilgilenen ziyaretçiler bu bölgeyi ziyaret edecek, yeme-içme, konaklama gibi işletmeleri kullanacak ve yerel ekonomiye fayda sağlayacaktır (Guzeloglu ve Gulc, 2021: 68).

1.5.20. Muğla Destinasyonu Projesi

Bu projede Akyaka, Taşlıca ve Köyceğiz destinasyonları 2022-2024 yılları arasında desteklenecektir (Gelecek Turizmde, 04.10.2023). 5 kilometre uzunluğundaki Akyaka Rotasının ilk durağı liman ve plajıyla Kadın Azmağı, bir sonraki durak bitki çeşitliliği ve kuş türleriyle Akyaka Orman Kampı, son durağıysa Akyaka'nın en güzel sokaklarıyla ve mimarisiyle dikkat çeken Menekşe Sokağı'dır (Gelecek Turizmde (04.10.2023). Bir diğer Muğla destinasyonu olan Taşlıca'da bölgenin tarımsal ürünleri ve yöresel ürünleri turizme kazandırılacak ve son olarak Köyceğiz'de bulunan aromatik bitkilerin çeşitliliği sürdürülebilir turizm ürünü olarak desteklenecek ve sürdürülebilirliğe katkı sağlayacaktır (Gelecek Turizmde, 04.10.2023).

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı ile iş birliği içinde yürütülen, Türkiye Cumhuriyeti tarafından hazırlanmış 2023'ün en önemli turizm hedeflerinden olan ve Sürdürülebilir Turizm Destek Fonu kapsamındaki projelerden oluşan Gelecek Turizmde projeleri bulundukları bölgelerde başarı hikayelerine dönüşürken yerel gelişmeye de büyük oranda katkı sağlamaktadır (Guzeloglu ve Gulc, 2021: 69). Bazısı ödül dahi alan bu sürdürülebilir projeler sayesinde yöresel ürünler ve geçmişten gelen lezzetler markalaşmakta, Anadolu'nun saklı kalmış antik yerleşimlerinin tanınırlığı artmakta ve unutulmaya yüz tutmuş meslekler yeniden hayat bulmaktadır (Guzeloglu & Gulc, 2021: 69).

1.6. Kültürel Miras Turizmi

Turizm denilince çoğu zaman akla kitle turizmi veya klasik turizm olarak da bilinen deniz-kum-güneş üçlemesinden oluşan turizm türü gelmektedir (Akbaş, 2020: 127). Kitle turizmi ve sürdürülebilir turizm birbirlerinin tam tersidir; sürdürülebilirlik kavramı kitlesel turizmin neden olduğu olumsuz çevre koşulları sonucunda bir tepki olarak var olmakta, doğayı korumayı amaç edinmekte ve yerel halk ile birleşerek sosyal bir anlayışı benimsemektedir (Karapınar ve Barakazı, 2017: 8). Dünya doğal kaynaklarının sınırlı olması sebebiyle gün geçtikçe artan tüketim eğilimi beraberinde çevresel sorunları getirmektedir (Akbaş, 2020: 128). Sürdürülebilirlik kavramı bu bağlamda kitle turizminin sebep olduğu olumsuz koşulları azaltmak için büyük önem arz etmektedir (Karapınar ve Barakazı, 2017: 7).

Birtakım kriterler deniz-kum-güneş turizminin yarattığı algının değişmesinde etkili olmuştur (Ersoy vd., 2018: 649-656). Bu kriterler arasında, insanların yeni turizm türlerine ilgi duymaya başlaması, deniz-kum-güneş turizminden farklı turizm arayışına girmeleri, teknolojinin ilerlemesiyle insanlara sunduğu yepyeni olanaklar, turistlerin beklentilerinin değişmesi ve gelir düzeylerinin artması gibi kriterler yer almaktadır (Akbaş, 2020: 127). Turistlerin beklentileri, sıklıkla tercih edilen turizm türlerini tercih etmek istememeleri ve doğal veya bozulmamış bölgeleri keşfetme ve doğal zenginlikleri görme doğrultusunda değişmeye başlamış, böylelikle alternatif turizm türleri arayışına girmişlerdir (Karapınar ve Barakazı, 2017: 8). Deniz-kum-güneş üçlemesinden oluşan kitle turizmi yerini yavaş yavaş kültürel zenginliklere ve tarihe önem veren kültürel miras turizmine bırakmıştır (Türker ve Yaşar, 2019: 2).

Alternatif turizmin alt dallarından olan ve bu alt dalların başında gelen kültürel miras turizmi geçmişin manevi değerlerini günümüze, günümüzün değerlerini ise gelecek nesillere aktarmayı, bunu yaparken de sürdürülebilirlik kavramına önem vermeyi ve sahip olunan kültürel değerleri korumayı amaçlamaktadır (Akbaş, 2020: 123). Kültürel değerlere daha fazla

yer veren kültür turizminin ortaya çıkması ve değer kazanmasıyla kültürel miras turizmi de ön plana çıkmış ve değer kazanmaya başlamıştır (Karapınar ve Barakazı, 2017: 10). Kültürel değerlere ilgiyi arttıran kriterlerden birisi küreselleşmedir ki toplum küreselleşmenin olumsuz yönlerinden etkilenmeye başladıkça yerel bölgelerin kültürel değerlerine ve tarihine ilgisini yöneltmiş ve bu değerlere yönelik ilginin artması ile bölgeye ait kültürel değerlerin korunması sağlanmış, böylelikle kültürel miras turizminin oluşmasına katkıda bulunulmuştur (Aliağaoğlu, 2004: 52). Bu alternatif turizm türünde yeni şeyler öğrenme ve keşfetme duyguları ön plandadır, bu doğrultuda sıradanlıktan uzaklaşma ve kültürel zenginliklere yönelme eğilimi doğmuştur (Aliağaoğlu, 2004: 52). Kültürel miras turizminde çekicilik esastır, bu çekicilikler olmadan turistleri seyahat etmeye itici güçlerinin olması zordur (Rabinson, 1976: 46). Kültürel miras turizminin birçok çekiciliği bulunmaktadır ki Prentice (1994) bu çekicilikleri aşağıdaki gibi 9 başlık altında toplamıştır (Aliağaoğlu, 2004: 53).

- Manzara çekicilikleri; deniz, göl ve şehir manzaraları
- Artistik çekicilikler; sanat galerileri, tiyatro, festivaller
- Bina çekicilikleri; dini binalar (kilise, tapınaklar vs.)
- Askeri çekicilikler; surlar, kaleler, askeri limanlar
- Tarihi kişi çekicilikleri; sanatçılar, siyasi kişiler, popüler kültürde tanınan kişiler ve yaşadıkları yerler
- Ulaşım çekicilikleri; kara-hava-deniz araçlarıyla ilgili müzeler, sergiler, demiryolları, korunmaya alınmış ve sergilenen kara-hava-deniz araçları
- Doğal tarih ve bilimsel çekicilikler; doğal koruma alanları, antik kentler ve öğren yerleri, vahşi yaşam parkları, teknoloji fuarları ve festivalleri, bilimsel müzeler, jeolojik öneme sahip bölgeler (mağara ve şelaleler)
- Tarımsal ve endüstriyel çekicilikler; maden ocakları, tarım fuarları ve sergileri, çiftlikler, fabrikalar, endüstriyel müzeler
- Sosyal ve kültürel çekicilikler; tarihi yerler, kültürel zenginliklerin yoğun olduğu bölgeler, etnografya müzeleri

Ancak bir kişi tarafından kültürel miras çekiciliği olarak kabul edilmiş bir çekicilik, başka bir kişi tarafından kişisel olarak algılanabilmektedir ki bu da çekicilikler arasında kesin çizilmiş bir çizgi olmadığını göstermektedir (Timothy, 1997: 752).

Bir ögenin kültürel miras olarak tanımlanabilmesi için aşağıda sıralanmış bazı özelliklere sahip olması gerekmektedir (Diker, 2016: 368).

- Tarihi bir değeri olması ve toplumsal değerlendirmeden geçmesi

- Nesillere bilinçli bir şekilde aktarılması
- Toplumsallaşması
- Somut, soyut ya da hem somut hem de soyut bir şekilde olması
- Hiç değişmeden aktarılması

Bu özellikler ile değerlendirdiğimizde kültürel miras geçmişten günümüze kadar gelmiş tarihi, sanatsal, bilimsel, antropolojik ve etnografik olarak evrensel bir değeri olan, tümü insan emeği ile oluşturulan veya doğal etkenler ile oluşmuş ancak üzerinde insan etkisi bulunan, bir yerden bir yere taşınmayan yapılar veya insan emeği ile yapılmış somut taşınabilen eserler ve el sanatları da dahil olmak üzere, bugüne kadar hiç değişmeden günümüze kadar ulaşmış, insanların günlük hayat tarzlarını etkileyen, gelenek ve göreneklerden meydana gelen soyut kaynakların tümü olarak tanımlanabilmektedir (Diker, 2016: 368). Kültürel miras, ziyaret edilen somut veya soyut unsurlarda sadece estetik ve kültürel değil aynı zamanda yaşanmışlık ve doğallık kaygısında da olmalıdır (Hall ve Kempel, 1990: 54).

Kültürel miras turizmi son yıllarda hızlı gelişmekte ve büyümektedir ve Dünya Turizm Örgütü'ne göre uluslararası seyahat etme eylemlerinin %40'ı kültürel miras odaklıdır (Türker ve Yaşar, 2019: 4). Kültürel miras turistlerinin yapılan araştırmalara göre iyi eğitilmiş, yüksek gelirli ve erkeklere göre kadın ağırlıklı gruplardan oluştuğu ve seyahat etmeden önce gidecekleri destinasyonları araştırıp bilgi edindikleri görülmüştür (Türker ve Yaşar, 2019: 6). Kültürel miras turizmi, seyahat edilen destinasyonlara ekonomik ve sosyal açıdan büyük katkılar sağlamaktadır (Karapınar ve Barakazı, 2017: 10). Turistlerin farklı kültürel ve tarihi zenginliklere ilgi göstermesi ve tanıma arzusunda olmaları kültürel miras turizminin gelişmesinde büyük bir yer edinmektedir (Emir ve Avan, 2010: 204). Buna ek olarak turistlerin kültürel zenginliği bulunan bölgeleri gezip tanınması ve gelecek kuşaklara aktarma eğiliminde olmaları da sürdürülebilirlik açısından önem arz etmektedir (Somuncu ve Yiğit, 2009: 386). Kültürel miras turizmi yalnızca tarih ile kısıtlı olmamakla birlikte günümüzde yapılmış ve toplum tarafından kabullenilmiş yapılar ile tarihi ve mimari eserler, sanatsal anıtlar, arkeolojik yapılarla birlikte tüm soyut ve somut varlıkların toplamını oluşturmaktadır (Karapınar ve Barakazı, 2017: 10).

Kültürel miras turizmi ziyaretçileri 3 gruba ayrılabilir: ilki bir yeri ziyaret edip kendilerini o yerin kültürel bir parçası olarak kabul edenler, ikincisi kendi kültürel unsurlarına ilgisiz olsalar da kültürel unsur olarak düşündükleri ve buna göre önem verdikleri yeri ziyaret edenler ve son olarak da bir ayırım gözetmeksizin kültürel miras unsuru olarak tanımlanmış

herhangi bir yeri ziyaret edenler (Diker, 2016: 369). Kültürel miras turizmi ziyaretçilerinde görülen en önemli ve dikkat çekici özellik yüksek düzeyde eğitilmiş bireyler olmalarıdır; Avrupa’da yapılan bir araştırmada kültürel miras turizmine katılan ziyaretçilerin %80’i üçüncü derece (üniversite) eğitilmiş %20’sinin de yüksek lisans eğitime sahip olduğu görülmüştür (Howard ve Pinder, 2003: 57). Turizm sektörü içerisinde değerlendirdiğimizde ise kültürel miras turizmi ziyaretçilerinin eğitim düzeylerinin yanında gelir düzeylerinin de yüksek olduğu görülmüştür (Diker, 2016: 370). Kültürel miras turizmi ziyaretçileri coğrafi açıdan değerlendirildiğinde de 3 gruba ayrılabilir; ilki tarihi bölgelere günübirlik ziyaretler düzenleyen yerel ziyaretçiler, ikincisi şehirlerarası yolculuk edenler ve konaklama hizmeti de alan yurt içi ziyaretçiler ve üçüncüsü ise bölgede bulunan bütün konaklama hizmetlerinden olduğu kadar ticari hizmetlerinden de yararlanan uluslararası ziyaretçilerdir (Diker, 2016: 371).

Bu bilgiler ışığında kültürel miras turizmi ziyaretçileri için seyahat motivasyonları da kültürel mirasın yeri ve önemine göre aşağıdaki gibi 5 gruba ayrılmaktadır (Diker, 2016: 371).

- Şanslı turistler; derin bir tecrübe kazanmak için destinasyon ziyaretlerinde kültürel miras turizminin önemi azdır (Diker, 2016: 372).
- Amaçlı turistler; derin bir tecrübe kazanmak için destinasyon ziyaretlerinde kültürel miras turizminin öneminin çok olmasıyla birlikte bu kişiler sadık kültürel miras ziyaretçileridir. Yüksek eğitim ve gelir düzeyli orta yaş kişilerden oluşmaktadır (Diker, 2016: 372).
- Tesadüfi turistler; tecrübe arayışında olmayan ve destinasyon ziyaretinde kültürel miras turizminin öneminin az olduğu kişilerdir (Diker, 2016: 372).
- Nedensel ve gezgin turistler; destinasyon ziyaretinde kültürel miras turizmine verdikleri önem çok ancak tecrübe arayışları az olan kişilerdir (Diker, 2016: 372).

Sonuç olarak kültürel miras turizminin diğer turizm türlerine göre gelir artırıcı amacı gütmekten çok birleştirici, farkındalık yaratıcı, bireysel, toplumsal ve evrensel düzeyde turizme ve turizm değerlerine katkı sağlaması açısından büyük bir önem arz etmektedir (Diker, 2016: 372).

1.7. Antik Kentlerde Sürdürülebilirlik

İnsanlığın izlerini taşıyan antik kentler, zengin tarihi verilere sahip bilgi kaynaklarıdır. İnsanlığın ortak geçmişi ve tarihsel süreçteki hayat tarzları ile ilgili bilgileri ortaya çıkaran antik kentler geçmişten günümüze kadar gelen arkeolojik miraslardır (Tuna, 2014: 32). Antik kentlerin de dahil olduğu maddi ve manevi tüm değerler, kültürel miras kapsamında bir

toplumun geçmişini aydınlatan eşsiz değerlerdir (Akbaş, 2020: 133). Toplumun bu değerlere sahip çıkması, koruması ve restore etmesi son derece önemlidir ki bu bağlamda kültürel mirası korumanın yanında sürekliliği için geliştirilmesi de icap etmektedir (Karapınar ve Barakazı, 2017: 13). Bu sebeple sürdürülebilir turizm kriterleri kapsamında antik kentlerin değerlendirilmesi, üzerinde durulması gereken bir konudur. Kültürel miras turizminde sürdürülebilirlik kavramına, turizm geliştirme planları ve projelerinde önem verilmesi gerekmektedir (Akbaş, 2020: 133).

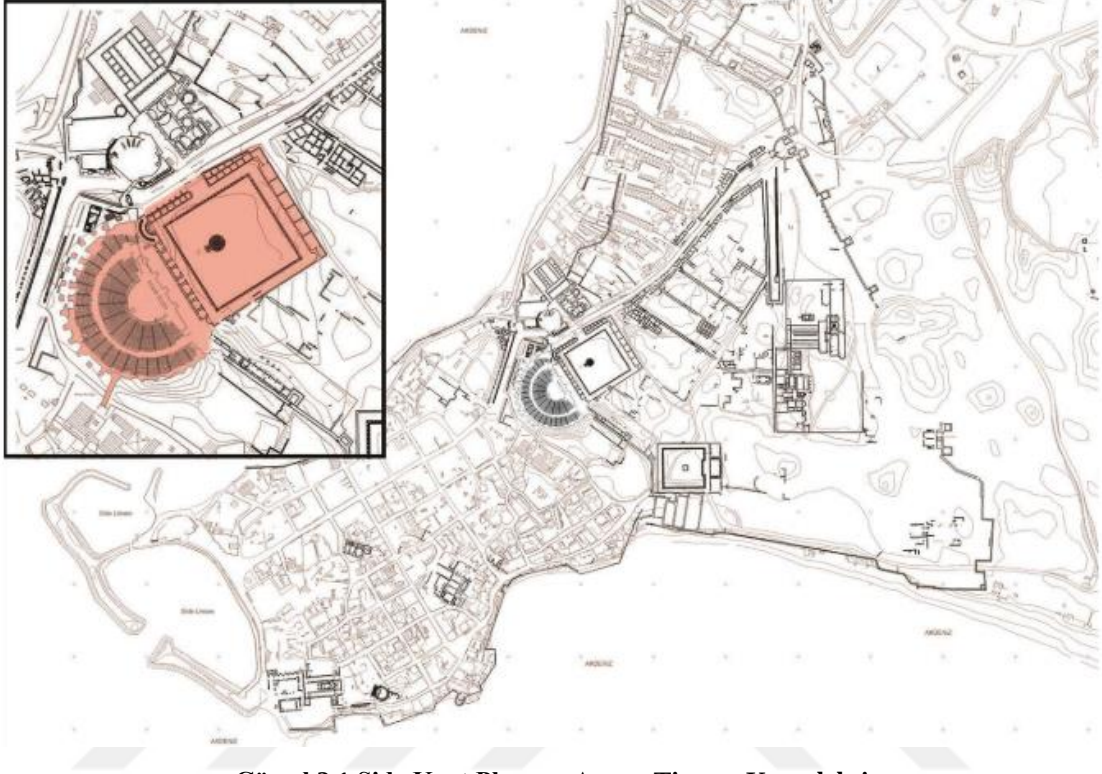
Karapınar ve Barakazı'nın (2017) yaptığı çalışmada, Göbekli Tepe Ören Yeri sürdürülebilir turizm açısından değerlendirilmiş ve güçlü ve zayıf yönleri belirlenmiştir. İnsanlığın ilk arkeolojik tapınağının zengin bir kültürel mirasa sahip olmasının yanında, tanıtımının ve pazarlama imkanlarının efektif bir şekilde yapılmadığı bu çalışmanın sonuçlarından birisidir.

Akbaş'ın (2020) yayınladığı çalışmada ise Sardes Antik Kenti sürdürülebilir turizm açısından değerlendirilmiş ve güçlü ve zayıf yönleri belirlenmiştir. Bu çalışmada Sardes Antik Kenti'nin güçlü yönleri arasında coğrafi konumu, el değmemiş bir doğaya sahip olması ve Batı Anadolu'nun tarihini ve arkeolojisini en iyi yansıtan değerlere sahip olmasının yanında; çevre düzenlemesinin yetersiz olması, kültürel değerlerin yeterince tanıtılamaması ve turizmin geliştirilmesine yönelik yeteri kadar girişimci ve işletmenin bulunmaması gibi zayıf yönleri bulunmaktadır (Akbaş, 2020: 135).

Bu çalışmada da Side Antik Kenti sürdürülebilir turizm açısından değerlendirilecek, güçlü ve zayıf yönleri belirlenecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

SİDE ANTİK KENTİ

Görsel 2.1 Side Kent Planı ve Agora-Tiyatro Kompleksi

Kaynak: Öztekin, 2017: 95.

Melas ve Eurymedon Çayı arasında yer alan Side Antik Kenti bir Doğu Pamphylia kentidir (Yurtsever, 2021: 4). Pamphylia güneybatı Anadolu'nun sahil kesiminin Antik Çağ'daki ismidir ve Grekçe “tüm halkların ülkesi” ya da “tüm Hellen soyları” anlamına gelmektedir (Yürük, 2017: 3). Side, batıda ve kuzeyde bulunan Toros Dağları, doğuda bulunan Manavgat Çayı ve Düdensu, Aksu, Köprüçay gibi birçok ırmak ile sulanan verimli toprakları ile tarih boyunca Helen, Roma ve Bizans gibi farklı uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır (Sert, 2020: 14). Side'nin Pamphylia'nın en önemli şehri olduğu belirtilmektedir (Mansel, 1978: 2). Antik Çağ'da ulaşımın deniz yoluyla olması ve ticaretin de deniz yolu üzerinden yapılması Side'nin gelişmesinde ve buradaki hayatın devamlılığında büyük bir rol oynamıştır (Yürük, 2017: 4). Buradan yola çıkılarak Side Antik Kenti'nin en önemli özelliğinin bir liman kenti olduğu söylenebilmektedir (Sert, 2020: 14).

2.1. Kent Tarihi

Side Antik Kenti'nin erken dönemlerine dair bilgiler sınırlıdır ancak eski bir Anadolu kenti olduğu söylenebilir (Soykal Alanyalı, 2017: 187). Arrianos'un Side ile ilgili kaleme aldığı yazılar, kentin erken dönemlerine dair kısıtlı bilgiler arasındadır: *“Aiolia'da Kyme'den gelmişlerdir, kendileri hakkında da şu hikâyeyi anlatırlar: İlk Kyme göçmenleri bu memleketin kıyısına yanaşıp oraya yerleşmek için karaya çıkınca, o anda Hellen dilini unutmuşlar, yabancı bir dil konuşmaya başlamışlar. Fakat etrafta oturan kavimleriyle aynı olmayan bu dil yalnız onlara mahsus, evvelce mevcut olmayan bir dilmiş, işte o zamandan beri de Side halkı bütün komşularınıninkinden başka bir dil konuşmakta imişler.”* (Soykal Alanyalı, 2017: 187). Buradan yola çıkarak Sidelilerin dışarıdan gelen etkenlerle asimile olmadıkları, gelenek ve göreneklerine bağlı oldukları sonucuna varılabilir (Alanyalı, 2017:38). Böylelikle Side Antik Kenti'nde “Sidece” adlı bir dilin varlığından söz edilebilmektedir (Yürük, 2017: 6). Bu dilin Luvi dil grubuna ait olduğu 20. yüzyılın ortalarında açığa çıkan belgeler ile tespit edilmiştir (Soykal Alanyalı, 2017: 188). Side dilinin en eski örnekleri M.Ö. 5. ve 4. yüzyıllara ait sikkeler üzerinde görülebilmektedir (Nollé 2001: 628). Side'de, Pamphylia'da dahi konuşulmayan başka bir dilin konuşulduğu ve yazıldığı ele geçen yazıtlarla da kanıtlanmıştır (Mansel, 1978: 4).

Coğrafyacı Strabon'un MÖ 7. yüzyılda yazdığı söylenen Antik Anadolu Coğrafyası adlı kitabında Side'yi Batı Anadolu şehirlerinden “Kyme”nin bir kolonisi olarak göstermektedir. Ancak şehre ismini veren “Side” sözcüğünün aynı zamanda Side şehrinin simgesi de olan “Nar” anlamına gelmesi Side'nin Yunanlılardan daha önce var olduğunu göstermektedir (Mansel, 1967: 5).

Side, MÖ 6. yüzyılda Likya Krallığı'nın yıkılmasıyla tüm Batı ve Güney Anadolu Kentleri gibi Pers hakimiyetine girmiş, kendi sikkelerini bastırmış, en parlak dönemini Bergama Krallığı'ndan sonra Roma İmparatorluğu'nun hakimiyetindeyken yaşamış ve Akdeniz'in en önemli liman kenti haline gelmiştir (Sert, 2020: 14). Günümüze ulaşan eserlerin büyük bir çoğunluğu bu dönemde yapılmıştır (Soykal Alanyalı 2017; Turan, 2018). MS 5. ve 6. yüzyılda Doğu Pamphylia'nın başkenti olmuş, karadan ve denizden gelen tüccarların odağı haline gelmiştir; ancak bu durum MS 7. yüzyıla kadar sürmüştür (Alanyalı, 2011; Ercenk, 1992; Özhanlı ve Fırat, 2011; Taşbaş, 2017). Aynı zamanda ticari yönden diğer kentlerden gelen malların ambarı olarak kullanılan Side, Roma İmparatorluğu'nun esir pazarlarından biri olmuştur (Taşbaş, 2017; Texier, 2002).

Arap Coğrafyacı Muhammed İdrisi'nin anlatımında Side'den “Yanık Antalya” olarak bahsedilirken, Piri Reis'in Kitab-ı Bahriye adlı eserinde Manavgat nehri ile Köprüçay

arasında bulunan Side “Eski Adalya” olarak kaleme alınmıştır (Soykal Alanyalı, 2016: 19). Evliya Çelebi’nin “Seyahatname” adlı eserinde Antalya ve Alanya (Alaiye) arasındaki yoldan bahsedilirken Side Antik Kenti’nin harabelerinin adının geçmemesi ve Katib Çelebi’nin “Cihannümâ” adlı eserinde de Side harabelerinden bahsedilmemesi dikkatleri çekmiş, bu konu Side’nin karayolu üzerinde bulunmamasına, Evliya Çelebi ve Katib Çelebi’nin bu bölgeyi karayolu üzerinden gezdikleri için Side’den söz etmemelerinin anlaşılabilir olmasına bağlanmıştır (Mansel, 1978: 325).

MÖ 334 yılında Büyük İskender’in vefatı ile Side, Helenistik devir krallıkları arasında büyük bir kavga sebebi olmuş ve bu sebeple çok kez ev sahipliği değişikliğine maruz kalmıştır. MÖ 3. yüzyılda Ptolemaiosların hakimiyetine girmiş, MÖ 218 yılından sonra Suriye Krallığı hüküm sürmüştü ve sonrasında ise Side birçok depreme ve yangına maruz kalmış, en sonunda ise terk edilmiştir (Mansel, 1967). 18. yüzyılda Girit’teki isyanlar ve ayaklanmalardan sonra Türkiye’ye göç ettirilmeye zorlanan Türk asıllı ailelerden bazıları Side’ye yerleştirilmiştir (Yürük, 2017: 12). Girit adasında balıkçılık ve tarım ile uğraşan bu halk Side’ye geldiklerinde denize yakınlıkları onlara biraz olsun moral olmuş, balıkçılık yapmaya ve tarım ile uğraşmaya devam etmişlerdir (Sert, 2020: 27-51). Mansel ve ekibi Side’ye geldiklerinde onları büyük bir misafirperverlikle karşılamışlar, çalışmalarına katkıda bulunmuşlar, içerisinde Jale İnan’ın da bulunduğu kazı ekibine hem Side’nin kazı çalışmalarında ve altında yatan tarihi çıkarmaya yardımcı olmuşlar hem de gece kazı alanında nöbet tutarak harabeleri korumuşlardır (Sert, 2020: 27-51). Girit göçmenleri günümüzde Selimiye köyünde yaşamaya devam etmekte, kendilerine ait parsellerde kazı çalışmalarının yapılmasına müsaade etmekte ve kendi parsellerinin altında yatan büyük tarihi ortaya çıkarmakta arkeologlara yardımcı olmaktadır (Sert, 2020: 27-51).

2.2. Kent’in Tarihi Yapıları

2.2.1. Savunma Yapıları

2.2.1.1. Kapılar

Side’nin girişinde yaklaşık on metreyi bulan surlar bulunmaktadır ve bu surlar izlendiğinde kentin 2 giriş kapısının olduğu görülmektedir (Akıner, 2018: 216). Kente karadan gelen bir kişi ana kapıdan (Görsel 2.2 ve Görsel 2.3) girdikten sonra iki sütunlu cadde ile karşılaşmaktadır ki bu iki cadde de tiyatro–agora kompleksine bağlanmaktadır (Yürük, 2017: 18). Kente liman tarafından gelen bir kişi ise ilk önce kentin baş tanrıları Athena ve Apollon için inşa edilen tapınaklar ile karşılaşmakta daha sonraysa karşısına yine tiyatro–agora kompleksine bağlanan sütunlu caddeler çıkmaktadır (Yürük, 2017: 18).

Görsel 2.2 ve 2.3 Side Antik Kenti Büyük Kapı (A3)

Diğer Pamphylia kentlerinin sahip olduğu gibi düz hatlı cadde ve sokaklarına rağmen Side Antik Kenti'nin düzenli bir şehir planı bulunmamaktadır. Ancak şehir planının oluşmasındaki en büyük etken yazıtlarda “Büyük Kapı (A3)” olarak gösterilen Helenistik sura ait ana kapı ve sonrasında iki ayrı yöne uzanan iki büyük sütunlu cadde olmuştur (Mansel, 1978: 21). Kentin kuzeydoğusunda ve doğusunda iki tane giriş kapısı bulunmaktadır; kuzeydoğuda bulunan ve kentin ana giriş kapısı olan kapının iki yanında güvenlik kuleleri bulunmaktadır (Akıner, 2018: 217). Bu kulelerin arka taraflarında bulunan gizli kapılar, koridorlar ve koridorların uçlarında bulunan diğer kapılar ani giriş ve çıkışların yapılabilmesini sağlamakta ve kapıdan gelen düşmanlar yan taraflardan etkisiz hale getirilebilmektedir. Mansel ve ekibi böylelikle daha önce Anadolu surlarında rastlanmayan bir özellik keşfetmiştir; bu kapı sadece savunma amaçlı değil saldırı içinde düşünülmüş bir kapıdır (Mansel, 1978: 47).

Görsel 2.4 Giyimli Kadın Heykeli

Şehrin ana giriş kapısının (Büyük Kapı A3) gerisinde büyük bloklardan yapılmış, her iki tarafında da yedi adet niş ve bu nişlerin içerisine yerleştirilmiş ve kazılar esnasında bazıları ele geçirilmiş heykeller bulunduğu anlaşılmıştır (Görsel 2.4). Kentin ana giriş kapısının batısında yapılan kazılarda ise Zafer Tanrıçası Nike (Görsel 2.5), ayaklarının altında silahlar ile tasvir edilmiştir ki bu tasvirin Side’de kutlanan bir zaferi anlattığı düşünülmektedir (Mansel, 1978: 53-54).

Şehrin kumullar altında kalmış Doğu Kapısı (A4) Sütunlu Cadde (B) ile bağlantılıdır ve bu kapıyı gün yüzüne çıkarmak için üzerinden bin metreküp kum kaldırılmıştır. Kapı üzerinde yer alan İsa simgelerinden ötürü Bizans Dönemi’ne ait olduğu söylenebilmektedir (Mansel, 1978: 57).

Görsel 2.5 Zafer Tanrıçası Nike Heykeli

2.2.1.2. Surlar

Side kenti bir yarımadaanın üzerinde, etrafı kara ve deniz surları ile çevrelenmiş bir şekilde yer almaktadır (Kaderli, 2017: 32). Deniz surları oldukça tahrip olmuş, ancak kara surları günümüze kadar ulaşmıştır. Deniz surlarının kalıntılarından sur temellerine ve kule kalıntılarına tapınaklar bölgesinde rastlanmaktadır (Mansel: 1978: 35).

Kara surları, konglomera bloklarından meydana gelmekte, yuvarlak kule ve kemerlerle desteklenen dikdörtgen köşelerden oluşmaktadır. Deniz surları ise liman ve tapınak bölgesini de kapsamakta ve çoğunlukla konglomera bloklarından oluşmaktadır. Günümüzde büyük bir kısmı görülememekte olan deniz surları, yarımadaanın güney kısmında yer almaktadır. Kayalıkların üzerinde hem savunma hem de istinat duvarı amaçlı inşa edilmiştir (Kaderli, 2009: 24-25).

Kentin içerisinde, takım yanında bulunan bir yazıttan dolayı “Attius Philippus Suru” olarak bilinen ve kenti ikiye bölen bir sur bulunmaktadır. Uzunluğu yaklaşık 3,50 m, kalınlığı yaklaşık 2,15-2,40 m, yüksekliği de bazı yerlerde 10 m olan ve tiyatronun sahne yapısı, Vespasianus Anıtı, tak ve latrina gibi birçok anıtsal yapının parçası olarak kullanılan bu sur üç kule ile güçlendirilmiştir (Soykal Alanyalı, 2017: 188). Birinci kulenin yüksekliği yaklaşık 12 m’yi bulmaktadır ve üst katında kemerli pencereler yer almaktadır. İkinci kule ise en büyük kuledir ve yüksekliği 15 m’yi geçmektedir. Üçüncü kulenin ise yanında bulunan bir kapıyı

koruduğu düşünölmektedir ve diğerlerinden daha küçüktür. Attius Philippus Sur'u limanda dahil olmak üzere kentin güney kısmını çevrelemektedir (Mansel, 1978: 70).

2.2.2. Kamu Yapıları

2.2.2.1. Sütunlu Caddeler

E. Petersen 1884-1885 yıllarında burada araştırmalar yaparken Sütunlu Cadde (B)'nin (Görsel 2.6) 9 metre genişliğinde olduğunu ve burada bir su kanalının olduğunu belirtirken aynı zamanda daha büyük olan Sütunlu Cadde (C)'de bir su kanalı olduğu ve burada derinlikleri 5 m olan dükkanların bulunduğu bilinmektedir; bu cadde deniz kenarına kadar uzanmaktadır (Mansel, 1978: 21).

Görsel 2.6 Sütunlu Cadde (B)

Büyük Sütunlu Cadde (C)'den çok sayıda ve büyük bir önem arz eden heykeller, sunaklar ve yazıtlar Arif Müfid Mansel (1978) ve ekibi tarafından ortaya çıkarılmıştır. Ortaya çıkarılan eserlere arasında tiyatronun karşısında bir portik içerisinde bulunan, sağ elinde Hesperid'lerin elmaları olan ve üzerinde aslan postu bulunan attribütüne yorgun bir şekilde dayanmış (Görsel 2.7 ve Görsel 2.8) Yorgun Herakles heykeli önemlidir (Mansel, 1967:30).

Görsel 2.7 ve 2.8 Side Müzesinde Sergilenen Yorgun Herakles Heykeli

Ancak Mansel ve ekibine göre Sütunlu Cadde (C)'nin en önemli anıtı 8,60 m genişliğinde ve 11,90 m yüksekliğinde olan tak'tır (Görsel 2.9) (Mansel, 1967: 31).

Üzerindeki heykel kaidesi ile eski çağlarda daha yüksek olduğu tahmin edilen bu heybetli tak'ın iç kısmı kireç taşlarıyla doldurulmuş, içerisine 2,65 m genişliğinde ve 4 m yüksekliğinde bir kapı açılarak kent ve deniz arasında ana kapı görevi görmüştür; ancak daha sonrasında bu yapının iç kısmı yerli halk tarafından araç geçişine izin vermemesi sebebiyle yıkılmıştır (Mansel, 1967: 32).

Görsel 2.9 Side Antik Kenti – Tak

2.2.2.2. Nymphaion

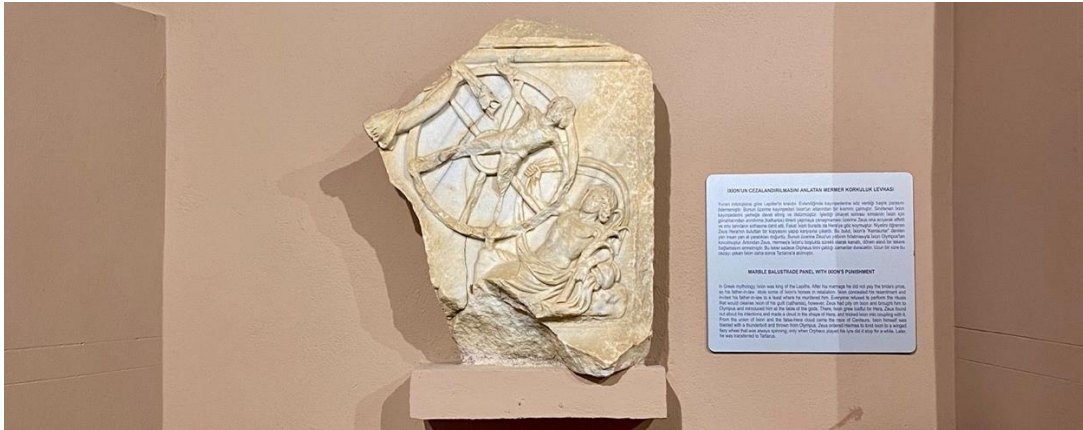
Kentin surlarının dışında ve ana kapının karşısında görkemli bir anıtsal çeşme bulunmaktadır (Mansel, 1978: 95). Karadan gelen bir kişi ana kapıya gelmeden önce ihtişamlı anıtsal çeşme ile karşılaşacak ardından ana kapıdan geçecektir (Akıner, 2018: 217). Nymphaion (Görsel 2.10) 12 m yüksekliğe, 52 m uzunluğa ve 4,20 m kalınlığa sahip olup yatay taş katmanlarından oluşan bir duvar, duvarın içinde yarım yuvarlak üzeri taş yarım kubbelerle kaplı 3 hücre bulunmaktadır. Mansel'in (1978) Side kazılarının sonuçlarını kaleme aldığı "Side 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırmalarının Sonucu" adlı kitabında belirttiği üzere önünde taşlarla döşeli büyük bir meydan bulunan ve 3 tarafta bulunan basamaklar ile ulaşılabilen bu çeşmenin her iki tarafında taş banklar bulunmaktaydı, böylelikle kente gelen ziyaretçiler dinlenmekte ve çağlayan suyun görüntüsü karşısında serinlik ve ferahlık duymaktaydı (Mansel, 1978: 95).

Görsel 2.10 Nymphaion

Side Nymphaion’u gösterişli mimari yapısının yanı sıra kente gelen ziyaretçilere de büyük bir ferahlık duygusu yaşatmaktadır (Akıner, 2018: 223). Bu anıtsal çeşme yaşadıkları bölgede akarsu bulunmayan vatandaşlara su sağlamasının ve sürekli akan suyun görüntüsü ve sesiyle sıcak günlerde vatandaşlara serinlik ve ferahlık vermesinin dışında psikolojik bir etkisi olan anıtsal çeşme grubuna da girmektedir (Mansel, 1978: 107).

Havuzun önünde 1,10 m yüksekliğinde mermer bir korkuluk bulunmaktadır ki bu korkuluğun üzerinde kabartmalar yer alan levhalar bulunmaktadır (Mansel 1978, 103). Arif Müfid Mansel (1978) ve ekibi tarafından çıkarılan ve günümüze kadar gelen, İksion’un cezalandırılmasını gösteren korkuluk levhası (Görsel 2.11) şu an Side Müzesi’nde sergilenmektedir. Bu korkuluk levhasında İksion bir tekerleğe bağlanmış ve genç bir nehir tanrısının (Melas olabilir) huzurunda cezalandırılmaktadır (Mansel, 1978: 106).

Görsel 2.11 İksion’un Cezalandırılması

Side’de suyun fazlasıyla olması sebebiyle kentte birçok çeşme ve küçük nimfeumlar bulunmaktadır. Attius Philippus Surundan surundan çıkarılan ve çeşmeye ait olduğu keşfedilen, Aphrodite’nin denizden doğuşunun tasvir edildiği (Görsel 2.12) bir kaset levhası görülmektedir (Mansel, 1978:110).

Görsel 2.12 Tanrıça Aphrodite’nin Doğum Sahnesini Tasvir Eden Kaset Levhası

Çeşmede bulunan aedikulaların içerisinde heykeller de bulunmaktadır. Bu heykellerden birkaçı çok iyi durumda günümüze kadar gelmiştir. Aşağıya bakan sağ elinde para torbası; sol elindeyse koluna dolanmış vaziyette pelerini tutan ve yanında sakallı bir hermeden oluşan destek ile 1,65 m yüksekliğindeki Hermes heykeli (Görsel 2.13 ve 2.15), Hermes başı (Görsel 2.14) ve göğsünde Medusa kabartması ile tasvir edilen Athena heykeli (Görsel 2.16) bu heykellere örnek olarak gösterilebilir (Mansel, 1978: 110-111).

Görsel 2.13, 2.14 ve 2.15 Tanrı Hermes Heykelleri ve Heykel Başı

Görsel 2.16 Çeşmede Bulunan Tanrıça Athena Heykeli

2.2.2.3. Vespasianus Anıtı

Side Tiyatrosu'nun ve kentin büyük Sütunlu Cadde (C) üzerinde bulunan tak arasında bir duvar bulunmaktadır ve bu duvara ait bir arşitravın üzerinde bulunan yazıtta bu addan bahsedildiği için anıta Vespasianus Anıtı denilmektedir (Mansel, 1978: 114; Öztekin, 2017: 50). 1,15 m yüksekliğindeki bir podyum üzerinde bulunan bu yapı, sağda ve solda bulunan aedikulalar arasında yer alan bir nişten oluşmaktadır. Anıtın boyu yaklaşık olarak 6,40 m civarındadır (Mansel, 1978: 114; Öztekin, 2017: 50). Vespasianus Anıtı'nın orta aedikulasındaki alınlıkta Medusa başından iki yana doğru alınlığın köşelerine kadar kıvrılan dalların ve dört yapraklı şekillerin bulunduğu bir bezeme gözükmemektedir (Yılmaz Kolancı, 2020: 87). Vespasianus Anıtı (Görsel 2.17) çevresinde yapılan kazılardan ele geçirilen heykeller, Mansel'e göre nişin içerisinde bir imparator heykeli; aedikulaların içerisinde ise giyimli kadın heykelleridir (Öztekin, 2017: 50). Bu aedikulalar Korinth başlıklı (Görsel 2.18) sütunlardan oluşmaktadır (Mansel, 1978:114).

Görsel 2.17 Vespasianus Anıtı

Görsel 2.18 Korinth Sütun Başlığı

2.2.2.4. Agora

Kentin agorası, diğer bir deyişle halkın alışveriş yaptığı pazar alanı, tiyatro binasının güneybatısında Sütunlu Cadde (C)'nin kuzeybatısındadır (Mansel, 178: 149). Toplamda 100 sütun ile çevrilmiş olan Agora'nın güney portiklerinin ilerisinde dükkan bulunmamaktadır. Kuzey portiklerinde dükkanlar ve güneybatı tiyatro sahne yapısının arkasında tonozlu yapılar bulunmaktadır. (Mansel, 1978: 149). Agora'nın (Görsel 2.19) kuzeydoğusunda 8 büyük dükkan, kuzeybatısında ise 13 adet küçük dükkan ve tiyatro sahne yapısının arkasında tonoz kemerler ile örtülü 9 alan daha bulunmaktadır (Mansel, 1978: 150).

Agora'nın güneybatısında tiyatronun sırtına dayalı olarak inşa edilmiş "latrina" günümüze oldukça iyi bir durumda ulaşmıştır (Mansel, 1978: 151). Üzeri tonoz kemerler ile

örtülü, önünde hücreli duvarları olan bu genel tuvalet yapısının içerisinde şu anki haliyle 24 kişilik oturma yeri bulunmakta ve altında kanalizasyon çukuru önünde ise temizlik için bir su kanalı bulunmaktadır. Sadece Agora’ya gelen ziyaretçiler tarafından değil, tiyatro ziyaretçileri tarafından da kullanılmıştır. Mansel ve ekibi bu latrina’nın diğer kentlerdeki latrina’lar arasında önemli bir yeri olduğuna dikkat çekmektedir (Mansel, 1978: 152).

Görsel 2.19 Side Agorası

Side Agorası gerek kare planı gerek etrafını dört bir yandan çeviren portikleri gerekse portiklerin etrafındaki dükkanlar ve yuvarlak yapısı ile kökeni Hellenistik Dönem’e dayanan ve Roma Devri’nde ünlenen bir ticaret agorası ya da “Macellum”dur (Mansel, 1978: 167). Side Agora’sının en yakın benzerleri Pamphylia kenti olan Perge’de ve Pisidia kenti olan Sagalossos’ta görülmektedir (Mansel, 1978, 167; Öztekin, 2017: 39). Side Agorası Vitruvius’un tavsiyelerine uyularak tiyatronun gerisinde ve şehrin tam olarak merkezinde yer almaktadır. Agora’nın liman ve şehrin iki kapısına eşit uzaklıkta olması Vitruvius’un denize kıyısı olan şehirlerin agorasının limana yakın bulunması gerektiği ilkesine de uygundur. Agora’nın şehrin merkezinde bulunması Vitruvius’un agoraların konumları için oluşturduğu temel ilkelere sadık kalındığını göstermektedir (Öztekin, 2017: 39).

Agora’nın Bizans Dönemi’nde yapılmış güneydoğu duvarının güney tarafında, esasında daha eski dönemlere dayanan ancak bugün Bizans Dönemi’ne ait unsurlar taşıyan ikinci bir kapısı bulunmaktadır ve bu kapı yaklaşık 10 metre genişliğindeki bir cadde olan M Yapısı’na açılmaktadır (Mansel, 1978: 151).

2.2.2.5. M Yapısı

Side Antik Kenti'nin bulunduğu yarımadanın merkezinde yer alan M Yapısı tiyatro- agora kompleksinin güneyinde ve yarımadayı ikiye bölen Geç Antik Dönem surlarının dışında bulunmaktadır (Yurtsever, 2021: 5). Agora'nın güneyinde bulunan bu dikdörtgen yapının dört tarafı 7 m bulan portiklerle çevrili bir avludan ve doğu tarafında bulunan üç önemli mekandan oluşmaktadır (Mansel, 1978: 169). Bu yapının tam ortasında moloz taşlarından ve kireçten yapılmış bir duvar kütsesi bulunmaktadır (Mansel, 1978: 169; Yurtsever, 2021: 5). Bu yapının Bizans Dönemi'nden kalma bir haç kaidesi olabileceği belirtilmektedir. Mansel "Side 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları" adlı kitabında M Yapısı'nın bir yanında imparator salonu (Görsel 2.20) diğeri bir yanında kütüphanenin bulunması, Agora'ya bağlanması ve avludaki portiklerde dükkanların olmaması gibi sebeplerden ötürü bu yapının bir Devlet Agorası olduğuna işaret etmiştir. Ancak Hüseyin Sabri Alanyalı, 2010 yılında bu bölgede yapılan temizlik çalışmalarından sonra M Yapısı'nın hamam yapısı ile bir bağlantısının olabileceğini ve bu nedenle "Devlet Agorası" tanımlamasının yanlış olabileceğini belirtmiştir (Yurtsever, 2021: 6).

Görsel 2.20 M Yapısı İmparator Salonu

M Yapısı ilk defa 1949 yılında Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel tarafından kazılmıştır ve kazı raporu Belleten'in kazı raporlarında yayınlanmıştır (Yurtsever, 2021: 8). Bu raporda 1949 yılında çoğunlukla temizleme çalışmalarının yapıldığı, temizleme çalışmalarının sonucunda doğu tarafı merkez salonunun iyi bir şekilde ortaya çıkarıldığı ve 1950 yılında yapılan çalışmalarda M Yapısı'nın İon düzeninde sütunlar ile çevrili olduğu yalnızca doğuda

bulunan “U” yapısının Korinth düzeninde olduğu gibi bilgiler yer almaktadır (Yurtsever, 2021: 8). Mansel (1978) ele geçen mimari malzemelerden yola çıkarak imparator salonunun iki katlı olduğunu belirtmiştir.

Görsel 2.21 M Yapısı İmparator Salonu Köşe Hücresi, İstiridye Kabuğu Süslemesi

İki katlı aedikulalara uygun olarak her iki katta da hücreler bulunmaktadır, köşe hücrelerinin tavan üstleri istiridye kabuğu ile süslenmiş yarım kubbeler (Görsel 2.21) ile taçlanmıştır (Mansel, 1978: 177). Salon zemininin mermer levhalardan, tavanın ise tahtadan oluştuğunu belirtilen Mansel, yapılan kazı sonucu ele geçirilen heykeller üzerinde titizlikle durmuştur (Mansel, 1978: 177; Yurtsever, 2021: 9). Hem hücrelerin hem de aedikulaların içinde heykeller bulunmaktadır ve bu heykellerin çok azı günümüze kadar ulaşmıştır. Üst katta bulunan heykeller alt katta bulunan heykellerden biraz daha küçüktür (Mansel, 1978: 177). Üst kat aedikulalarının içinde atlet heykelleri; alt kat aedikulalarının içinde ise tanrı ve tanrıça heykelleri yer almaktadır (Yurtsever, 2021: 9).

Yapılan kazılar sırasında, Roma İmparatorluğunda yalnızca yüksek görevlilerin giydiği geniş bir kıyafet olan paludamentum ve tunika giymiş, arka duvarın tam ortasındaki ni’de duran ve bir imparator heykeli (Görsel 2.22) ele geçirilmiştir ki, bu heykelin üslubu ve giydiği zırh itibarıyla Roma İmparatoru Antoninus Pius’a ait olduğu düşünülmektedir (Mansel: 1978: 177). Diğer ni ve aedikulaların içinde çıplak imparator, atlet, giyimli kadın heykelleri ve aralarında Hermes, Nike (Görsel 2.25 ve 2.26’de), Ares, Hygieia (Görsel 2.23 ve 2.24), Asklepios, Herakles ve Nemesis’in bulunduğu heykeller yer almaktadır. Bu açıklamalara dayanarak Mansel ve ekibi bu salonun kutsal olduğunu ve imparator kültürüne ait olduğunu ve bir imparator salonu olduğunu belirtmiştir (Mansel: 1978: 177).

Görsel 2.22 İmparator Salonundaki Kazılarda Ele Geçirilen Zırhlı İmparator Heykeli

Görsel 2.23 ve 2.24 M Yapısı'ndan Gün Yüzüne Çıkarılan Tanrı Ares ve Tanrıça Hygieia Heykeli

Görsel 2.25 ve 2.26 Tanrı Hermes ve Zafer Tanrıçası Nike Heykeli

Mansel bu anıtsal yapının başta bir gymnasium olduğunu düşünmüş, ancak yıkanma yerleri ve latrinenin olmayışı bu düşüncenin doğru olmadığını ortaya koymuştur (Mansel, 1978: 183).

2.2.2.6. Tiyatro

Görsel 2.27 Side Tiyatrosu

Side Antik Kenti'nin en dar yerinde ve kentin merkezinde tiyatro bulunmaktadır (Öztekin, 2017: 21). Tiyatro (Görsel 2.27) yalnızca Pamphylia Bölgesinin değil, tüm Anadolu'nun en büyük, en görkemli ve en anıtsal tiyatroları arasındadır (Mansel, 1978: 187). Anadolu'nun diğer kentlerinde bulunan tiyatrolarından farklı en önemli özelliği bir tepenin yamacına yaslanmış olmayıp 20 m yüksekliğindeki iki katlı galerilerin üzerinde oluşu ve caveanın ikinci katının tonozlar ile destekleniyor oluşudur (Öztekin, 2017: 21; Mansel, 1978: 187). Side Tiyatrosu diğer antik tiyatrolar gibi üç ana kısımdan oluşmaktadır; cavea (seyirci tribünü), orkestra ve scene yani sahne binası (Görsel 2.28) (Mansel, 1978: 187). Sahne binasının ilk katında Side Panteonu'nun ilk sıralarında yer alan Tanrı ve Tanrıçalardan Athena, Apollon, Artemis, Demeter, Kybele, Dionysos; ikinci katında yıldız, hilal gibi semboller ve çeşitli motiflere; üçüncü katında ise Mousa'lara yer verilmiştir (Öztekin, 2017: 26).

Görsel 2.28 Side Tiyatrosu Scene (Sahne)

Side Tiyatrosu'nun üst caveasını taşıyan alt yapısı, tonozlu galeriler ve aralarında bulunan merdivenlerden oluşmaktadır. İki katlı galerinin üst katı oturma yerlerinin çökmesiyle günümüze kadar ulaşamamıştır. Ancak ilk kattaki galeriler oldukça iyi bir durumda korunmuştur (Öztekin, 2017: 22). Yarım daireyi biraz aşan orkestranın zemini topraktan oluşmakta ve etrafını 0,68 m derinliğinde su kanalı (Görsel 2.29) çevrelemektedir (Mansel, 1978: 198). Meydanın altında yağmur suyunu boşaltmak için yapılmış bir kanalizasyon sistemi Mansel'in yaptığı sondajlar ile açığa çıkarılmıştır (Öztekin, 2017: 23).

Görsel 2.29 Orkestranın Etrafını Çevreleyen Su Kanalı

2.2.2.7. Hamamlar

Liman Hamamı, kentin güney kısmında birinci limanın kuzeydoğu köşesinde bulunmaktadır. 1960 yılında yapılan kazı çalışmalarının sonucunda, bu heybetli harabenin bir hamam olduğu ortaya çıkmıştır. Uzunluğu yaklaşık 35,90 m ve genişliği yaklaşık 18,60 m olan liman hamamı yan yana sıralanmış ve birbirine küçük kapılar ile bağlanan üç büyük salondan, gerisinde farklı büyüklüklerde beş yapıdan ve doğu kısmında ince uzun iki odadan meydana gelmektedir. Kazı çalışmaları sırasında hamam ile ilgili bir yazıt veya süsleme ele geçirilemediğinden hamamı kesin olarak tarihleyemeyen Mansel ve ekibi, salon duvarlarının ve tonozlarının inşa tekniği ile Side'nin diğer kamu binalarının tekniğini benzer olduğunu belirtmiş ve böylece aynı yüzyıl içerisinde (MS 2. yüzyılda) yapılmış olabileceğini ortaya koymuştur (Mansel, 1978: 216).

Büyük Hamam, Side'nin en büyük ve en görkemli hamamıdır. Sütunlu Cadde (C)'nin kenarında bulunan Büyük Hamam, birbirine paralel dört büyük yapıdan ve bu yapıların güneyinde dikey konumda yine birbirine paralel dört yapıdan meydana gelmektedir. Zemini mermer levhalarla döşeli olan hamamın güneydoğu kısmı boyunca iki sıra halinde dükkanlardan oluşan bir çarşısı ve yine aynı kısımda ana girişi bulunmaktadır. VI numaralı yapıda bir havuz bulunmaktadır ve bu havuza su, II numaralı yapının altından geçen borular ile gelmektedir. II numaralı yapının önünde başka bir döneme ait kemerli girişin yanında iki adet sütun dikkat çekmektedir; bu sütunlar mermerden yapılmıştır ve İon düzenindedir. Sütunların üzerindeki saçaklıkta bulunan frizin bir tarafında vücutlarının üst kısmı sakallı ve sakalsız erkek, boğa ve aslan alt kısımları ise balık şeklinde ve ellerinde zırhlı gömlek, sepet ve dümen gibi nesneler bulunan Nereid'ler ya da kanatlı Eros'lar taşıyan deniz canlıları ve yunuslar bulunmaktadır. Nereid-Triton frizinin üslubu ve yapının inşa tekniği Büyük Hamam yapısının MS 3. yüzyıla dayandığını göstermektedir (Mansel, 1978: 232).

Agora Hamamı, Side'nin üçüncü hamamıdır ve Sütunlu Cadde (C)'nin kenarında, agora kapısının hemen karşısında bulunmaktadır. Philippus Attius surundan bir kaldırım ile ayrılan hamam yaklaşık 26,20 m genişliğinde ve yaklaşık 41,50 m uzunluğundadır ve beş farklı büyüklükte salondan oluşmaktadır. Üzeri taş bir kubbe ile örtülüdür ve en büyük salonu III numaralı salondur. Kısa duvarının önünde farklı büyüklük ve derinliklere sahip havuzlar bulunmaktadır. Arka kısmında deniz suruna kadar uzanan, etrafı duvarlarla kaplı bir avlu bulunmaktadır ki bu avlunun ortasında yaklaşık 29,50 m uzunluğunda ve yaklaşık 9,60 m genişliğinde bir cadde yer almaktadır; bu caddenin her iki yanında portikler ve portiklerin gerisinde dükkanlar yer almaktadır. Buradan yola çıkılarak arka avlunun bir bakıma agora haline geldiği ve hamam ziyaretçilerinin burada alışveriş yapabildiği söylenebilmektedir.

1955-1961 yılları arasında süren kazı çalışmalarında hamam ve çevresi kazılmış, Philippus Attius suru ile Agora Hamamı'nın arasındaki cadde tamamen ortaya çıkarılmıştır. Yüksek mühendis Ragıp Devres ve eşi Selma Devres'in bağışları ve bizzat Ragıp Devres'in onarım ve restorasyon çalışmaları ile bir müze haline getirilmiştir ve halen müze olarak ziyaretçilerini karşılamaktadır (Mansel,1978: 239).

2.2.3. Dini Yapılar

Side Antik Kenti'ndeki tapınak olduğu ispatlanmış yapılar şöyledir; Tanrıça Athena (N1), Tanrı Apollon (N2), Tanrıça Tykhe Tapınağı, henüz tapınak olduğu ispatlanmamış veya hangi tanrı veya tanrıçaya ait olduğu kesin olarak belirlenmemiş olanlar ise Tanrı Men ve Dionysos (?) tapınaklarıdır (Yürük, 2017: 17).

2.2.3.1. Athena Tapınağı

Athena Side'nin baş tanrıçası olmasının yanında aynı zamanda ticaret tanrıçasıdır ve deniz ticaretinin de koruyucusu olarak görüldüğü için de adına "Epibaterios Bayramı" kutlanmaktadır (Alanyalı, 2011:76). Bu bayramda yapılan yarışmalar (Themis) Tuesianos adlı bir kişi tarafından yazılan yazıtta anlatılmaktadır (Mansel, 1978: 134). Bu bayramda kış mevsiminde kesintiye uğrayan deniz ticaretinin tekrar başlaması kutlanmaktadır (Alanyalı, 2011: 76). Athena Tapınağı'nın (Görsel 2.30) limanın yanında olması da denizin koruyucusu olduğu tezini güçlendirmektedir (Mansel, 1978: 135). Fakat Athena Side Antik Kenti'nde Hellen tanrıçasından daha çok Anadolu'nun kültleriyle özdeşleşmektedir çünkü Anadolu'da eski dönemlerden beri ana tanrıçanın kutsal meyvesi olarak bilinen narın Athena'ya ait kutsal bir meyve olması tanrıçanın eski Anadolu kültürlerinden izler taşıdığını kanıtlamaktadır (Alanyalı, 2011: 76).

Athena Tapınağı Side'nin baş tapınağıdır. "Asyilia" yani sığınma hakkına sahip olduğunu kazılarda ele geçirilen sikkeler ve yazıtlar kanıtlamaktadır (Mansel, 1978: 135).

Görsel 2.30 Tanrıça Athena Tapınağı (N1)

2.2.3.2. Apollon Tapınağı

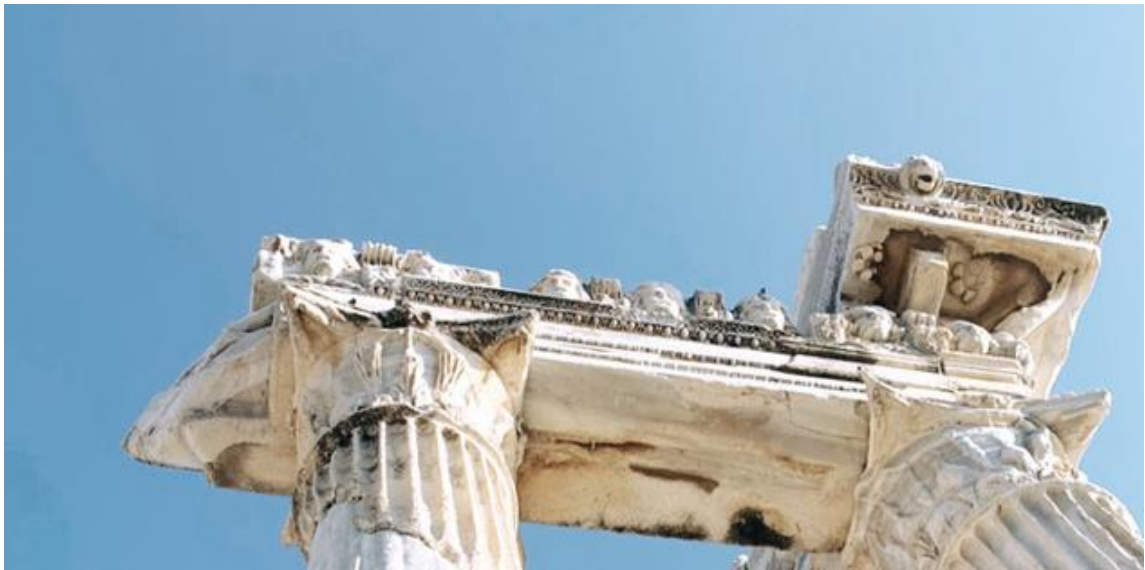
Side halkı tanrı Apollon'u "Apollon Sidetes" olarak adlandırarak Apollon'u Side'nin baş tanrısı ve kurucusu olarak bildirmişlerdir (Alanyalı, 2011: 76). Apollon'un ismi Athena'nın yanında Epibaterios Bayramı'nda yer aldığı gibi tanrının kendi adına kutlanan bayramının ismi de Pythia Bayramı'dır (Alanyalı, 2011: 77).

Ancak kazılarda ele geçirilen yazıtlarda olduğu kadar sikkelerde de görülebileceği üzere Athena ismi her zaman Apollon'dan önce gelmektedir (Mansel, 1978: 135). Fakat bu durum MS 2. yüzyılın sonu 3. yüzyılın başına kadar sürmüştür (Alanyalı, 2011: 77). Athena ve Apollon Side'nin sürekliliğini, saygınlığını ve varoluşunu simgelemektedir (Alanyalı, 2011: 77).

Görsel 2.31, 2.32 ve 2.33 Tanrı Apollon Tapınağı (N2)

N1 tapınağında bulunan Medusa frizlerinin (Görsel 2.34), Perseus'un Medusa'nın başını kestikten sonra Athena'ya getirmesi ve tanrıçanın Medusa'nın başını Aegis adı verilen zırhının ortasına konuşlandırmasına ithafen yerleştirildiği düşünülmektedir (Alanyalı, 2011: 78). N2 tapınağına ait bir frizde de Apollon'un üç ayaklı kazanı tasvir edilmiştir (Alanyalı, 2011: 78). Buradan yola çıkarak Arif Müfid Mansel'in 1978'de yayınladığı "Side 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırmalarının Sonucu" adlı eserinde belirtmiş olduğunun tam aksine aslında N1 tapınağının Tanrıça Athena'ya, N2 tapınağının (Görsel 2.31, 2.32 ve 2.33) da Tanrı Apollon'a ait olduğu söylenebilmektedir. Bu nedenle N1'den daha büyük olan N2 tapınağının Apollon'a ait olması, MS 2. yüzyılda Tanrı Apollon için yapılan tapınakların daha fazla önemsenmesi ile ilişkilendirilmelidir. (Alanyalı, 2011: 78).

Görsel 2.34 Athena Tapınağındaki Medusa frizleri

2.2.3.3. Dionysos (?) Tapınağı

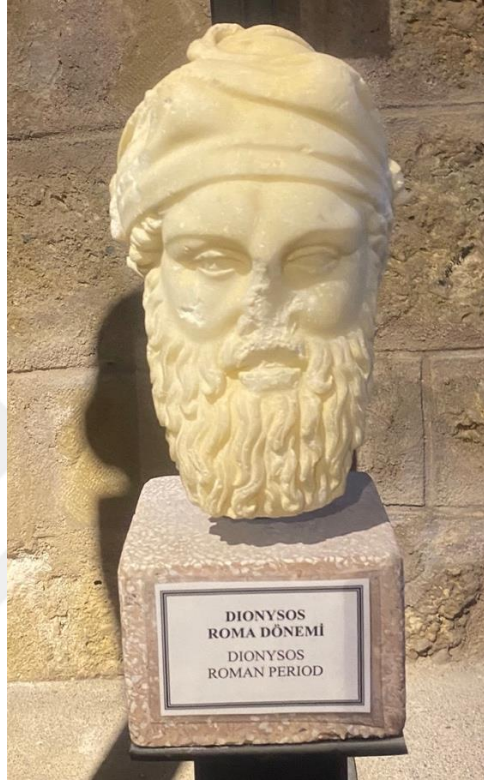

Görsel 2.35 Dionysos Tapınağı

N1 ve N2 tapınaklarının doğusunda, 2,21 m yüksekliğinde, Sütunlu Cadde (C)'nin meydan ile buluştuğu yerde yarım daire şeklinde olan ve tapınak olduğu düşünülen bir yapı (Görsel 2.35) daha bulunmaktadır (Mansel, 1978: 135). Mansel (1978), podyumlu P Tapınağı'nın Side sikkelerinden yola çıkarak Tanrı Men'e ait olabileceğini belirtmektedir. Ancak Alanyalı (2011) "Side'nin Roma Dönemi Panteonu" adlı makalesinde P Tapınağı'nın doğu kökenli bir tanrıya adanmasından daha çok Roma İmparator kültüyle ilgili bir yapı olabileceğini belirtmektedir. P Tapınağı'nın Apollon ve Athena Tapınaklarına yakınlığı bu bölgede kutsal bir alan olduğunu düşündürmektedir. Böylece antik kentin baş tanrı ve tanrıçasının yanında P Tapınağının içerisinde Gizem Tanrısı Dionysos ve Tanrıçası Demeter'e tapınıldığı ihtimali de düşünülmektedir (Alanyalı, 2011: 81). Tiyatronun hemen kuzeyinde sütunlu caddenin gerisinde bulunan bu tapınak tiyatroya yakınlığından ve Side'de Dionysos kültüyle ilgili epigrafik ve arkeolojik birçok belge olmasından ötürü Dionysos Tapınağı olarak adlandırılmıştır (Mansel, 1978: 142; Soykal Alanyalı, 2016: 424). Tiyatronun tam olarak kuzeybatı köşesinde yer almakta ve Augustus Dönemi'ne tarihlendirilmektedir (Alanyalı, 2011). Bu tapınağın Augustus'a adanmış bir İmparator Tapınağı olma olasılığı kuvvetle muhtemeldir (Soykal Alanyalı, 2016: 431).

Sideliler hayatlarını ticarete bağlamışlardır ancak bunun yanında tarım da onlar için büyük önem arz etmektedir (Alanyalı, 2011: 78). Sideliler Tarım Tanrı ve Tanrıçası olarak Zeus ve Demeter'e tapmaktaydılar ve Demeter'in Gizem Kültü için kutlanan "Agon Mystikos Bayramı"nda Dionysos'a da tapınmaktaydılar (Alanyalı, 2011: 78). Dionysos kültürünün en

önemli yapılarından olan tiyatronun scaenae frons frizinde tanrının hayatı anlatıldığı gibi kaset betimlemelerinde de bahsedilmiştir ve büstü (Görsel 2.36) yapılan kazılarda ele geçirilmiştir (Alanyalı, 2011: 78). Dionysos kültünün diğer tanrı kültlerinin arasında önemli bir yerinin olduğu Side’de ele geçirilen sikkeler, yazıtlar ve heykellerden anlaşılmaktadır (Mansel, 1978: 145).

Görsel 2.36 Dionysos Büstü

Dionysos’un Tanrı Zeus’un bacağından doğması ve kutsal banyo sahnesi gibi önemli hayat hikayeleri ve gizem kültü tiyatronun podyum frizlerinde anlatılmaktadır. Ayrıca bu durum Side Antik Kenti’nde kutlanan Agon Mystikos bayramının tiyatro için önemli olduğunu göstermektedir (Alanyalı, 2011: 79). Tiyatronun kuzeybatısı köşesinin hemen yanında yer almasının dışında bu Tapınağın Dionysos’a ait olduğuna dair başka bir epigrafik veya arkeolojik belgeye rastlanılmamıştır (Alanyalı, 2011: 79).

Görsel 2.37 Dionysos Tapınağı Merdivenleri

2.2.3.4. Tanrıça Tykhe Tapınağı

Bir diğer tapınak ise Agora meydanında bulunmaktadır (Mansel, 1978: 146). Side Agorası'nın güneybatısında, sütunlu caddenin kuzeybatısında bulunan ve etrafı portiklerle çevrili, yuvarlak planlı tek yapı olan tapınak Tanrıça Tykhe için yapılmıştır (Yürük, 2017: 17). Yüksekliği yaklaşık 2 m olan bu yapı 2,15 m genişliğinde ve 9 basamaklı bir merdiven ile çıkılan bir podyumun üzerine inşa edilmiştir. Üzeri primidal bir çatı ile örtülmüş olan tapınağın yuvarlak cellası 12 sütun ile çevrilmiştir (Mansel, 1978: 157). Cella'nın dış duvarına ait bir frizde çıplak kanatlı bir şekilde Eros ve "kerykeion" attribütüyle Hermes bulunmaktadır (Mansel 1978). Kazılarda ele geçirilen Tanrıça Tykhe'ye ait sikkelerde yuvarlak bir yapının içinde oturan Antiokheia Tykhe'si betimlenmiştir (Alanyalı, 2011: 82). Sikkeler üzerindeki betimlemelerden yola çıkılarak araştırmacılar kentte tanrıçaya tapınımın Seleukoslar Dönemi'nden itibaren başladığını düşünmektedirler. Ancak Roma İmparatorluk Dönemi'nde Tykhe kültü öyle benimsenmiştir ki Helenistik gelenek devam ettirilmiştir (Alanyalı, 2011: 82).

Görsel 2.38 Tanrıça Tyke Tapınağı

Tanrıça Tyke Tapınağı (Görsel 2.38) kare planlı Agora'nın tam ortasında değil, biraz güneybatısında bulunmaktadır (Yürük, 2017: 26). Mansel, kutsal yapıların yerlerinin değiştirilmediğinden Tyke Tapınağı'nın altında daha eski bir yapının olabileceğini ve tapınağın aynı temeller üzerine kurulmuş olabileceğini belirtmiş, tapınağın neden Agora'nın ortasında olmadığı sorusunu cevaplayabilmek adına sondaj çalışmaları yapmıştır. Ancak herhangi bir yapı izine rastlanmamıştır (Yürük, 2017: 21). Tapınak ve agora birlikte incelendiğinde tapınağın portiklere ait sütunlarının sütunlu caddedeki sütunlarla benzerlik göstermesi bu iki yapının eş zamanlı olarak yapılmış olabileceği ihtimalini ortaya koymaktadır (Alanyalı, 2011: 82; Yürük, 2017: 17).

2.2.3.5. Diğer Tanrı ve Tanrıçalar

Side Panteonunda yer alan Zeus'a ait bir tapınak bulunmamaktadır ancak tanrı için büyük bir sunak yapılmış, sunağın bulunduğu kentin bu mahallesine "Büyük Sunaklılar" adı verilmiştir. Aynı durum Poseidon için de geçerlidir; kendisine ait bir tapınak bulunmamaktadır ancak kendisinin düğününün anlatıldığı bir friz tiyatroda yapılan kazılarda ele geçirilmiştir. Bu durum Side halkının Poseidon'un gazabından korktuğunu, depremlerle cezalandırılmamak için tanrıya kurban adayıp sunularda bulunduğunu göstermektedir. Aynı şekilde Apollon'un kız kardeşi olan Avcı Artemis için de bir tapınak keşfedilmemiştir ancak Tanrıça Artemis için de kutsal bir alanın varlığı Side sikkeleri üzerinde yapılan bir araştırma sonucu ortaya çıkmıştır (Alanyalı, 2011: 80-81). Üzerinde Tanrıça Artemis'in bulunduğu kaset levhası (Görsel 2.39) günümüzde agora'nın ziyaretçiye kapalı bir bölgesinde koruma altındadır.

Görsel 2.39 Tanrıça Artemis Kaset Levhası

Kaynak: Alanyalı, 2011: 90.

Aynı şekilde, üzerinde ay ve yıldız tasvir edildiğinden Tanrı Men'e ithafen yapıldığı düşünülen kaset levhası da (Görsel 2.40) agora'nın ziyaretçiye kapalı bölgesinde koruma altındadır.

Görsel 2.40 Tanrı Men Kaset Levhası

Kaynak: Alanyalı, 2011: 91.

Deniz kenarında üzerinde yazıt ile bir sunak bulunmuş ve bu sunağın Mısır'ın güneş tanrısı Sarapis'e ait olduğu ortaya çıkmıştır. Sikkeler üzerinde yer alan betimlemeler kentte Tanrı Sarapis kültürünün önemini göstermekle birlikte yapılan araştırmalarda Tanrı Serapis'e adanmış henüz bir tapınak kalıntısına rastlanılmamıştır (Mansel, 1978: 146).

2.2.3.6. Bizans Dönemi Mimari Yapıları

Side Kenti, Bizans Dönemi'nde de hala büyük ve nüfusu yoğun bir kent olma özelliklerini devam ettirmekteydi. Kent bu dönemde anıtlarını ve kent planını korumuş, ancak bazı değişikliklere de tanıklık etmiştir. Örneğin Piskoposluk Sarayı'nın temeli Sütunlu Cadde (B)'nin üzerine atılmış, yıkılan binalardan toplanan malzemeler ile inşa edilmiştir. Bizanslılar kentin tarihine de saygı duyarak heykellere dokunmamış, böylece günümüze kadar gelmelerini sağlamışlardır. Tapınaklardan birkaç tanesi bazı dini sebeplerden ötürü tahribe uğramış, bazıları da tamamen yıkılmıştır. Ancak Athena Tapınağı uzun süre ayakta kalmıştır (Mansel, 1978: 257).

Bizans Dönemi'nde Piskoposluk merkezi olan Side'de birçok dini yapı inşa edilmiştir; bunlar arasında bazilika, kilise ve Piskoposluk Sarayı gibi yapılar bulunmaktadır (Kaderli, 2009: 41). Athena ve Apollon Tapınaklarının hemen yanında bulunan "AA bazilikası"nın tapınakları da kapsayan arka avlusunun uzunluğu yaklaşık 46,30 m ve genişliği yaklaşık 38,50 m olan bir dikdörtgendir (Mansel, 1978: 266). Roma Dönemi'nden sonra tapınak bölgesinin kutsallığını devam ettirmek için Erken Bizans Dönemi'nde buraya inşa edilmiştir (Kaderli, 2017:35). Daha sonra bazilika bir harabeye döndükten sonra Sideliler yeniden inşa etmemiş, içerisine daha küçük bir kilise inşa etmiştir. Bazilikanın içerisinde olduğu için Küçük Bazilika (Küçük Liman Kilisesi) olarak adlandırılmıştır. İkinci büyük bazilika ise (bb Kilisesi) tiyatro bölgesinde bulunmaktadır ve sadece doğu kısmı günümüze kadar ulaşmıştır. Uzunluğu yaklaşık 36 m ve genişliği yaklaşık 22 m olan bu bazilikanın kalıntılarına sahile uzanan mahalle kenarında rastlanabilmektedir (Mansel, 1978: 265-266). Bu yapı günümüze kadar oldukça tahrip olmuş bir şekilde ulaşmıştır; cellası otopark veya bina giriş alanı olarak kullanılmaktadır. Dış tarafında kalan büyük apsisi ve doğu duvarı korunabilmiştir (Kaderli, 2009: 45). Arif Müfid Mansel tarafından "ee yapısı" olarak adlandırılan üçüncü bazilika ise Piskoposluk Sarayı'nın yakınında bulunmaktadır. Side Antik Kenti'nin tarihsel sürecinde birçok değişikliğe maruz kalmasına karşın büyük apsis ve yan duvarı günümüzde halen görülebilmektedir (Kaderli, 2009: 43). Aynı zamanda Side Tiyatrosu'nun içerisinde birçok kilise bulunmaktadır; tiyatro artık kullanılmamaya başladığında Hristiyanlık ritüelleri kapsamında kullanılmış ve dış galerilerinden birkaçı şapel ve kiliseye dönüştürülmüştür (Yıldırım, 2013: 84). Bizans Dönemi'nde Side Tiyatrosu adeta bir açık hava kilisesi olarak kullanılmış, dış galeri haricinde parados ve alt cavea'nın içine de küçük şapeller yapılmıştır (Kaderli, 2009: 45).

Kentin doğusunda, güneydeki sütunlu caddenin bitiminde, yaklaşık 25.000 m² genişliğinde bir alanda Piskoposluk Sarayı yer almaktadır. Doğu ve kuzey kısımları büyük ölçüde tahrip olmuş ve günümüze kadar ulaşmamıştır. Kuzey kısmında kilise, kiliseye bağlı bir vaftizhane, trikonkhos planlı bir yapı ve diğer yapılar bulunmaktadır (Yıldırım, 2013: 25).

2.3. Side Kazıları

Side Antik Kenti kalıntıları, surları ve antik tiyatrosu ile kıyından geçen birçok deniz araştırmacısının ve deniz gezginin ilgisini üzerine çekmeyi başarmıştır (Sert, 2020: 38). Ünlü Türk Denizcisi Piri Reis ünlü eseri Kitab-ı Bahriye’de Side bölgesinin harabelerinin net bir şekilde görülebildiği bir haritasına yer vermiştir (Soykal Alanyalı, 2016: 19).

Kentte gerçekleşen ilk bilimsel araştırmalar 19. yüzyılda Side’ye gelen Avrupalı gezgin ve araştırmacılar tarafından yapılmıştır. İlk bilimsel çalışma Fransız konsolosu Corancez tarafından 1809 yılında “Satalia” olarak adlandırılan kentin “Side” olduğunun saptandığı çalışmadır. Bu çalışmada Corancez’in, kentin anıtlarının yanı sıra sikkelere ve yazıtlara da yer vermesi bilimsel açıdan önem arz etmektedir (Yıldırım, 2013: 6). 1812’de Side’ye gelen Beaufort, özellikle Side Tiyatrosu’ndan çok etkilenmiş ve burada araştırmalar yapmıştır. Tiyatronun oturma basamakları, sahnesi ve galerileri ile ilgili bilgiler verip çizimler yapmıştır. 1839 yılında Side’ye gelip çalışmalar yapan Fellows ise kenti diğer antik kentlerden daha az ilgi çekici bulmuştur (Kaderli, 2009: 8). 1842 yılında Side’ye gelen Daniel, Beaufort’un incelemeleriyle harabe kalıntılarının ne derecede bağlantılı olduğunu araştırmış, ancak Malarya sebebiyle hayatını kaybetmiştir. Daniel’in incelemeleri, birlikte seyahat ettiği Spratt ve Forbes’un eserlerinde yer almaktadır. Lanckoronski 1885 yılında Pamphylia bölgesine gitmiş, salgınlara rağmen çalışmasını sürdürmüş ve Side’de tiyatro ve latrina ile ilgili araştırma yürütüp belgelemiştir (Yıldırım, 2013: 7-8).

1900’lü yıllarda bölgeye İtalyan arkeoloji ekibi gelmiş, kenti daha önce ziyaret eden araştırmacıların aksine, Side’de bulunan yazıtlar ile ilgilenmiş ve bu yazıtlardan bilim dünyasının haberdar olmasını sağlamıştır. Paribeni ve Romanelli’den oluşan arkeoloji heyeti Side’de kazı yapmak için Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü’ne başvurmuş, ancak bu istekleri reddedilmiştir (Mansel, 1978: 328).

Mustafa Kemal Atatürk’ün kurduğu, tarihi araştırmaların yanında arkeolojik araştırmaların da yapılmasına önem veren Türk Tarih Kurumu Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel’i 1943 yılının Eylül ayında Pamphylia Antik Kentlerinin durumunu gözlemlemek ve kazı imkanlarını araştırmak amacı ile Antalya’ya göndermiştir (Mansel, 1978: 329). Mansel (1978) hazırladığı raporda (Belleten IX, 1945: 135-145) Pamphylia gibi dış etmenlere kapalı bir bölgede yapılacak kazı çalışmalarının çok önemli olduğunu, Side kalıntılarının tam

ortasında kurulmuş bir köyün olduğunu ancak bu köyün küçük olduğunu ve köylülerin tarlalarının kentin dışında kaldığından ötürü kazı çalışmalarında olumsuz bir etkisinin olmayacağını ve deniz kenarındaki bazı yapıların ince deniz kumuyla örtülü olmasından dolayı kazılarak değil temizlenerek ve süpürülerek ortaya çıkarılabileceğini belirtmiş ve bataklıkların kurumasından dolayı malarya tehlikesinin kısmen ortadan kalktığından bahsetmiştir. Mansel'in kazı teklifinin Türk Tarih Kurumu tarafından kabul edilmesi üzerine Side kazılarına Mansel yönetiminde 1947 yılının sonbaharında başlanıp 1967 yılına kadar aralıksız devam etmiştir. Kazılar Türk Tarih Kurumu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından desteklenmiştir. Aynı zamanda Weidtmann ve Agora'nın karşısındaki Geç Antik Dönem Hamamını restore ederek müze haline getiren Yüksek Mühendis Ragıp Devres ve eşi Selma Devres tarafından yapılan bağışlar ile de desteklenmiştir (Mansel, 1978:329). Kazı çalışmaları esnasında Side'de bulunan Bizans Dönemi yapıları Semavi Eyice tarafından doktora tezi kapsamında araştırılmış ve değerlendirilmiş, sonuçları yurtiçi ve yurtdışında yayınlanan makaleler sayesinde bilim dünyasına duyurulmuştur (Yıldırım, 2013: 9). Girit'ten göç eden Selimiye Köyü sakinleri kazı ekibi ile iş birliği içerisinde ek gelir elde etme imkanı bularak çalışmaya başlamış, böylelikle Mansel ve ekibi de harabe halindeki Side Antik Kenti kazı çalışmalarını daha kalabalık bir ekip ile gerçekleştirmiştir (Sert, 2020: 38).

Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel hayatının son yıllarında Perge kazılarına ağırlık vermiş, böylelikle Side kazılarını Jale İnan'a devretmiştir. Ancak 1975 yılında Mansel'in ani ölümüyle Prof. Dr. Jale İnan Perge kazılarının başına geçmiş, böylelikle Side kentindeki çalışmalara ara verilmiştir. 1982 yılında Dr. Ülkü İzmirligil danışmanlığında ilk kazı çalışması Side Müzesi tarafından gerçekleştirilmiş, 1983 yılında bizzat İzmirligil tarafından başlatılan kazı çalışmaları ise 2008 yılına kadar hiç ara vermeden devam etmiştir. 2009 yılında ise kazı ve koruma çalışmaları Prof. Dr. Hüseyin Sabri Alanyalı başkanlığında yürütülmüş ve 2018 yılında kadar devam etmiştir (Yıldırım, 2013: 10). 2019 yılından beri Side kazı çalışmaları Prof. Dr. Feriştah Soykal Alanyalı tarafından yürütülmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SİDE ANTİK KENTİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM KRİTERLERİ KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, sürdürülebilir turizm kriterleri kapsamında Side Antik Kenti'nin değerlendirilmesidir. Bu çalışmada varılmak istenen sonuç, Side Antik Kenti'nin sürdürülebilir turizm kriterlerine uygun olup olmadığıdır. Günümüzdeki kültürel değerlerimizi gelecek nesillere aktarmak için, Akdeniz'in çok tercih edilen ve merak edilen Side Antik Kenti'nin sürdürülebilirlik kriterlerine uygun bir şekilde yönetilmesi son derece önemlidir. Bu açıdan Side'nin sürdürülebilir turizm kriterleri kapsamında değerlendirilmesi kültürel miras turizmi ve sürdürülebilirlik açısından literatüre katkı sağlayacaktır.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma anlamacı yorumsamacı paradigmaya dayalı biçimde nitel bir yöntem kullanılarak yürütülmüştür. Bu araştırmada, Side Antik Kenti'nin sürdürülebilir turizm kriterleri kapsamında değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Araştırma sorusu, Side Antik Kenti'nin sürdürülebilir turizm kriterleri kapsamında uygun olup olmadığıdır. Araştırmada amaçsal-yargısal örnekleme türü kullanılmıştır ve araştırmanın örneklemini, Side Antik Kenti'ni ziyaret eden yerli/yabancı turistler, kentte bulunan esnaf, turist rehberi, müze çalışanları ve yerel halk oluşturmaktadır. Sürdürülebilir turizm kriterleri göz önünde bulundurularak örneklem seçilmiştir. Yerli ve yabancı turistler, Side'yi ziyaret etme amaçları ve sürdürülebilir turizm kriterleri kapsamında Side'yi nasıl değerlendirdiklerini belirtmeleri amacıyla seçilmiştir. Esnaf, yerli halkın veya yerli ve yabancı turistlerin Side'ye olan ilgisini ve bu tarihi mirasa gösterdikleri özeni değerlendirmek için, müze çalışanları ve turist rehberi ise profesyonel bir bakış açısı amacıyla seçilmiştir. Halkla iç içe, sahada birebir yapılan görüşmeler açısından nitel yöntemin bu araştırma sorusunu açıklayacağı ve anlamamızı sağlayacağı düşünülmektedir.

Nitel araştırma yöntemlerini nicel araştırma yöntemlerinden ayıran en önemli özelliklerinden biri, araştırmacının problemi, evreni, katılımcıları anlamaya yönelmesidir. Nitel araştırma yöntemlerinde en önemli unsur araştırmacıdır. Araştırmacı, problemin sorusunu “Neden?” “Niçin?” “Nasıl?” sorularını sorarak oluşturmaktadır. Araştırmacı, araştırma yapacağı yeri iyi tanımalı, iyi gözlemlemelidir. Nitel araştırmacı, aynı zamanda gözlemci olmalıdır, insanların deneyimlerini nasıl değerlendirdiklerini, yaşamlarını nasıl inşa

ettiklerini, yaşadıklarına ne gibi anlamlar yüklediklerini anlamaya çalışmalıdır. Sorularını iyi hazırlamalıdır. Katılımcıları gözlemleyebilmeli, katılımcıları anlamaya çalışmalı, aldığı cevaplardan alt metin çıkarabilmelidir. Nitel araştırma yöntemlerinin birçok araştırma yaklaşımı bulunmaktadır. Bunlar fenomenoloji, durum çalışması, etnografi, gömülü (örtük) teori, öyküsel analiz ve eleştirel araştırmadır (Merriam, 2018: 5). Bu çalışmada tekli araçsal durum çalışması kullanılmıştır. Bu çalışmada durum (vaka) Side Antik Kentidir.

Araştırmada veriler, görüşme tekniği ile toplanmıştır. Katılımcılar ile yapılan mülakatlarda, uzman görüşleri alınarak hazırlanmış sorular kullanılmıştır. Bu soruların alt metninde, sürdürülebilir turizm kriterleri bulunmaktadır. Bu kriterler kullanılarak oluşturulan sorular, Side Antik Kentine yöneliktir. Bu çalışma için etik kurul onayı alınmıştır. Ancak katılımcıların kişisel bilgilerine ihtiyaç duyulmadığından, bilgi onam formu kullanılmamıştır. Katılımcılara, araştırmanın konusu ve amacı açıklanmış, katılımcıların izinleri doğrultusunda sorular yöneltilmiş ve ses kayıtları alınmıştır. Ses kayıtları yazıya dökülerek deşifre edilmiştir.

3.3. Bulgular

Side Antik Kenti'nde mülakatlar gönüllülük esasıyla yapılmıştır. Tablo 3.1'de görüldüğü gibi, yerel halktan biri olan ve bölgede zincir otelleri bulunan bir işletmeci, Side Antik Kenti kazı başkan vekili de dahil olmak üzere ekipte bulunan arkeologlar, müze görevlileri, yerli/yabancı turistler ve esnafla da görüşülmüştür.

Tablo 3.1 Katılımcılar ve Meslekleri

K1	Arkeolog (Kazı Başkan Vekili)
K2	Arkeolog
K3	Yerel Halk
K4	Esnaf
K5	Müze Görevlisi
K6	Yabancı Turist
K7	Yabancı Turist
K8	Turist Rehberi
K9	Yerli Turist
K10	Yerli Turist

Katılımcıların mülakat sorularına verdikleri cevaplara göre belirli Tablo 3.2'deki gibi temalar oluşturulmuş ve bu temalar altında da bulgular sunulmuştur.

Tablo 3.2 Temalar

TEMALAR
Herkes için Erişilebilirlik
Atık Yönetimi
Yerel İşletmeler
İstihdam Yaratma
Toplumsal ve Kültürel Değerlerin Korunması
Ulaşım
Biyolojik Çeşitlilik
Su Tüketimi ve Verimli Enerji Kullanımı
Fiziksel Özellikler

Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nda belirlenen sürdürülebilir turizm kriterleri dikkate alınarak mülakat soruları oluşturulmuştur. Sorular bu kriterlerin amacına yönelik hazırlanmış ve katılımcılara yöneltilmiştir.

3.3.1. Side Antik Kenti'nde Herkes için Erişilebilirlik

Türkiye'de Kültür Bakanlığı'na bağlı tüm müzelerde “Müze Kart” uygulaması bulunmaktadır. Müzeye giriş 18 yaş ve altı Türk vatandaşı öğrencilere ve bu yaş grubuna refakat eden öğretmenlere, 65 yaş ve üstü Türk vatandaşlarına, gazi ve şehit eşleriyle çocuklarına, Türk vatandaşı engellilere ve bir refakatçisine, er ve erbaşlara ve 12 yaş altı yabancı uyruklu çocuklara ücretsizdir. Müze kart kullanımı tek seferlik bir ücretle bir yıl boyunca ören yerleri ve müzelere ücretsiz giriş sağlamaktadır. Müze kart öğrenciler için indirimli ve indirimden faydalanamayan vatandaşlar için indirimsiz olarak ayrıca Kapadokya, Akdeniz, İstanbul gibi bölgeler ve çevresi için 7 günlük tek seferlik ücretsiz geçiş sağlayan özel müze kartlar ile birçok fırsat sunmaktadır. Bu doğrultuda müze kartın herkes için erişebilir olması vatandaşlarımızın yanı sıra yerli/yabancı turistlerin ülkemizdeki tarihi ve kültürel bölgeleri tanıyabilmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Bu doğrultuda katılımcıların çoğu müze kart uygulamasını uygun fiyatlı bulmuştur. K3 düşüncelerini şu şekilde belirtmiştir: “... Müze kart uygulaması var ve oldukça hesaplı. Özellikle Türk vatandaşları için. Yabancılar için var mı bilmiyorum bu uygulama. Herhalde onlar için de var. Müze ücretleri tüm Türkiye'deki antik kent ve müzelere bir defa gitmek için düşünüldüğünde pahalı gibi görünebilir aslında ama müze kart almak lazım, müze kart çok mantıklı oluyor. ... Müzelere ve tiyatroya girişin gayet hesaplı olduğunu düşünüyorum.” Müzelere müze kartıyla giriş tek seferlik biletlere göre daha avantajlıdır. Örneğin Side Müzesine tek seferlik bilet ücreti 130 TL iken, indirimli müze kart ücreti 30 TL ve indirimsiz

müze kart ücreti 60 TL'dir. Tek seferlik giriş bileti alındığında müze karttan daha çok maliyetli olmaktadır. Bu konuda K1'in düşünceleri ise şu şekildedir: *"Aslında müze kart alındığında daha uygun geliyor. Çünkü senelik kullanabiliyorsunuz, istediğiniz tüm müzelerde geçerli. Diğer türlü tek bilet aldığınızda zaten sadece bilet aldığınız yere girebiliyorsunuz."* Özellikle doktora ve yüksek lisans öğrencilerinin de dahil edildiği öğrencilere yönelik akademik müze kart bir yıl ücretsiz giriş sağladığı için çok avantajlıdır. Müze kart uygulamasını bilmeyen ziyaretçiler, gişede tek seferlik bilet ücretleriyle karşılaştığında, özellikle kalabalık bir aile veya arkadaş çevresi ile geldiğinde bu ücreti ödemeyi tercih etmemektedir. Bu konuda kazı ekibinde arkeolog olan K2 düşüncelerini şu şekilde belirtmiştir: *"... Biz öğrenci ve arkeolog olduğumuz için müze kart uygulamasından faydalaniyoruz. Bu da indirimli bir müze kart alımına vesile oluyor. Onun dışında tabi normal bir vatandaş olarak geldiğinizde eğer müze kartınız yoksa müze girişleri biraz ücret bakımından yüksek geliyor insanlara. Bu yüzden müzelere girmemeyi tercih ediyorlar. ..."* K5 ise yabancı turistlerin katkısına şu şekilde değinmiştir: *"Ülkemizi ziyaret eden yabancı turistler için ücretli olması bence doğru bir karar. Çünkü ülkeye de katkısı oluyor. Bizim vatandaşlarımıza birçok avantajları var. 18 yaş altına, öğrenciye, öğretmene ve 65 yaş üstüne ücretsiz. Müze kart gibi bir uygulamada var, ücreti 60 TL. Bana göre doğru bir karar. Herkesin ödeyebileceği bir ücret olarak düşünüyorum, çok yüksek bir rakam değil."*

Müze kart uygulaması katılımcılardan alınan genel bilgiye göre uygun fiyatlı bulunmaktadır. Müze kart uygulamasının daha çok reklamının yapılır ve gişede çalışan müze görevlileri müze kart uygulamasını gelen ziyaretçilere detaylı olarak bilgilendirirse, bilet ücretini pahalı bulup geri dönen ziyaretçi sayısında azalma görülebilir ve müze kart kullanımının yaygınlaşması sağlanabilir.

3.3.2. Side Antik Kenti'nde Atık Yönetimi

Bir antik kentin sürdürülebilir kriterlere uygun olarak değerlendirilmesinde çevre kirliliği ve atık yönetimi önemli bir rol oynamaktadır. Bu konuda K3 düşüncelerini şu şekilde belirtmiştir: *"... Birçok antik kente göre, yaşayan bir antik kent olmasına rağmen gayet düzenli ve elinden geldiğince her yıl daha iyiye gidiyor temizlik açısından da. Ayrıştırma yapılıyor, yani işletmelere de daha fazla eğitim verilmesi gerekiyor bu konuda da. Belediyemizde otellerde olduğu gibi ayrıştırarak topluyor çöpleri. Tabi daha da geliştirilmesi lazım. %100 ayrıştırılıyor mu bilmiyorum ama, Side halkı ve esnafı bu konuda hassas. Yapılıyor diyebiliriz."* Çevre kirliliğinin ziyaretçi oranıyla bağlantısını K1 şu şekilde dile getirmiştir: *"Yaşayan bir kent olduğu için, belki de Türkiye'de en çok ziyaretçi alan kent"*

burası, turizmden kaynaklı, otellere gelen turist zaten kentin içerisinde gezdiği için ama bunun tabi ki sayısının tutulmadığı için gişe vs. olmadığı için turnike olmadığı için ne kadar çok insanın girip çıktığını bilmiyoruz. Demem o ki, yani o kadar çok insan gelince haliyle temizlik gerçekten biraz sıkıntı olabiliyor. Çünkü kentin her yerine ulaşım sağlayabiliyorlar. O nedenden dolayı, biraz sıkıntılı bu konu.” Side Antik Kenti’ne girişin herkese ücretsiz olması, içeriye bazı araç giriş çıkışlarının izin verilmesi ve çok büyük bir alana sahip olması çevre kirliliğinin önüne geçmek konusunda dezavantaj olarak düşünülebilmektedir. Daha planlanmış bir şekilde hareket edilmesi ve sürdürülebilir bir çevre yaratmak için adımların atılmasına ilişkin K2 yorumlarını şu şekilde belirtmiştir: *“Aslında burası bir ören yeri değil her şeyden önce, şimdi daha öncesinde böyle bir çalışma yoktu ama bu sene özellikle ören yeri olma yolunda ilerliyor Side Antik Kenti ve bu kapsamda T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı çok ciddi çalışmalar yapıyor. Ören yerinden kastımız işte tam da sizin bahsettiğiniz gibi bir gişeyle birlikte kentin belli başlı noktalarında bir gezi güzergahı oluşturulması planlanıyor ve böylelikle aslında belki kente kaç tane turistin girdiği, kaç kişinin o gün ziyaret ettiği, çeşitli banklar, çöp kutuları vs. gibi daha kontrollü girişin çıkışın sağlanması aslında bu ören yeri projesiyle gerçekleşecek. Bizim böyle bir rotamız yani gezi güzergahımız yok şu anda kentte. Gelen ziyaretçiler farklı rotalardan kafasına göre gezebiliyor ama en azından böyle bir proje var ve çok güzel olacak.”* Kazı ekibinde görev alan arkeolog K2’nin burada belirttiği ören yeri projesi, Side Antik Kenti’nin sürdürülebilirliği için çok ciddi bir adımdır. İçeri giriş çıkışların denetlenmesi, turnikelerin konulması, çevreye önem verilerek ayrıştırıcı çöp kutularının konulması ve tahribatı azaltmak adına adımlar atılması gerekmektedir. Bu proje ile Side Antik Kenti’nin sürdürülebilirliği artacaktır. Genel olarak katılımcıların verdiği yanıtlardan Side Antik Kenti’nin temiz ve bakımlı olduğu düşünülmektedir. Yabancı turistlerden biri olan K6 *“İlk izlenimim temiz olarak gördüm. Gayet bakımlı burası. Ancak geri dönüşüm hakkında bir şey görmedim.”* şeklinde, K7 ise *“Ben geri dönüşüm kutuları gördüm ancak farklı giriş çıkışlar var ve bir tanesinde tek bir çöp kutusu vardı.”* şeklinde yorum yapmıştır. K5 ise bu konudaki düşüncelerini şu şekilde belirtmiştir: *“Müzedeki görevli arkadaşlar antik kent olsun müze olsun tiyatro olsun kesinlikle bütün çöpleri ayrıştırıyor. Zaten hepsinin gittiği yer belli. Belediye ile koordineli şekilde çalışıyorlar. Bakım hakkında arkadaşlarımız elinden geleni yapıyorlar. Aslında daha önce de bundan yıllar önce de güzel bir koruma çalışması yapılabilirdi. Ama tabi biz sonradan farkına varıyoruz buradaki değer. Değerlendikçe farkına varıyoruz açıkçası.”* Katılımcıların genel görüşünde Side Antik Kenti atık yönetimi ve atık azaltımı konusunda, ne yazık ki eksik kalmaktadır. Side Antik Kenti’nde tur düzenleyen rehber K8 ise, bu konudaki görüşlerini şu şekilde belirtmiştir: *“Ana sokakları temizlik*

açısından fena değil ama ara sokaklarında biraz bakım yapılırsa iyi olur. ... Ama arka sokaklarda henüz temizlik anlamında bir bakım yok, o konuda biraz daha çalışmaları gerekiyor. Atık ayrıştırma konusunda pek bilgim yok ama ayrıştırıcı çöp kutuları hakkında görünür yerlerde herhangi bir çalışma görmedim. Ama haricen belediyenin yaptığı toplayıp ayrıştırdığı bir uygulama var mı bilmiyorum.” Katılımcıların çoğunluğu geri dönüşüm kutularını görmediğini ancak kentin genel olarak bakımlı görüldüğünü bildirmiştir. Geri dönüştürülebilir çöp kutuları, kâğıt, cam ve plastik gibi çöpleri ayrıştıran çöp kutularının yetersiz kaldığı söylenebilir. Side Antik Kenti kazı ekibinde arkeolog olan katılımcı K2'nin bahsettiği Side Antik Kenti'nin ören yeri olması projesi bu sorunlara çözüm getirecek, Side Antik Kenti'ni sürdürülebilir yönden olumlu yönde etkileyecektir.

3.3.3. Side Antik Kenti'nde Yerel İşletmelerin Değerlendirilmesi

Side Antik Kenti'nin içerisinde hala yaşayan insanlar olduğundan mahalleler ve yerleşim yerleri bulunmaktadır. Diğer birçok antik kentin aksine birçok mağaza, kafe ve restoran gibi işletmeler görülmektedir. Bu işletmeler hem yerli hem de Türkiye'nin başka illerinden gelen vatandaşlar tarafından işletilmektedir. Adeta bir açık hava alışveriş merkezini andıran Side'nin sokaklarındaki bu işletmeler için Side'de bir otel işletmecisi olan K3 şu şekilde yorumlarını yapmıştır: *“Gayet güzel alışveriş yapılıyor ve özellikle Side Antik Kenti'nin dönüşümünden sonra dükkan sayısı da azaldı etrafta da çünkü birçok şey daha uygun ve hesaplı geliyor. Side'deki dönüşümden kastım biliyorsunuz burada kaçak yapılar vs. her şey kaldırıldı ve temizlendi. Burada alışveriş yapılıyor ama alışverişin kalitesinin biraz artırılması gerekiyor uzun vadede. Çünkü daha çok bu taklit dediğimiz ürünler çok satılıyor bu işletmelerde. Bunların uzun vadede artık yasaklanması ve kontrol altına alınması lazım ama gelen turistler ciddi alışveriş yapıyorlar.”* Ancak Side'de esnaf olan K4 bu konuda aksi yöndeki düşüncelerini şu şekilde belirtmiştir: *“Maalesef etrafta bulunan her şey dahil sistemli oteller, bizim işimizi çok aksatıyor. Buradan alışveriş yapmıyor turistler. Her şey otellerde zaten her şey var, yoksa da bu otellerde çalışanlar kendi seçtikleri yerlere götürüyorlar, bu mağazalardan alışveriş yaptırıyorlar. ... Turistler buraya geldiğinde bu yüzden hiç alışveriş yapmıyor. Çoğunlukla yerel halk alışveriş yapıyor bizden.”* Her şey dahil sistemli otellerde aradığı her şeyi ücret ödmeden bulan turistler, Side'deki restoran ve kafeleri tercih etmemekte, euro kuru üzerinden satış yapan esnaftan ise kaçınmaktadır. Turist rehberi K8 bu konudaki düşüncelerini şu şekilde belirtmiştir: *“Yerel işletmelerden alışveriş yapılıyor. Ama bulunduğu yer itibarıyla biraz pahalı olduğunu düşünüyor turistler ve biraz daha mesafeli bakıyor. Buna ek olarak yaklaşım tarzı da eskisi gibi değil, böyle çok fazla laf atılmıyor eskisi*

gibi. Ama fiyat anlamında biraz ürkütüyor turistleri. Dolu dolu alışveriş yapan bir turist görmedim ben açıkçası. ...” Araştırmaya katılan yabancı ve yerli turistlerin, mülakat sorusuna verdiği cevaplardan, Side Antik Kenti’nde bulunan yerel mağazalardan alışveriş yapmadıkları görülmektedir. Yabancı turistler bu işletmelerin çok pahalı olduğunu, Türk Lirası üzerinden satışın olmamasını doğru bulmadıklarını dile getirmişlerdir. Yerel turistler ise Türk lirası üzerinden satış olmadığı için ulaşılabilir ürünlerin olmadığını düşünmektedir. Ancak içeride bulunan kafe ve restoranlardan yararlandıklarını, bir antik kentte yemek yemenin ve bu manzara karşısında bir şeyler içmenin keyifli olduğunu belirtmişlerdir.

3.3.4. Side Antik Kenti’nde İstihdam Yaratma

Side Antik Kenti’nde bulunan birçok işletme aynı zamanda yerel halka da istihdam sağlamaktadır. Side’nin yerel halkı burada yeme-içme üzerine işletmeler açmış ve bu sektörde istihdam etme imkanlarına önayak olmuştur. Bu işletmelere ziyaretçilerin ilgisinin artması, istihdamı da doğru orantıda etkilemektedir. Side mahallesine olan ilgi, buradaki turizmi etkilemekte ve yabancı turistler içinde konaklama ihtiyacı doğurmaktadır. Side halkı kentte bulunan işletmelerin yanı sıra bölgedeki otellerde de iş imkanı bulabilmektedir. Otel işletmecisi K3 bu konudaki düşüncelerini şu şekilde belirtmiştir: *“Bir laf vardır aslında, yerli tavşanı yerli tazi tutar. Side’de yerli halk veya çok uzun zamandır burada kalanlar onlarda yerli sayılırlar artık, 20-30 yıl boyunca burada ticaret yapan insanlar var. Bunların burada ticaret yapması Side’yi koruma açısından oldukça faydalı bir şekilde. Mesela Side’nin yeme içme sektörünün büyük bir çoğunluğunu yerli işletmecilerden, bu bölgedeki işletmecilerden oluşuyor. Bu bazen iyi bazen kötü. Niye kötü çünkü belli bir süre sonra iş körlüğü oluyor. Yani kendini geliştirememe. Dışarıdan gelen işletmecinin her zaman desteklenmesi de lazım. Yeni işletmecilerle çünkü yeni fikirler geliyor, ne kadar yerel işletmeci yerli işletmeci veya uzun süreli işletmeciler olsa da dışardan gelenlere de yardımcı olunması ve önünün açılması lazım çünkü onlar yeni fikirlerle geliyorlar. Antik kent yıllardır yerel halk için bir istihdam sağlamaz ama antik kenti ziyaret edenler antik kent ve çevresinde ticaret oluşturuyorlar, bu istihdam sağlıyor. Antik kentler bir istihdam sağlamaz dolaylı olarak istihdam sağlar çevresinde çünkü Side’ye, bu bölgeye gelen turistlerin büyük bir çoğunluğu Side’yi ziyaret ediyor. Side’yi ziyaret ederken antik kentin içinden de alışveriş ve yeme-içmeden faydalaniyor ve çevresinden de faydalaniyor.”* Bu işletmeler T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı çerçevesinde değil, özel işletmelerdir. Bu konuya K5 şu şekilde değinmiştir: *“Ben ne olursa olsun bu ören yerinde şahsa ait bir yerin olmasını doğru bulmuyorum. Ancak fazlasıyla istihdam sağladığını söyleyebilirim Side’de.”* Side’nin içerisinde hala yaşamakta olan yerel

halk geçmişte buradaki kazı çalışmalarını desteklemiş ve kazı ekibine yardımcı olmuştur. Günümüzde halen de yardımcı olduklarına değinen kazı ekibi kazı başkan vekili K1 şu şekilde yorumlarını belirtmiştir: *“Büyük oranda yerel halk yoğun bir şekilde bizim çalışmalarımıza katılıyor. Birçok alana istihdam sağladı burası. Birçok müteahhit firma çalışma şansı buldu, arkeologlar çalışıyor şu anda. Bir de kışın burası ölü şehir. Normal şartlarda daha önceki yıllarda bu kazıların öncesinde bizde kaldık burada, yani dışarı çıksanız kimseyi göremezsiniz, günün erken saatlerinde de akşam saatlerinde de. Ama şimdi bu çalışmalarla birlikte her yer aktif insan kaynıyor.”* Yine kazı ekibinden arkeolog K2 ise bu konuya şu şekilde değinmiştir: *“Birçok alana istihdam sağladı burası. Restoratörler çalışıyor, biz burada yaklaşık 50 kişilik bir ekibiz neredeyse ve şu an ciddi bir istihdam sağlanıyor. Side’nin yerel halkı da bu sürece katkı sağladığı için aslında, yani onlar tabi ki kendi parselleriyle biz kazı yapıyoruz ama bu şekilde yaklaşmasalardı bizim çalışmalarımıza, belki daha farklı geliştirdi. Ama şu an günden güne onların da bakış açıları geliyor arkeolojiyle ilgili. Kendi parsellerinde sahip olduğu kalıntılara daha farklı bir gözle bakmaya başlıyorlar. Altından çıkan o eserlere daha ciddi bir gözle bakmaya başlıyorlar. Daha çok sahipleniyorlar ve bu da tabi olumlu olarak bize geri dönüş sağlıyor.”* Side’nin yerel halkı arkeologlara çalışmalarında yardımcı olmakta ve parsellerinde kazı yapılması için gönüllü olarak izin verdikleri görülmektedir. Side Antik Kenti’ne gelen ziyaretçiler sayesinde, yukarıda bahsedilen tüm bu işletmeler kazanç elde etmiş ve mağazaların sayısı artmıştır. Böylelikle kentte yerel halk da dahil olmak üzere birçok insana da istihdam sağladığı söylenebilmektedir.

3.3.5. Side Antik Kenti’nde Yerel Ekonominin Desteklenmesi ve Adil Ticaret

Antalya deniz-kum-güneş turizmiyle çekici bir destinasyondur. Her yıl binlerce turist Antalya’yı deniz-kum-güneş turizmi ve golf turizmi için ziyaret etmektedir. Son zamanlarda popülerleşen sürdürülebilirlik ve kültürel miras turizmiyle, Antalya’nın zaten var olan tarihi destinasyonları ön plana çıkmış ve bu destinasyonlara ilgi artmıştır. Side Antik Kenti bu tarihi destinasyonlardan birisidir ve her yıl yerli ve yabancı turist akınına uğramaktadır. Bu bölgeye gelen ve konaklayan yabancı turistler Side Antik Kenti’ni ziyaret etmektedirler. Side Antik Kenti çevresinde bulunan konaklama imkanlarına yönelik Side’de otel işletmecisi K3 yorumlarını şu şekilde dile getirmiştir: *“Side, Türkiye’deki yaşayan antik kentlerin içinde bir numara. Büyük ve yaşayan bir antik kent. Manavgat içerisindeki konaklama tesislerinin adreslerinin sonuna bakarsanız hep Side yazar. Çünkü Side hem yaşayan hem çok rahat gezilebilen bir Antik Kent olduğu için tüm konaklama tesislerinin satışında büyük bir faydası*

var. Deniz güneş kum satıyoruz ama biz aynı zamanda, Side'deki işletmeciler olarak şansımız olan tarihi de satıyoruz. Büyük oranda Side Antik Kenti ve Manavgat'ın çevresindeki diğer Antik Kentler, buna Aspendos da dahil, satışta çok etkisi olan enstrümanlar.” Bölgeye gelip de antik kentleri ziyaret eden yerli/yabancı turistlerin yanında bölgeye sadece antik kentleri gezmek için gelip konaklama ihtiyacı duyan turistler de bulunmaktadır. Bu konu ile ilgili düşüncelerini K5 şu şekilde belirtmiştir: “Ziyaret edenlerin birçoğu deniz, kum, güneş için geliyor ama tarihi bir yeri görmek için de gelen turist sayısı çok fazla. Bölgeye ulaşımında aslında kolay. Kumköy olsun Çolaklı olsun buradan uzaklaştıkça her bölgeden dolmuş ve otobüs sağlıyor. Sahil yolu olması da çok büyük bir avantaj, sahil yolu yapıldı. Otellerde bu bölgelere ulaşımı kolay kılıyor turistler için.” K2 ise şu şekilde yorumlamıştır: “Deniz, kum, güneş içinde gelen var mutlaka ama burada çok ciddi bir antik kent var her şeyden önce yani Efes Antik Kenti gibi çok ciddi görülebilir, yapılarıyla korunmuş, ciddi antik yapıları olan bir antik kentten bahsediyoruz ve çok dikkat çeken bir kent. Sırf bunun için Antalya'ya gelenler de var. Bunun yanında denizi, kumu, güneşi de var tabii, ikisi bir arada aslında. Çok ciddi bir avantaj Side.” Antalya'nın Manavgat ilçesine Side Antik Kentinin tarihini yerinde görmek ve gezmek amacıyla gelen yabancı turistler K6 ve K7 bu konu hakkındaki düşüncelerini aşağıdaki gibi belirtmiştir: “Biz buraya Rusya'dan Antik Kentler için geldik. Rusya'da da çok fazla Antik Kent var, orada da hepsini gezdik. Bizim Antalya'ya geliş nedenimiz buradaki tarih, Likya yolunda yürüdük, çevresindeki bütün Antik Kentleri gezdik. Side Antik Kentine gelmek ve buradaki tarihi görmek, gezmek için buraya yakın bir otel tuttuk.”

Turizmde yıllarca çalışmış ve turizm bölgelerinde her şey dahil otellerde görev yapmış araştırmacı da Side Antik Kenti'ni görmek için Side'ye ve Belek bölgesine çok sayıda turist gelmesine şahitlik etmiş, kendisine bu bölgeye nasıl gidileceği ve nasıl bir tarihinin olduğuna dair sorular sorulduğuna birçok kez tanıklık etmiştir.

3.3.6. Side Antik Kenti'nde Toplumsal ve Kültürel Değerlerin Korunması

Toplumsal ve kültürel değerlerin korunması, kaynakların ve değerlerin gelecek nesillere aktarılması kapsamında önem arz etmektedir. Bu kapsamda tahrip olan ve zarar gören veya tamamen ortadan kaldırılmış kültürel ve tarihi yapıları tekrardan ayağa kaldırmak, bu değerleri gelecek nesillerinde görmesini sağlamaktadır. Bu açıdan restorasyon çalışmalarına T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca önem verilmekte Türkiye'nin dört bir yanında antik kentlerde restorasyon çalışmalarına devam edilmektedir. Side Antik Kenti'nde yapılan restorasyon çalışmalarına örnek olarak bölgenin en dikkat çekici yapısı olan Apollon

Tapınağı örnek gösterilebilir; restorasyon çalışmaları sayesinde günümüze kadar ulaşmıştır. Restorasyon çalışmalarına verilen önem ve Side’de yapılan ve halen devam eden restorasyon çalışmaları için K3 şunları dile getirmiştir: *“Restorasyon çalışmaları çok hızlı gidiyor son yıllarda, biz uzun yıllardır Barut Hotel olarak antik kentin kazı çalışmalarının sponsoruyuz. Mesela girişteki anıtsal çeşmenin tamamının sponsoru biziz. ... 15 yıldır devam ediyor ve şimdi de T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı ile devam ediyor. Ondan sonra da tüm Side Antik Kenti kazılarının da sponsoruyuz. Özellikle bu yıl T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı da büyük destek oluyor kazılara, çok da iyi gidiyor ve Türkiye’de en hızlı giden kazılardan bir tanesi burası.”* Kazı esnasında keşfedilen ve daha sonra restore edilen Nymphaion ve genel olarak Side restorasyon çalışmaları için turist rehberi K8 şu şekilde yorum yapmıştır: *“Eski Türk evi tarzında yapıyorlar yeni binaları. Cumbalı, asimetrik... Tipik eski Türk evleri. Osmanlı ve Selçuklu Dönemi evleri tarzında yapılıyor. Ama yeni olduğu belli oluyor maalesef. Bir de harabelerin üstlerine yapılıyor, tabi zeminleri cam yapılıyor. Yüksek bina yapmaları imkânsız. O tarzda evler yapılması gerekiyor. Nasıl diyeyim, yapay olduğu belli restorasyonlarının. Eksik parçalar genelde başka tarz parçalar ile tamamlanıyor, bunu anlayabiliyorum. Çünkü tamamlanması gerekiyor. Onda bir sıkıntı görmüyorum. Sadece Sagalassos’da orijinal mermer kullanıldı restorasyon esnasında. Orijinale yakın heykeller yapıldı. Onun haricindeki antik bölgelerdeki restorasyon çalışmalarında farklı malzemeler kullanılıyor. Ama, bence yanlış değil. Eksik bölgeyi tamamlayıp tekrar ayağa kaldırmak daha önemli bence. Amaç eski haline mümkün olduğunca getirebilmek. Girişteki çeşme mesela çok güzel oldu. Orijinal taşları da yapının önüne koydular. Örneği önünde var yani. Geri kalanı da hayal dünyalarına kalmış. Normalde çünkü 20 metre yüksekliğindeydi şimdi 12 metre yüksekliği. Eski hali çok heybetliydi.”*

Yapılan kazılarda parçalara ayrılmış bir şekilde ele geçirilen heykellerin onarımı Side Müzesi’nde yapılmaktadır. Bu eserler onarım/birleştirme çalışmalarından sonra Side Müzesi’nde sergilenmektedir. Bu konuda kazı ekibinden arkeolog K1 şu şekilde yorum yapmıştır: *“Restorasyon çalışmaları yapılması gereken bir iş. Sadece kazmak bir sonuç doğurmuyor, onu korumak da gerekiyor. O yüzden burada yapılan her kazı çalışmasının sonrasında her alanda restorasyon çalışmaları yürütüldü, devam da ediyor. Çıkan eserlerin restorasyonu yapılıyor, bunlar müzeye taşınıyor. Şu an bir noktada sorun var sadece o da çok fazla eser elde edildiği için, çünkü çok uzun zamandır çalışıyoruz, müze buna yetmiyor. Yeni bir müzeye ihtiyacımız doğuyor.”* Halen devam etmekte olan restorasyon çalışmaları sonucunda, bu yıl M Yapısı da dahil olmak üzere birçok yapı ve eser ziyaretçilere açılmış ve bu restorasyon çalışmalarını T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı yürütmüştür.

3.3.7. Side Antik Kenti'nde Ulaşım

Side Antik Kenti'nin içerisine bazı istisnai araç giriş çıkışına izin verilmemektedir. İçeride kentin otoparkından sahile kadar gidip gelen bir servis bulunmaktadır. Aynı zamanda da ana giriş kapısından itibaren kentin ana caddelerinde golf arabaları ziyaretçiler için kullanılmaktadır. Bu araçlar elektrik ile çalıştığından doğa dostudur. Bu konu ile ilgili düşüncelerini K3 şu şekilde belirtmiştir: *“Antik kentin içerisinde ulaşım yok. Kentin bir ucundan bir ucuna servis var ve araç giriş çıkış sayısı az olduğundan kontrollü bir şekilde yapılıyor. Elektrikli golf araçları kullanılıyor ziyaretçiler için belediye tarafından, birinci kapiya kadar bu araçlar ulaşım sağlıyor. Kentin içerisinde bir araç kirliliği yok.”* İçeride ulaşım için kullanılan minibüs ve golf arabaları ücretli olarak hizmet vermektedir. Minibüs ücretleri herkes için ulaşılabilir olarak görülürken elektrikli golf araçları ekonomik sebepler doğrultusunda tercih edilmemektedir. Bu konuya turist rehberi K8 şu şekilde değinmiştir: *“Tur otobüsleri normalde yukarı kadar gidiyordu ancak bu uygulamayı kaldırdılar ki bence bu çok iyi oldu. Sadece elektrik ile çalışan golf arabaları var. Bir de minibüs hareket ediyor. Çok fazla arabanın girmiyor olması kenti olumlu yönde etkiliyor. Tabi içeride hareket eden ve ziyaretçileri yukarıdan otoparka kadar götüren minibüsler ne kadar doğa dostu orasını bilmiyorum. Ancak golf arabaları bu konuda iyi, bizde her gittiğimizde bu arabaları kullanıyoruz. Bir golf arabası 60 Türk lirasıydı ve beşer kişilikti. Diğer seçenek olan minibüs ise 8 liraydı. Ama golf arabaları daha aktif olsa çok daha iyi olur.”* Side'de doğa dostu ulaşımın olduğu söylenebilir. Ancak herkes için erişilebilir değildir. Ziyaretçilerden çoğu bu araçları kullanmak yerine kent içerisinde yürümeyi tercih etmektedir. Bu konu ile ilgili daha kapsamlı çalışmaların yapılması gerekmektedir.

3.3.8. Side Antik Kenti'nde Biyolojik Çeşitlilik

Sürdürülebilirlikte doğaya zarar vermemek ve doğayı korumak ön plana çıkan kriterlerden birisidir. Gelecek nesillere aktarılması açısından bölgede bulunan ender bitkilerin, koruma altında olan bitkilerin, bölgeye özgü bitkilerin ve bitki örtüsünün korunması gerekmektedir. Side Antik Kenti'nde bulunan ve koruma altında olan ender bitki türüne yönelik arkeolog K1 ve K2 şu şekilde bilgi vermiştir: *“Burada kum zambağı var. Özellikle dikkat ediyoruz, eğer çalışma alanlarımızda kum zambağı varsa mümkün olduğu kadarınca onlara dokunmadan, zarar vermeden çalışmalarımızı yürütüyoruz ve onları korumaya çalışıyoruz. Biyolojik çeşitlilik ile ilgili burada çok çalışma yapılıyor. Akdeniz Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi'nden hocalar buraya geldi ve Side'nin biyolojik çeşitliliği hakkında bir proje yaptı. Hatta antik kentin küçük sütunlu caddesi (C)'de bununla ilgili bir tabela*

yerleştirdiler. Orada bir bilgilendirme levhası bulunuyor bununla ilgili. Detaylı bilgiye sahip değiliz ama bununla ilgili detaylı çalışmaların yapıldığını biliyoruz.”

3.3.9. Side Antik Kenti’nde Su Tüketimi ve Verimli Enerji Kullanımı

Suyun israf edilmemesi ve verimli kullanılması, sürdürülebilirlik kapsamında önem teşkil etmektedir. Bir bölgenin sürdürülebilir özelliğini taşıması için su tüketimi konusunda özenli olması gerekmektedir. Manavgat’ta bulunan ırmağ bu doğrultuda büyük öneme sahiptir. Yerel halk ve işletmeler su ihtiyaçlarını bu kaynaktan sağlamaktadır. Bu doğrultuda otel işletmecisi ve aynı zamanda yerel halktan olan K3 bu soruya şu şekilde yanıt vermiştir: *“İşletmelerin kendi politikaları var. Bazıları arıtma suyu kullanıyor. Başıboş akan çeşmeler yok Side Antik Kenti’nin içerisinde. Manavgat’ta ırmağın suyunu kullandığımız için halk olarak şanslıyız. Bölgede herhangi bir su sıkıntısı yok şimdilik. Ziyan edilen bir su yoktur.”* Kazı ekibinde arkeolog olan K1 ve K2 ise bu konuda önemli detaylar vermiştir: *“şu an tabii biraz eksik ama biraz önce de dediğimiz gibi bu ören yeri projesinde biz bunların hepsini gündeme getirdik. Mesela lambalara ihtiyacımız var gece aydınlatma amaçlı çünkü kent gece çok karanlık ve gezemiyorsunuz, bu mümkün değil. Side Antik Kenti’nin ören yeri olması demek de belli bir rotanın çizilmesi demek ve bu rotanın ışıklandırılması demek. Bu aydınlatmaya burada ihtiyaç var. Biz de bu aydınlatmaları ne kadar ve nasıl doğaya geri dönüştürülebilir şekilde kullanabiliriz diye düşündüğümüz de güneş enerjili aydınlatmalar kullanabilir miyiz dedik ve projeler hazırlayıp sunduk. Bunlar ile ilgili Feriştah hocamız ile birlikte araştırmalar yaptık. Bu düşündüğümüz şeyleri de Bakanlığa sunduk. Onlar da, yani ilgili birimler de, şimdi bu projeler üzerine alışıyor. Bununla ilgili projeler var ama tabii şu an bir çalışma yok. İlerleyen dönemlerde mutlaka olacaktır.”* Arkeolog katılımcı K1 müzede atık ayrımının yapıldığını ancak ne yazık ki kentte böyle bir ayrıştırmanın yapılmadığını belirtmiştir. Side Antik Kenti için geri dönüştürülebilir atık ve evre yönetimi konuları üzerinde durulmakta ve bu konu hakkında projeler yürütölmektedir. Bu kapsamda ilerleyen dönemlerde Side Antik Kenti bu kriterler açısından düşünöldüğünde daha doğa dostu ve evre dostu bir kent haline gelecektir.

3.3.10. Side Antik Kenti’nin Fiziksel Özellikleri ve Genel Değerlendirilmesi

Side’yi Pamphylia Bölgesi’ndeki diğer birçok antik kentten ayıran en önemli özelliklerinden biri günümüzde hala yaşayan bir antik kent olmasıdır. Side Antik Kenti’nde halen yerleşimin olması ile ilgili turist rehberi K8 şu şekilde yorum yapmıştır: *“Pamphylia Bölgesi’nde örneğın Aspendos, Perge gibi çok fazla antik kent var. Side’nin henüz kazısı çok ileri düzeyde yapılmadı ama Perge çok iyi kazılmış durumda. Perge’nin avantajı sadece antik*

kent, içerisinde yerleşim yok. Side'nin dezavantajı ise bu içerisinde yerleşim olduğundan kazı çalışmaları kısıtlı ilerliyor. Çalışmalar devam ediyor, tamamlandığı zaman Perge kadar ilgi çekecek. Şöyle bir durum var Perge'de tiyatroyu yeni yeni gezebiliyoruz. Side'deki tiyatroyu ise uzun süredir geziyoruz. Birçok yeri kazılmış durumda Side Antik Kenti'nin, ancak daha çok yapılması gereken iş var Side'de. Agora'nın arkasındaki caddenin kazılması gerekiyor, kazı çalışmaları da devam ediyor. Zaten o bölgeye de giriş kapalı. Tiyatro'nun farklı caddelerine giriş var ama Agora'nın arkasına giremiyorsunuz. O bölgeler de açılırsa gezi alanı daha çok artacak. Apollon Tapınağı bir avantaj. Orası çok ilgi çekiyor. Heybetli bir görüntüsü var. Perge kadar iyi kazılmış bir yer olmamasının sebebi içerisindeki yerleşim yerinden kaynaklı. Yerleşim yeri olmasa daha çabuk ve daha çok kazılırdı. Aynı zamanda orada yerli halkın bulunması oranın korunduğu anlamına gelir. Onlar için ekmek kapısı bu, bedavaya korunuyor diyebiliriz.” Side, aynı zamanda antik tiyatrosuyla da ön plana çıkmaktadır. Müze görevlisi K5 tiyatro ile ilgili şu şekilde yorum yapmıştır: “Side Antik Kenti'nin farkı tiyatrosudur. Bu tiyatro Türkiye'nin tek örneği. Çünkü bir yere yaslanmadan yapılan tek tiyatro. Temelden kat çıkılarak yapılmış, bu tiyatro dışında Türkiye'de böyle bir yapı yok.” Bu konu ile ilgili Side Antik Kenti kazı başkan vekili K1 ise şu şekilde bilgi vermiştir: “Side'nin bulunduğu bölge Pamphylia Bölgesi'dir. Attaleia yani Antalya kurulana kadar da Side bu bölgenin tek unvanıydı. Tek bir manken. O yüzden Attaleia kurulana kadar ki o Helenistik Döneme kadar kent başlı başına tüm ticareti üstlenmekteydi. Mesela şöyle düşünün, Afrika'dan Roma'ya bir mal gidecek, mecbur Side'ye uğramak zorunda. Çünkü kıyıdan dolaşarak gidiyor ve o hattaki bütün gemiler, ticaret gemilerinin hepsi Side üzerinden geçiyor. Bu nedenlerden dolayı, inanılmaz zengin bir kent. Aşağı yukarı belki Efes ile yarışacak zenginliğe sahip burası. Bu zenginliğini de uzun yıllar devam ettirmiş. Attaleia kurulmuş olmasına rağmen yine de ticareti çok canlı tutuyor uzun yıllar boyunca (5. yüzyıla kadar). Bu da tabii kentin yapılarına çok ciddi anlamda yansımış. Tek sıkıntımız modern yerleşim. Çünkü örneğin burada hiç yerleşim olmasaydı, belki de Perge'deki Efes'teki buluntulardan çok daha fazlasını biz bulacaktık ama şu an da neredeyse hiçbir şey göremiyoruz. Mesela Side'nin yapı bazlı ön plana çıkan önemli özellikleri var. Örneğin tiyatro yapısı. Anadolu'da ve hatta dünyada başka bir örneği olmayan bir tiyatro. Agora ve tiyatro yapılarının birlikte planlanmış olması dünyada tek örnek. Agora ve tiyatro tek bir planda tek bir inşa altında yapılmış. Her ikisinin de toplanma özelliği var. Tiyatro da gösteriler vs. oluyor. Mesela kentte yaşayan insanlara bir duyuru yapılacağı zaman bu durumu karşılayabilecek ve o kalabalığı bir arada tutabilecek agora ve tiyatro yapısı. O yüzden böyle bir işlevi de var ve ortak işlev düşünülerek ikisi bir arada yapılmış. Agora'nın

aynı zamanda ticaret boyutu da var. Aynı zamanda da tiyatronun altında, normalde görülmeyen bir özellik, galeriler var. O galeriler de dükkan olarak kullanılmış. Bu çok nadir görülen bir durum. Şöyle bir şey daha var, tiyatronun ilk katı tamamen bir tepe üzerine oturtuluyor ki bu Helenistik dönem özelliğidir. İkinci katı da tonozlarla ve kür ayakları ile yükseltiliyor. Bu da Anadolu'da çok fazla rastlanan bir özellik değil. Roma özelliğidir bu. Aspendos'ta var, birkaç tane daha var ama ilk katı direkt Helenistik ikinci katı Roma olan ender örneklerden bir tanesidir burası.” Yine kazı ekibinden arkeolog K2 ise şu şekilde bilgi vermiştir: “Pamphylia'nın diğer kentlerine nazaran Side'de yapılan çalışmalar farklı bir konumda. En azından 2014 yılından itibaren. Biraz önce sözünü ettiğimiz bu parsel kazılarıyla yani şahıslara ait parsel kazılarıyla birlikte çok ciddi bir ivme kazandı buradaki çalışmalar. Aslında burada kentsel 3. Derece arkeolojik sit çalışmaları alanda kazılar nasıl yapılır, burada modern yerleşim ve antik kent aynı şekilde nasıl bir arada çalışmaları yürütülür, bu denge nasıl kurulur, nasıl korunur gibi konuları 3 yıldır çok yoğun bir şekilde çalışıyoruz ve oturtmaya çalışıyoruz. Çok fazla yol kat ettik. Başlarda fark etmiyorduk dışarıdan nasıl göründüğünü ama sonradan özellikle de son 2 yıldır çok güzel tepkiler alıyoruz bununla ilgili. Buradaki çalışmaların Anadolu'daki birçok antik kentteki çalışmalara örnek olduğunu, örnek gösterildiği de artık hem duyuyoruz hem Bakanlığımızdan da bu geri dönüşleri alıyoruz. Pamphylia Bölgesi'nde için çok önemli çalışmalar var burada ve bu çalışmalar örnek gösteriliyor, fark yarattığını düşünüyorum.”

Side Antik Kenti'nde devam eden kazı onarım/konservasyon ve restorasyon çalışmaları, bu bölgeyi koruma amacıyla da yapılmaktadır. Yerleşim yerinde bulunan evler tek düzen olacak şekilde restore edilmektedir. Side'nin T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı ve halk tarafından korunması ve imar yapısıyla ilgili K3 şu şekilde yorum yapmıştır: “Bölgedeki bütün antik kentlerin neredeyse tamamını gezdim. Side özellikle son yıllarda Türkiye'deki antik kentler içinde en ciddi korunan antik kent. Zaten koruma amaçlı imar planı da dünyaya örnek bir proje oldu. Türkiye'de bütün çirkin ve kaçak yapılar yıkılıyor ve bunu Side'nin içinde de görebilirsiniz ve altta yaşayan tarih de korunarak yapılaşma sağlanıyor. Onun için Pamphylia Bölgesi'nde de Türkiye'de de en çok korunan antik kenti diyebiliriz. ... Burası bir yarımada. Sağı solu her yanı deniz. Fiziksel olarak da Türkiye'de en şanslı antik kentlerden bir tanesi. Geçmişte de zaten tarihte de Roma'nın en büyük liman kentlerinden birisi, bu da Side'yi çok şanslı yapıyor.”

SONUÇ

Antalya Bölgesi deniz-kum-güneş turizmiyle ilgi çeken bir destinasyondur. Kültürel miras turizmine olan ilginin artmasıyla Antalya bölgesinde bulunan tarihi alanlara olan ilgi de artmıştır. Side Antik Kenti de yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çeken bu tarihi alanlardan birisidir. Side'ye yalnızca deniz-kum-güneş üçlemesi için değil, tarihini görmek için gelen turistler de bulunmaktadır.

Literatür araştırmasında sürdürülebilirlik ile ilgili birçok araştırma bulunmaktadır. Ancak antik kentler kapsamında yapılan araştırmalar oldukça sınırlıdır. Sardes Antik Kenti ve Göreme Milli Parkı ile ilgili çalışmalar yapılmış ve kültürel miras açısından büyük öneme sahip bu bölgeler sürdürülebilir turizm kriterleri kapsamında araştırılmıştır. Bu gibi kültürel miras açısından zengin tarihi alanların zayıf yönlerinin belirlenmesi gelecekte bu bölgelerin daha sürdürülebilir hale gelmesi açısından çok önemlidir.

Side Antik Kenti günümüzde yerleşimin olduğu nadir antik kentlerden birisidir. İçerisinde yerleşimin olmasından dolayı yaşayan bir antik kenttir, bu sebeple kazı çalışmaları zaman almıştır. Günümüzde büyük bir kısmı kazılmış olan Side Antik Kenti'nin popülerliği artmaktadır. Halen kazılmaya devam edilmekte ve restorasyon çalışmaları gün geçtikçe hız kazanmakta ve

Side Antik Kenti'ne giriş müze kart ve gişede tek kullanımlık bilet ile sağlanmaktadır. Müze kart, Türk vatandaşlarına yönelik bir uygulamadır ve öğrencilere de ayrıcalık tanınmaktadır. Müze kart ile T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı tüm müze ve ören yerlerine 1 yıllık ücretsiz giriş hakkı sağlanmaktadır. Müze kart uygulaması, katılımcılardan alınan yanıtlara göre uygun bulunmakta ve herkes için erişilebilir bulunmaktadır. Gişede satılan tek girişlik biletler herkes için aynı ücrete tabidir. Müzelere tek seferlik giriş için gelen ziyaretçiler müze kartı tercih etmemekte tek kullanımlık biletlere yönelmektedir. Tek seferlik biletlerin ücretlerinin, katılımcıların yanıtlarına göre yüksek olduğu düşünülmektedir. Bu sebeple müze girmek yerine geri dönen ziyaretçilerin sayısının gün geçtikçe arttığı görülmektedir. Türk vatandaşlarına müze kart uygulamasında olduğu gibi tek seferlik biletlerde de ayrıcalık tanınması ve daha uygun ücretler ile ulaşılabilir olması, ziyaretçilerin kapıdan geri dönmesi engellenebilir ve böylelikle ziyaretçi kaybetme sorunu çözülebilir. Gişede çalışan müze görevlilerin müze kart uygulaması hakkında daha detaylı bilgiyi güler yüzlü bir şekilde vermesi ve daha çok reklam yapılarak bu uygulamanın tanıtılması, müze kart satışlarını artırabilir ve böylelikle Türkiye'de bulunan müze ve ören yerlerine olan ziyaretçi sayısı arttırılabilir.

Side Antik Kenti ne yazık ki atık yönetimi konusunda yetersiz kalmaktadır. Katılımcıların bu temaya yönelik soruya verdiği yanıtlardan görüldüğü üzere, Side Antik Kenti'nin temiz ve bakımlı görüldüğü söylenebilmektedir. Katılımcıların çoğu Side Antik Kenti'nde atıkların geri dönüştürüldüğünü belirtmekte ancak atıkların yeterince ayrıştırıldığı görülememektedir. Katılımcılar geri dönüşümlü çöp kutularına rastlamadıklarını ve atık yönetimine dair bir önlemin alınmadığını belirtmişlerdir. Bu sorun Side'nin ören yeri projesiyle daha sürdürülebilir bir şekilde çözülecektir.

Side Antik Kenti'nin içerisinde birçok işletme bulunmaktadır. Kente girişin ücretsiz olmasıyla gelen ziyaretçilerin çoğu burada bir tam gününü geçirebilmektedir. Böylelikle buraya gelen ziyaretçilerin ilgisi yeme-içme ve alışverişe yönelmektedir. Ancak yeme-içme ücretlerinin Türk lirası üzerinden değil de döviz üzerinden olması ve dövizin gün geçtikçe artması, bu mağazalardan alışveriş yapılmasını yerli turist açısından imkânsız kılmaktadır. Bu işletmelerin içerisinde restoran, kafe, giyim, mücevher, hediyelik eşya ve spor mağazaları bulunmaktadır. Bu işletmelerin Side'nin yerel ekonomisine katkısı ne yazık ki azdır. Bunun sebebi, bu mağazaların ürünlerini uçuk fiyata satışa çıkarması ve bu doğrultuda bu ürünlere olan talebin gün geçtikçe azalmasıdır. Çalışmaya katılan yerli ve yabancı turistlerin verdikleri yanıtlardan da anlaşıldığı üzere bu mağazalardan yeterince alışveriş yapılmamaktadır.

Bu işletmeler, günümüzde halen Side'nin yerel halkı için istihdam sağlamakta, bu işletmelerde çalışmak üzere komşu illerden ve farklı pek çok ilden insan Side'ye gelmektedir. Side Antik Kenti, müzesi ve içerisinde bulunan işletmeler dahil olmak üzere yerel halk için büyük bir istihdam kaynağıdır. Aynı zamanda Side'nin etrafındaki konaklama işletmeleri de Side halkına istihdam yaratmıştır. Bu konaklama işletmeleri gün geçtikçe artmış, deniz-kum-güneş turizminin yanında kültürel miras turizmi amacıyla Side'ye gelen turistlere konaklama imkanı sunmuştur.

Side Antik Kenti'nde halen restorasyon çalışmaları yapılmaktadır. Günümüzde T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yürütülen restorasyonlar sayesinde, antik kentin birçok kısmı ziyarete açılmıştır. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yürütülen ören yeri projesiyle birlikte bu çalışmalar hızlandırılmış ve çoğu tamamlanmıştır. Katılımcıların çoğu bu restorasyon çalışmalarının sürdürülmesinin ve tamamlanmasının Side'nin ayakta kalması ve tarihinin anlatılması açısından önemini vurgulamıştır. Bir antik kentin ören yeri haline gelmesi daha kontrollü, planlı ve daha sürdürülebilir yönetilmesini sağlayacaktır.

Sürdürülebilirliği sağlayabilmek için günümüzde kullanılan doğal kaynakları gelecek nesiller de düşünülerek kullanmak gerekmektedir. Bu kapsamda doğa dostu ulaşım, su tüketimi ve verimli enerji kullanımı antik kentlerde önemli bir husustur. Side Antik Kenti'nin

içerisine araç giriş çıkışı kısıtlı olarak yapılmaktadır. Kentin içerisinde giriş kapısından sahile kadar gidip gelen bir minibüs ziyaretçilere hizmet etmektedir. Bu araçların haricinde kentin içerisinde ulaşımı sağlayan elektrikli golf araçları mevcuttur. Ancak ücretleri minibüs ile aynı değildir. Golf araçlarının fiyatlarının erişilebilir olmamasından kaynaklı ziyaretçiler bu araçları tercih etmemekte, bunun yerine elektrikli olmayan minibüsleri tercih etmektedir. Araştırmaya katılan yerli/yabancı turistlerin çoğu golf araçlarının fiyatlarının yüksek olması sebebiyle tercih etmediklerini, bunun yerine minibüsü kullandıklarını veya yaya olarak ulaşım sağladıklarını belirtmiştir. Golf araçların fiyatlarının herkes için erişilebilir yapılması, ziyaretçileri golf araçlarını kullanmaya teşvik edecek, böylelikle minibüslere de gerek olmayacaktır. Side su tüketimi açısından değerlendirildiğinde, katılımcıların çoğu suyun israf edildiğine dair bilgi sunmamıştır. Kentin içerisinde boşa akan çeşme veya su kaynağı görülmemektedir. Manavgat'ta bulunan ırmak ve su kaynakları sayesinde Side de dahil Manavgat halkı su ihtiyaçlarını ırmak sayesinde gidermektedir ve suyu tasarruf etmektedir. Side Antik Kenti ne yazık ki verimli enerji kullanımı ve atık yönetimi konusunda yetersiz kalmaktadır. Ancak T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın yürüttüğü ören yeri projesinin tamamlanmasıyla birlikte Side Antik Kenti daha sürdürülebilir bir şekilde yönetilmeye başlayacaktır.

Side Antik Kenti'nin biyolojik çeşitliliği hakkında bilgi ne yazık ki kısıtlıdır. Katılımcıların çoğu bu konu hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığını belirtmiştir. Yalnızca arkeolog katılımcılardan alınan bilgiye göre Side'de ender bulunan bitki Kum Zambağıdır. Bu bitki kentte koruma altına alınmıştır. Kazı ve restorasyon çalışmaları bu bitkiye zarar vermeden yürütülmektedir. Side Antik Kenti'nde endemik bir bitki olan Kum Zambağı'nın daha görünür kılınması antik kenti ziyaretçiler açısından daha cazip hale getirebilir.

Side'nin en güçlü fiziksel özelliği bir yarımada özelliği taşıyor olmasıdır. 3 yanı deniz ile çevrili bu yarımada Antalya turizm bölgesinin en dikkat çekici antik kentlerinden birisidir. Pamphylia'da bulunan diğer antik kentlerden ayıran özelliği, yaşayan bir antik kent oluşudur. İçerisinde devam eden yerleşik hayatın hem olumlu hem de olumsuz tarafları bulunmaktadır. Sürdürülebilir turizm kriterleri içerisinde yerel halkın rolü büyüktür. Side Antik Kenti'nde yerel halk, yerel işletmeler ve yerel yönetim kenti daha sürdürülebilir şekilde yönetilmesini sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Akbaş, F. (2020). “Sürdürülebilir Turizm Perspektifinden Kültürel Miras Turizminin Sardes Antik Kenti Özelinde Değerlendirilmesi”. *Kafdağı*, 5(1): 121-138.
- Akgül, U. (2010). “Sürdürülebilir Kalkınma: Uygulamalı Antropolojinin Eylem Alanı”. *Antropoloji*, (24): 133-164.
- Akıner, N. (2018). “Eski Bir Kentin Göstergebilimsel Çözümlemesi: Side Antik Kentini Okumak”. Hülür, H. (Ed.) ve Coşkun, S. (Ed.). *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler’de Akademik Araştırmalar-II*. Gece Kitaplığı, Ankara, 209-228.
- Aksu, C. (2011). “Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre”. *Güney Ege Kalkınma Ajansı*, 1: 1-34.
- Alanyalı, H. (2011). “Side’nin Roma Dönemi Panteonu”. *Anadolu*, 37: 75-92.
- Alanyalı, H. (2017). “Side”. *Aktüel Arkeoloji*, 56: 36-47.
- Ali, A. (2018). *Turizm Paydaşlarının Sürdürülebilir Gelişmeye Yönelik Tutumları: Shahat Şehri Örneği*. Doktora Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu.
- Aliağaoğlu, A. (2004). “Sosyo-Kültürel Miras Turizmi ve Türkiye’den Örnekler”. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 2(2): 50-64.
- Ballı, A. (2019). “Sürdürülebilirlik, Sürdürülebilir Girişimcilik ve Türkiye’de Sürdürülebilir Girişimcilik”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(29): 464-483.
- Baran, N., ve Sat, A. N. (2019). “Sürdürülebilir Turizm Planlaması ve Yönetimi: GAP Turizm Master Planı’na Eleştirel Bir Bakış”. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 22(1): 18-49.
- Baykal, F., Emekli, G., ve Oğan, O. (2023). Türkiye Turizminin Son Elli Yılı (1973-2022): Politikalar, Stratejiler ve Krizler Bağlamında Yabancı Turist Talebinin Değerlendirilmesi. *Ege Coğrafya Dergisi*, 32(Cumhuriyet’in 100. Yılı Özel Sayısı), 47-68.
- Can, E. (2013). “Turizm Destinasyonlarında Sürdürülebilir Turizmin Sürdürülebilir Rekabet Açısından Değerlendirilmesi”. *İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi*, (4): 23-40.
- Diker, O. (2016). “Kültürel Miras ile Kültürel Miras Turizmi Kavramları Üzerine Kavramsal Bir Çalışma”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 30(30): 365-374.
- Gürlük, S. (2010). “Sürdürülebilir Kalkınma Gelişmekte Olan Ülkelerde Uygulanabilir Mi?”. *Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2): 85-99.
- Emekli, G., İbrahimov, A., ve Soykan, F. (2006). “Turizmde Küreselleşmeye Coğrafi Yaklaşımlar ve Türkiye”. *Ege Coğrafya Dergisi*, 15(1-2): 1-16.

- Emir, O. ve Avan, A. (2010). “Yabancı Turistlerin Satın Alma Karar Sürecinde Kültürel Varlıkların Etkisi: Konya Örneği”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (24): 203-219.
- Ercenk, G. (1992). “Pamphyliya Bölgesi ve Çevresi Eski Yol Sistemi”. *Belleten*, LVI(216): 361-370.
- Ersoy, Y., Tehci, A., ve Ersoy, B. (2018). “Kırsal Turizm Potansiyelinin Swot Analizi ile Değerlendirilmesi: Yozgat İli Örneği”. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1): 649–664.
- Garda, B., Temizel, M. (2016). “Types Of Sustainable Tourism”. *Selcuk University Journal of Social and Technical Researches*, 12: 83-103.
- Guzeloglu, F. T., ve Gulc, A. (2021). “Sustainable tourism projects in Turkey”. *Akademia Zarqdzania*, 5(1): 55-73.
- Gündüz, F. (2004). “Çevre ve Turizmin Sürdürülebilirliği”. *Planlama*, 1: 58-66.
- Hall, C. M. ve Zeppel, H. (1990). “History, Architecture, Enviroment: Cultural Heritage and Tourism”. *Journal of Travel Research*, 29(2): 54-55.
- Howard, P. ve Pinder, D. (2003). “Cultural Heritage and Sustainability in the Coastal Zone: Experiences in South West England”. *Journal of Cultural Heritage*, 4(1): 57–68.
- Kaypak, Ş. (2011). “Küreselleşme Sürecinde Sürdürülebilir Bir Kalkınma İçin Sürdürülebilir Bir Çevre”. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(20): 19-33.
- Karapınar, E., ve Barakazı, M. (2017). “Kültürel Miras Turizminin Sürdürülebilir Turizm Açısından Değerlendirilmesi: Göbeklitepe Ören Yeri”. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(1): 5-18.
- Kaderli, L. (2009). *Side Apollon, Athena Tapınakları Kutsal alanı ve Bizans Bazilikaları, Koruma Yaklaşımı ve Tarihi Çevre Değerlendirmesi*. Doktora Tezi. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Kaderli, L. (2017). “Side Liman Bölgesi Kutsal Alanının Tarihsel Gelişimi İçinde Küçük Bazilika Yapısı ve Mimari Özellikleri”. *Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi*, (19): 32-45.
- Kılıç, M. (2020). *Uzungöl Bölgesinde Sürdürülebilir Turizm Gelişimi: Sürdürülebilir Turizm Göstergeleri Bağlamında Nitel Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gümüşhane.
- Kozak, N. (2014). *Turizm Pazarlaması*, Detay Yayıncılık, Ankara.

- Lele, S. M. (1991). "Sustainable development: A Critical Review". *World Development*, 19(6): 607-621.
- Liu, Z. (2003). "Sustainable tourism development: A critique". *Journal of Sustainable Tourism*, 11(6): 459-475.
- Mansel, A. (1945). "Antalya Bölgesinde (Pamphylia) 1943 Yılı Sonbaharında Yapılan Arkeoloji Gezisine Dair Kısa Rapor". *Belleten*, IX(33): 135-145.
- Mansel, A. (1978). *1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Mercan, Ş. O. (2010). *Sürdürülebilir Turizm Kapsamında Bölgesel Planlama ve Turistik Ürün Oluşumu: Altınoluk Örneği Üzerine Bir Araştırma*. Doktora Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Merriam, S. B. (2018). *Nitel Araştırma: Desen ve Uygulama için Bir Rehber*. (Çev. S. Turan), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Nollé, J. (1993). *Side im Altertum: Geschichte und Zeugnisse I: Inschriften griechischer Städte in Kleinasien 43*. Dr. Rudolf Habelt, Bonn.
- Oğan, O., ve Emekli, G. (2022). "COVID-19 İle Değişen Müze Deneyimlerinin Turizm Coğrafyası Yaklaşımıyla Değerlendirilmesi: Dünya'dan ve Türkiye'den Örnekler". *Ege Coğrafya Dergisi*, 31(2), 337-353.
- Özçağ, M., ve Hotunluoğlu, H. (2015). "Kalkınma Anlayışında Yeni Bir Boyut: Yeşil Ekonomi." *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2): 303-324.
- Özçelik, Ö. ve Barut, A. (2017). "Uluslararası Çevre Hukukunun Gelişimi ve Türkiye'deki Atık Yönetimi Düzenlemeleri ve Türkiye'nin Avrupa Birliği Mevzuatına Uyum Süreci". *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 2(4): 1-32.
- Özhanlı, M. ve Fırat, M. (2011). "Side Unguentariumları Işığında Dini Kapların Kullanım Alanları Üzerindeki Etkileri". *Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (23): 7-30.
- Öztekin, V. (2017). *Side Agora-Tiyatro Kompleksi*. Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Rabinson, H. (1976). *A Geography of Tourism*. Macdonald and Evans, London.
- Selvi, M. S. ve Şahin, S. (2012). "Yerel Yönetimler Perspektifinden Sürdürülebilir Turizm: Batı Karadeniz Bölgesi Örneği". *International Journal of Social and Economic Sciences*, 2(2): 23-36.
- Sert, H. (2020). *Girit'ten Side'ye*. Detay Yayıncılık, Ankara.

- Sezgin, M. ve Karaman, A. (2008). “Turistik Destinasyon Çerçevesinde Sürdürülebilir Turizm Yönetimi ve Pazarlaması”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (19): 429-438.
- Sivesan, S. (2019). “Challenges of sustainable tourism in ancient cities: A case study based on Kandy, Sri Lanka.” *Journal of Business Studies*, 6(1): 57-74.
- Somuncu, M. ve Yiğit, T. (2009). “Göreme Milli Parkı ve Kapadokya Kayalık Sitleri Dünya Mirası Alanı’ndaki Turizmin Sürdürülebilirlik Perspektifinden Değerlendirilmesi”. V. *Ulusal Coğrafya Sempozyumu*, Ankara, 16-17.
- Soykal Alanyalı, F. (2016). “Kaybolan Bir Kentin Yeniden Keşfinin Hikayesi.” *Mediterranean Journal of Humanities*, 2 (2016): 17-28.
- Soykal Alanyalı, F. (2016). “Side Dionysos Tapınağı”. *Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi, OLBA*, XXIV(2016): 419-450.
- Soykal Alanyalı, F. (2017). “Side Bir Kentin Kayboluşunun Hikayesi.” *Arkeoloji ve Sanat*, 155(2017): 187-196.
- Taşbaş, E. (2017). “Preservation of Classic in Ottoman State and An Example: Osman Hamdi Bey’s Efforts to Hinder Immigration to Side”. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 10(2): 1315-1336.
- Terzi, S. (2017). *Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Türkiye’de Uygulanan Çevre Politikası Araçlarının Değerlendirilmesi*. Uzmanlık Tezi. T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Ankara.
- Texier, C. (2002). *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*. (Çev. A, Suat), Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Yayınları, İstanbul.
- Timothy, D. (1997). “Tourism and Personel Heritage Experience”, *Annals of Tourism Research*, 24(3): 751-754.
- Tuna, A. (2014). *Sürdürülebilir Antik Kentler Kapsamında Arkeolojik Parklar: Düzce-Konuralp Örneği*. Doktora Tezi. Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- TURSAB. (2020). *COVID-19 Sürecinde Türkiye ve Dünya Turizmi Değerlendirmesi*. Türkiye Seyahat Acentaları Birliği, Ankara.
- Türker, N. ve Yaşar Z. (2019). “Batı Karadeniz Bölümü Antik Kentlerinin Kültürel Miras Turizmi Açısından Değerlendirilmesi”. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1): 1-27.
- Yavuz, E. (2022). *Sürdürülebilir Turizm Kapsamında Yöresel Yemek Sunumunun Destinasyon Pazarlamasındaki Rolü: Safranbolu Konakları Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.

- Yılmaz Kolancı, B. (2020). “Anadolu’da Roma İmparatorluk Dönemi Mimari Bloklarında Medusa Bezemesi”. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (40): 81-104.
- Yolal, M. ve Çetinel, F. (2009). “Public Policy and Sustainable Tourism in Turkey”. *Tourismos: An International Multidisciplinary Journal of Tourism*, 4(3): 35-50.
- Yurtsal, K. (2019). “Türkiye’de Sürdürülebilir Turizm”. *Sivas Interdisipliner Turizm Araştırmaları Dergisi*, (4): 61-70.
- Yurtsever, A. (2021). *Side Gymnasiumu (M Yapısı) Mimari Araştırmalar ve Araştırmaların Sonuçları*. Ege Yayınları, İstanbul.
- Yürük, M. B. (2017). *Side Tykhe Tapınağı*. Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

İnternet Kaynakları

- Cittaslow Türkiye, <https://cittaslowturkiye.org/tr/>
- Gelecek Turizmde, <https://www.gelecekturizmde.com/category/desteklenen-projeler/>
- KTB (2001). 1990-2000 Turizm İstatistikleri. <https://yigm.ktb.gov.tr/tr-249709/yillikbultenler.html>
- KTB (2007). Türkiye Turizm Stratejisi 2023, Eylem Planı-2007-2023. Ankara, Yayın No: 3085.
- KTB (2023). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Sınır İstatistikleri. <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-249709/yillik-bultenler.html>
- United Nations Environment Programme, & World Trade Organization (WTO) (2005). *Making Tourism more Sustainable: A Guide for Policy Makers*. <https://wedocs.unep.org/20.500.11822/8741>.
- World Commission on Environment and Development. (1987). *Our Common Future*, Oxford University Press, London.
- World Tourism Organization (Ed.) (2004). *Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations, A Guidebook*, Madrid.
- World Tourism Organization. (2008). (<http://www.world-tourism.org/sustainable/doc/a21-def.pdf>, 03.10.2008)

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Pelin UZUN
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Antalya Gazi Anadolu Lisesi
Lisans Diploması	Hacettepe Üniversitesi
Yabancı Dil / Diller	İngilizce, Almanca
İŞ DENEYİMİ	
Stajlar	Özel Lara Anadolu Hastanesi, Antalya

